

Волинський національний університет
імені Лесі Українки

HUMANITAS

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
25 лютого 2021 р., протокол № 2

Науковий журнал «Humanitas»
зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія **KB № 24628-14568P від 23.10.2020 року**)

Офіційний сайт видання: www.journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN
ISSN

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021

РОЗДІЛ 1 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 364.63-027.553+342.721

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.1>

Олена БЕЛКІНА-КОВАЛЬЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-7115-3889

Бібліографічний опис статті: Белкіна-Ковальчук, О. (2021). Профілактика та подолання булінгу в закладах вищої освіти. *Humanitas*, 1, 3–8, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.1>

ПРОФІЛАКТИКА ТА ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Булінг – одна з найгостріших соціально-педагогічних та психологічних проблем сьогодення. Явище булінгу надзвичайно поширене в сучасній школі, але досить часто зустрічається і в дорослих колективах. Сучасні заклади освіти при всіх їх проблемах, труднощах, недоліках зберігають статус одного з основних інститутів соціалізації особистості, її становлення і розвитку. Тому саме вони мають відігравати одну з ключових ролей у справі захисту дітей від насильства.

Булінг – соціальне явище, яке властиве переважно організованим колективам та проявляється через різні форми насильства, які вчиняються систематично по відношенню до однієї і тієї ж особи. У статті розглядаються особливості булінгу (цькування) в закладах вищої освіти. Визначено найбільш розповсюджені чинники, які провокують появу булінгу в закладі освіти: несприятливий соціально-психологічний клімат, авторитарний стиль навчання, виокремлення педагогом будь-якого учня/студента як позитивного або негативного прикладу для інших, ігнорування проблеми на рівні закладу освіти.

Охарактеризовано два ключові напрямки (управлінський і просвітницький) у комплексному підході до профілактики та подолання булінгу в закладах вищої освіти. Управлінський напрям включає здійснення аналізу ситуації в закладі освіти; вироблення офіційної позиції закладу освіти щодо булінгу (цькування); розроблення правил поведінки та інформування про них всіх учасників освітнього процесу; визначення обов'язків та відповідальності учасників освітнього процесу щодо створення та дотримання безпечної поведінки в закладі освіти; проведення інструктажів.

Просвітницький напрям роботи закладу вищої освіти передбачає інформування всіх учасників освітнього процесу про правила поведінки в закладі освіти, свої права та обов'язки, відповідальність за булінг (цькування), порядок подання та розгляду заяв про випадки булінгу (або можливість його вчинення), а також про те, як реагувати на випадки булінгу (цькування); розробку плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі вищої освіти.

Звертається увага на важливість здійснення діагностичної, виховної роботи з метою профілактики та подолання булінгу, формування в учасників освітнього процесу нетерпимого ставлення до насильства. Автор наголошує на проблемні аспекти реалізації цих напрямів у закладах вищої освіти та робить висновок про необхідність внесення змін до законодавства України про булінг, розробку механізму реагування на булінг у закладах передвищої та вищої освіти, враховуючи закордонний досвід.

Ключові слова: насильство, булінг, профілактика та подолання булінгу, заклади вищої освіти, комплексний підхід до профілактики

Olena BIELKINA-KOVALCHUK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0001-7115-3889

To cite this article: Bielkina-Kovalchuk, O. (2021). Profilaktyka ta podolannia bulinhu v zakladakh vyshchoi osvity [Bullying prevention and overcoming in higher education institutions]. *Humanitas*, 1, 3–8, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.1>

BULLYING PREVENTION AND OVERCOMING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Bullying is one of the most urgent socio-pedagogical and psychological problems nowadays. The phenomenon of bullying is extremely common at modern school, but it can often be found in adult groups.

Despite of all problems and difficulties of modern educational institutions they still have the status of one of the main institutions of socialization of the individual for its formation and development. That is why they must play a key role in protecting youth from violence.

Bullying is a social phenomenon is characteristic for mostly organized groups and is manifested through various forms of violence that are committed systematically against the same person. The article considers the peculiarities of bullying in higher education institutions. The most common factors that provoke bullying in an educational institution are identified: unfavorable socio-psychological climate, authoritarian style of teaching, teacher's isolation of any pupil / student as a positive or negative example for others, ignoring the problem at the educational institution level.

Two key areas (managerial and educational) in a comprehensive approach to prevention and overcoming bullying in higher education are described. Management direction includes analysis of the situation in the educational institution; elaboration of the official position of the educational institution towards bullying; developing rules of conduct and informing all participants in the educational process; determining the duties and responsibilities of participants in the educational process to create and maintain safe behavior in the educational institution; conducting briefings.

The educational direction of the higher education institution involves informing all participants in the educational process about the rules of conduct in the educational institution, their rights and responsibilities, responsibility for bullying (harassment), the procedure for submitting and reviewing applications for bullying (or the possibility of its commission), how to respond to cases of bullying; development of a plan of measures aimed at preventing and combating bullying in higher education institutions.

Attention is drawn to the importance of diagnostic, educational work to prevent and overcome bullying, the formation of participants in the educational process intolerance of violence. The author emphasizes the problematic aspects of the implementation of these areas in higher education institutions and concludes that it is necessary to amend the legislation of Ukraine on bullying, develop a mechanism for responding to bullying in institutions of higher and higher education, taking into account foreign experience.

Key words: *violence, bullying, prevention and overcoming of bullying, higher education institutions, integrated approach to prevention.*

Упродовж останніх років зміни у нашому суспільстві, викликані кризовими явищами в політичній, соціально-економічній сфері, деморалізацією суспільства, призвели до зростання конфліктності, агресивності у соціальних та міжособистісних відносинах. Свідченнями цього є численні публікації та репортажі в ЗМІ, присвячені насильству між дітьми. Особливо розповсюдженими стають систематичні прояви довготривалої агресії, що у наукових джерелах отримало назву булінг.

Грунтовніше проблему насильства, зокрема цькування одних учнів іншими висвітлюють зарубіжні вчені, зокрема І. Бердишев, І. Кон, Х. Лейманн, Д. Лейн, К. Лоренц, Д. Ольвеус та ін. На жаль, проблема булінгу набуває все більшого поширення в Україні. Вона викликає

значну зацікавленість науковців з різних галузей наук. Так, з позиції соціології булінг досліджується у роботах О. Ожійової. Психологічні аспекти проблеми вивчали І. Бердишев, О. Дроздов, О. Смірнова та інші. Соціально-педагогічна точка зору висвітлюється у роботах Л. Найдьонової, І. Сидорук, В. Ролінського, А. Чернякова та ін. Досліджують зазначену проблему і недержавні організації України: «Розрада», Winrock International, Ла-Страда.

Попри широке публічне висвітлення цієї проблеми в різноманітних літературних та Інтернет-джерелах, варто зауважити, що вона залишається недостатньо дослідженою на теренах закладів вищої освіти.

Мета статті – проаналізувати особливості булінгу (цькування) в закладах вищої освіти

та розглянути основні підходи до організації роботи щодо його попередження й подолання.

Оскільки здобувачі освіти проводять багато часу саме в закладах освіти, то саме заклади освіти мають відігравати одну з ключових ролей у справі захисту здобувачів від насильства, забезпечувати комфортне та безпечне середовище.

У законодавчих документах України чітко визначено поняття булінгу.

Булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [1; 2].

Булінг (цькування) проявляється через різні форми насильства, які вчиняються систематично по відношенню до однієї і тієї ж особи. Це можуть бути прояви:

1) фізичного насильства, що включає штовхання, зачіпання, підніжки, бійки, стусани, ляпаси, удари та інші дії, які завдають біль і тілесні ушкодження тощо;

2) психологічного насильства, що включає образи, поширення неправдивих чуток, глузування, залякування, ізоляція, ігнорування, бойкот, відмова від спілкування, погрози, маніпуляції, шантаж тощо;

3) економічного насильства, що включає дрібні крадіжки, пошкодження або знищення особистих речей, вимагання грошей, їжі тощо;

4) сексуального насильства, що включає образливі жести, висловлювання, прізвиська, жарти, погрози, поширення чуток, обмацування сексуального (інтимного) характеру та/або змісту тощо.

Варто зазначити, що булінг (цькування) в освітньому середовищі відбувається не тільки між здобувачами освіти. Специфічною проблемою є булінг (цькування) з боку педагогів по відношенню до здобувачів освіти, і навпаки, з боку здобувачів освіти по відношенню до педагогів.

У Статті 6 Закону України «Про освіту» визначено засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності, зокрема, людиноцентризм та формування

поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками [1]. Саме тому захист прав студентів та викладачів у закладах вищої освіти, питання протидії булінгу мають бути включені у стратегію розвитку і вищої, і професійно-технічної освіти.

Як зазначає Н. Курдіна, навчання у закладі вищої освіти для сучасної молоді людини – один з найважливіших періодів її життєдіяльності, особистісного зростання і становлення як фахівця з вищою освітою. Пошук шляхів успішної адаптації до умов, що змінилися, до соціальних умов і нової діяльності є нагальною проблемою для кожного, хто переступив поріг вузу [3]. А гармонійне формування сучасних висококваліфікованих фахівців можливе лише в просторі, вільному від будь-яких проявів насильства та дискримінації.

Ми погоджуємось з Н. Курдіною в тому, що продовження навчання в закладах вищої освіти передбачає перехід людини в інше соціальне середовище. Однак не означає кардинальної зміни її особистості, що дає привід припускати перенесення особистісних проблем на даний освітній рівень. Таким чином, цькування, як груповий феномен, теж може переноситися в заклади вищої освіти. Агресори і віктимні особистості можуть проявляти ті ж патерни поведінки в закладі вищої освіти, що й у школі, що сприятиме появі модифікованої ситуації булінгу.

З одного боку, булінг в різних закладах освіти схожий між собою: жертвою може стати як окрема людина, так і група; жертва, як правило, має віктимні риси, або якусь відмінну ознаку, або ж була жертвою цькування в школі.

З другого боку, булінг у вузі відрізняється від цькування в школі кількома особливостями. Змінюються його види і форми прояву. Якщо в закладах загальної середньої освіти переважає фізичний булінг (в силу вікових особливостей здобувачів освіти), то в закладах вищої освіти – психологічний булінг, спрямований на підкреслення інтелектуальних, а не фізичних характеристик людини, та кібербулінг. Цькування в студентському середовищі є більш руйнівним, ніж у шкільному, та має більш руйнівні наслідки. Булінг в закладах вищої освіти стає жорстокішим, «зрілим і витонченішим», «продуманим». Це завжди цілеспрямоване та усвідомлене приниження людини [3]. Варто

зауважити, що викладачі рідше, ніж учителі, стають ініціаторами булінгу.

Чинники виникнення булінгу (цькування) у міжособистісних взаєминах можна поєднати у чотири групи: особистісні, сімейні, соціальні, оточення (середовище).

Найбільш розповсюдженими чинниками середовища, які провокують появу булінгу (цькування) в закладах освіти є: несприятливий соціально-психологічний клімат в закладі освіти, авторитарний стиль навчання, виокремлення педагогом будь-якого учня/студента як позитивного або негативного прикладу для інших, ігнорування проблеми на рівні закладу освіти. Стрес від навчання внаслідок перевантаження, відносини з однолітками та педагогами, відсутність належної уваги з боку викладачів сприяють появі сварок, конфліктів, проявів насильства та їх перехід в булінг (цькування).

Не лише спільне навчання, а й проживання в гуртожитку, сексуальні стосунки, які виникають серед студентів, також іноді стають підставою для виникнення булінгу (цькування).

Зазвичай виникнення булінгу (цькування) в закладі освіти спричиняють кілька причин. Тому для педагогічного персоналу важливо виявити чинники цього явища та знайти шляхи зниження їхнього впливу. Для цього кожен заклад освіти має розробити комплекс заходів для профілактики та протидії булінгу (цькування).

У комплексному підході можна відзначити два ключові напрямки: управлінський і просвітницький.

Управлінський підхід організовує та реалізує керівник закладу освіти. Він включає в себе:

- здійснення аналізу ситуації у закладі освіти (фізичного та емоційно-психологічного середовища), зокрема шляхом опитування здобувачів освіти та працівників щодо відчуття себе в безпеці під час роботи та навчання;

- вироблення офіційної позиції закладу освіти щодо булінгу (цькування) та інформування про неї всіх учасників освітнього процесу;

- розроблення правил поведінки для всіх учасників освітнього процесу та інформування про них;

- визначення обов'язків та відповідальності учасників освітнього процесу щодо створення та дотримання безпечної поведінки в закладі освіти;

- проведення інструктажів.

Для оптимізації своєї роботи керівник закладу освіти може призначити уповноважену особу з числа своїх заступників, яка буде відповідати за організацію та реалізацію заходів з протидії та попередження булінгу (цькування) в закладі освіти. Насамперед, необхідно перевірити та виявити місця, які потенційно можуть бути небезпечними та сприятливими для вчинення булінгу (цькування) в закладі освіти та організувати належні заходи безпеки. Наступний крок – розробити разом з іншими працівниками закладу освіти на основі проведеного аналізу ситуації план заходів для запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти. Необхідно розробити та запровадити порядок повідомлення про випадок булінгу (цькування) чи підозру про його вчинення, послідовність розгляду таких заяв в закладі освіти та процедуру неупередженого розслідування обставин випадків булінгу (цькування) в закладі освіти. Це стосується всіх сторін булінгу (цькування), в тому числі свідків або тих, хто знав про можливість вчинення насильницьких дій.

Існує ряд документів у яких зазначені порядок реагування на випадки булінгу в закладах освіти. Міністерством освіти і науки України затверджений Порядок реагування на випадки булінгу (цькування) та Порядок застосування заходів виховного впливу [4]. Проте, у документі сказано, що він визначає механізм реагування на випадки булінгу (цькування) та визначає процедуру застосування заходів виховного впливу в закладах освіти всіх типів і форм власності, крім тих, які забезпечують здобуття освіти дорослих.

З метою профілактики та протидії булінгу дуже важливо налагодити належну роботу психологічної служби закладу вищої освіти. У листі МОН України № 1/9-557 від 28.10.14 р. наведені методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей [5]. У документі наведені рекомендації щодо особливостей спілкування та поведінки означених фахівців із жертвою насильства, наведений зразок протоколу для документування отриманих від неї фактів. Звертається увага на необхідності планування психологічної реабілітації жертви та її кривдника, особливо, якщо останнім виступає

інший учень (учні) закладу [6, с. 12]. На жаль, визначення булінгу в законодавчих актах, вищезгадані нормативні документи стосуються захисту лише неповнолітніх осіб. Тобто повнолітні студенти не підпадають під дію законодавчих актів, і використати ці нормативні документи, які визначають дії закладу освіти у випадку булінгу, неможливо.

Саме тому важливу роль у профілактиці та протидії булінгу відіграє просвітницький напрям роботи закладу вищої освіти.

Профілактика булінгу в закладі вищої освіти здійснюється шляхом реалізації таких стратегій:

– інформування. В результаті просвітницької роботи всі учасники освітнього процесу мають знати про правила поведінки в закладі освіти, свої права та обов'язки, відповідальність за булінг (цькування), порядок подання та розгляду заяв про випадки булінгу (або можливість його вчинення), а також про те, як реагувати на випадки булінгу (цькування).

В закладах вищої освіти має бути розроблений план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти.

Для захисту своїх прав студенти можуть звернутися до ряду громадських організацій, які займаються проблемами насильства та булінгу, зателефонувати на номери гарячих ліній. Номери телефонів, адреси, електронні адреси відповідних організацій і служб мають бути у вільному доступі для здобувачів освіти, їх батьків, педагогів.

4 листопада 2019 року офіційно запрацювала Служба освітнього омбудсмена. Освітній омбудсмен має перевіряти заяви про випадки булінгу в закладі освіти, повноту та своєчасність заходів реагування на такі випадки з боку педколективу, керівництва та засновника закладу освіти. Також він має аналізувати соціальні та психолого-педагогічних послуги здобувачам освіти, які вчинили, постраждали або стали свідками цькування (тобто оцінювати ефективність і якість цих послуг).

В закладі освіти потрібно зробити так, щоб вся необхідна інформація щодо проблеми булінгу (цькування) була у відкритому доступі, а також була написана простою і зрозумілою мовою. Її потрібно розмістити на веб-сайті закладу, дошці оголошень тощо.

– Діагностика. Діагностика повинна проводитися періодично в процесі моніторингу.

Велика роль надається роботі психологічної служби закладу вищої освіти. На жаль, не в усіх вузах цей структурний підрозділ працює ефективно. Тому в деяких закладах вищої освіти зміст і засоби діагностики обираються структурними підрозділами самостійно відповідно до ситуації. Контроль за проведенням даного моніторингу покладається на заступників деканів/директорів з виховної роботи [7].

– Виховання. Велику роль на факультетах відіграє просвітницька робота, яку проводять заступники деканів з виховної роботи та куратори академічних груп у процесі проведення виховних заходів. Куратор постійно впливає на соціально-психологічний клімат групи, планує та проводить години куратора, командоутворюючі ігри та заняття. Значну роль у налагодженні гармонійних міжособистісних стосунків відіграють старости груп [7].

– Формування нетерпимого ставлення до насильства. Важливо організувати навчання всіх працівників та студентів закладу вищої освіти навичкам ненасильницького спілкування шляхом проведення лекцій, практичних занять, тренінгів.

Надзвичайно важливим є формування у здобувачів освіти навичок, які забезпечують особистісну здатність протидіяти насильству, а саме: уміння розпізнавати насильство та маніпулювання в міжособистісному спілкуванні, уміння адекватно реагувати на деструктивні впливи, уміння зупиняти насильницькі дії кривдника та надавати допомогу особам, які постраждали від насильства. Важливо працювати над розвитком емоційного інтелекту, комунікативних навичок, асертивної поведінки шляхом проведення тренінгових занять [7].

Висновки. Булінг (цькування) – це соціальне явище, яке притаманне і в дорослому середовищі. Відповідно, необхідність дослідження булінгу (цькування) в закладах вищої освіти є актуальною. Наявність затверджених нормативно-правових актів щодо протидії булінгу має ряд переваг. У них визначено поняття булінгу, коло осіб, хто повинен реагувати та припинити насильницькі дії, виписані процедури повідомлення про випадки булінгу, визначена відповідальність не лише за вчинення, а й за відсутність реакції на насильницькі дії. Проте, дані нормативно-правові акти стосуються захисту лише неповнолітніх осіб, тому повнолітні

студенти не підпадають під їх дію та не можуть скористатися ними для захисту своїх прав. Це потребує внесення змін до законодавства

України про булінг, розробку механізму реагування на булінг у закладах передвищої та вищої освіти, враховуючи закордонний досвід.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про освіту: Закон від 05.09.2017 № 2145-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування): Закон від 18.12.2018 № 2657-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2657-19>
3. Курдіна Н. Булінг у вищих навчальних закладах URL: <https://naurok.com.ua/buling-u-vischih-navchalnih-zakladah-213461.html>
4. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: Наказ від 28.12.2019 № 1646 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>
5. Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей: Лист МОН України від 28.10.14 р. №1/9-557 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-557729-14#Text>
6. Белкіна-Ковальчук О. В. Особливості реєстрації випадків насильства в закладах загальної середньої освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки.* 2018. Випуск 150. С. 11-14.
7. Положення про запобігання та протидію булінгу у Житомирському державному університеті імені Івана Франка URL: <https://zu.edu.ua/offic/pol-buling.pdf>

REFERENCES:

1. Pro osvitu: Zakon vid 05.09.2017 № 2145-VIII [On Education] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19> [in Ukrainian]
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanniu): Zakon vid 18.12.2018 № 2657-VIII [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Combating Bullying (Harrasment)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2657-19>
3. Kurdina, N. (2021) Bulinh u vyshchikh navchalnykh zakladakh [Bullying in higher education]. URL: <https://naurok.com.ua/buling-u-vischih-navchalnih-zakladah-213461.html> [in Ukrainian]
4. Deiaki pytannia reahuvannia na vypadky bulinhu (tskuvannia) ta zastosuvannia zakhodiv vykhovnoho vplyvu v zakladakh osvity: Nakaz vid 28.12.2019 № 1646 [Some issues to response to cases of bullying (harrasment) and the use of measures of educational influence in educational institutions]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text> [in Ukrainian]
5. Metodichni rekomendatsii shchodo vzaiemodii pedahohichnykh pratsivnykiv u navchalnykh zakladakh ta vzaiemodii z inshymy orhanamy i sluzhbamamy shchodo zakhystu prav ditei: Lyst MON Ukrainy vid 28.10.14 p. №1/9-557 [Methodical recommendations on interaction of pedagogical workers in educational institutions and interaction with other bodies and services on protection of children's rights]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-557729-14#Text> [in Ukrainian]
6. Bielkina-Kovalchuk, O. V. (2018) Osoblyvosti reiestratsii vypadkiv nasylstva v zakladakh zahalnoi serednoi osvity [The features of violent incidents' registration in general secondary education institutions]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky.* Vypusk 150. S. 11-14. [in Ukrainian]
7. Polozhennia pro zapobihannia ta protydiiu bulinhu u Zhytomyrskomu derzhavnomu universyteti imeni Ivana Franka [Regulations on prevention and counteraction to bullying at Zhytomyr State University named after Ivan Franko]. URL: <https://zu.edu.ua/offic/pol-buling.pdf> [in Ukrainian]

УДК 37.013.42:378]:316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.2>

Степан ГУНЬКО

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-0667-4578

Бібліографічний опис статті: Гунько, С. (2021). Дослідження стану сформованості в майбутніх соціальних працівників здатності до комунікативної взаємодії. *Humanitas*, 1, 9–14, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.2>

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНОСТІ В МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗДАТНОСТІ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті розкриваються результати дослідження стану сформованості в майбутніх соціальних працівників особистісних якостей та ознак (сформованої потреби в спілкуванні, розвинених комунікативних та організаційних здібностей, здатності до емпатії), які характеризують їхню здатність до комунікативної взаємодії – суб'єктно-об'єктно-суб'єктної діяльності учасників спілкування, спрямованої на інформаційний обмін і вплив на свідомість чи поведінку адресата через спілкування шляхом використання паравербальних засобів, інтенційно-стратегічних програм. Досліджено, що: для основної частини майбутніх соціальних працівників характерними є середній та нижче середнього рівні сформованості потреби в спілкуванні; в більшості з них низький та нижче середнього рівень розвитку комунікативних та організаційних здібностей, причому чітко проявляється тенденція до значно нижчого рівня розвитку організаційних здібностей у порівнянні з розвитком комунікативних; в переважній більшості майбутніх соціальних працівників не сформовані та не розвинені на належному рівні вміння розуміти внутрішній світ іншої людини, її труднощі та особистісні проблеми, відгукуватися на її переживання, тобто розуміти стан клієнта, його соціальний досвід та особливості емоційно-чуттєвої сфери. Встановлено, що лише перехід від директивно-знаннєвого навчання студента до запровадження особистісно зорієнтованої парадигми, реалізації діяльнісного, рефлексивного, компетентнісного підходів у навчально-виховному процесі ЗВО забезпечить: формування в майбутніх соціальних працівників умінь налагоджувати діалогічні форми взаємодії з клієнтами, бачити сутнісні властивості проблеми клієнта, передбачати наслідки колективної діяльності; розвиток гнучкості та динаміки сприйняття оточуючої дійсності, спостережливості, емпатійно-чуттєвого сприйняття взаємодії, спрямованості уваги, сприймання, мислення на стан, проблеми, поведінку іншої людини, емоційної чутливості.

Ключові слова: професійна підготовка, комунікативна взаємодія, потреба в спілкуванні, комунікативні та організаційні здібності, емпатія.

Stepan GUNKO

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-0667-4578

To cite this article: Gunko, S. (2021). Doslidzhennia stanu sformovanosti v maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv zdatnosti do komunikatyvnoi vzaiemodii [Research on the state of formation of future social workers' ability to communicative interaction]. *Humanitas*, 1, 9–14, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.2>

RESEARCH ON THE STATE OF FORMATION OF FUTURE SOCIAL WORKERS' ABILITY TO COMMUNICATIVE INTERACTION

Results of the investigation of the formation of future social workers' personal qualities and attributes are covered in the article (formed need for communication, developed communication and organizational skills, ability to empathize). These qualities and attributes characterize the ability of social workers to communicate, such as the subject-object-subject activity of communication participants, which is aimed at information exchange and influence on the consciousness or behavior of the addressee through communication through the use of nonverbal means and intentional-strategic programs. It has been investigated, that the average and below-average level of formation of the need for communication are characteristics of the bulk of future social workers; most of them have a low and below-average level of communication

and organizational skills, moreover, there is a clear tendency to a much lower level of development of organizational skills compared to the development of communicative; the vast majority of future social workers do not have formed and developed at the appropriate level the ability to understand the inner world of another person, his difficulties and personal problems, to respond to his experiences (we mean the ability to understand the client's condition, his social experience and features of the emotional and sensory sphere). It has been found out, that only the transition from the directive-knowledge training of the student to the introduction of a personality-oriented paradigm, the implementation of the activity, reflective, competence approaches in the educational process of higher education institutions will provide: formation of future social workers' skills to establish dialogic forms of interaction with clients, to see the essential properties of the client's problem, to predict the consequences of collective action; development of flexibility and dynamics of perception of the surrounding reality, observation, empathic-sensory perception of interaction, attention, perception, thinking about the state, problems, behavior of another person, emotional sensitivity.

Key words: professional training, communicative interaction, need for communication, communicative and organizational abilities, empathy.

Постановка наукової проблеми та її значення. В сучасних умовах розвитку людського суспільства зростають вимоги щодо якості підготовки фахівця в будь-якій предметній галузі, особливо в тих сферах, які передбачають його безпосередню комунікативну взаємодію в професійній діяльності з іншими членами соціуму, зокрема фахівця в галузі соціальної роботи та соціального забезпечення. Комунікативна взаємодія (інтеракція) сучасною наукою розглядається як суб'єктно-об'єктно-суб'єктна діяльність учасників спілкування, спрямована на інформаційний обмін і вплив на свідомість чи поведінку адресата через спілкування, використання паравербальних засобів, інтенційно-стратегічних програм. Для її успішної реалізації фахівець, має вміти критично мислити, швидко адаптуватися до нових умов, продукувати нові ідеї, успішно комунікувати з іншими, проявляти творчість у професійній діяльності, швидко переключатися на інші види діяльності. Тому постає завдання пошуку шляхів, які дозволяють перейти від директивно-знаннєвого навчання студента до запровадження особистісно зорієнтованої парадигми, реалізації діяльнісного, рефлексивного, компетентнісного підходів у навчально-виховному процесі, що в кінцевому випадку дасть змогу підготувати фахівця з означеними якостями [1].

Аналіз наукових досліджень із цієї проблеми. Аналіз наукових першоджерел показує, що на сьогодні існує цілий ряд наукових досліджень, у яких розриваються різні аспекти проблеми формування в майбутніх фахівців здатності до комунікативної взаємодії. Зокрема, теоретико-методологічні основи професійного спілкування розкриті в працях І. Зязюна, О. Киричука, Б. Ломова, С. Максименко, Л. Орбан, Л. Савенкової, В. Семиченко, Т. Титаренко. У наукових доробках О. Канюк,

І. Козубовської, Т. Кобзар, Н. Левицької, В. Москаленко, Л. Курят, Д. Годлевської висвітлені авторські підходи до розв'язання проблеми формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи. Комунікативний аспект навчальної взаємодії вивчали Л. Жарова, В. Котов, М. Рибаківа, М. Сєдова, Р. Шакуров. В наукових роботах А. О. Деркач, Л. М. Карамушки, Л. Е. Орбан-Лембрик розкрито вплив організаторських здібностей керівника на якість міжособистісної ділової взаємодії в колективі.

Мета дослідження. Дослідити стан сформованості в майбутніх соціальних працівників особистісних якостей та ознак, які характеризують його здатність до комунікативної взаємодії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Обов'язковою умовою ефективної професійної діяльності фахівця в галузі соціальної роботи, соціального забезпечення є наявність у нього сформованої на належному рівні здатності здійснювати продуктивну комунікацію з клієнтами. Такий рівень комунікації передбачає наявність сформованої потреби в спілкуванні, розвинених комунікативних та організаторських здібностей, здатності до емпатії. Адже без сформованості в фахівця цих конструктивів не можна реалізувати успішну взаємодію з клієнтами, вирішення практичних задач професійної діяльності, здійснювати обмін інформацією, забезпечити сприйняття та розуміння іншої людини [2].

Виходячи з цього, ми провели вивчення стану сформованості цих компонентів здатності майбутніх соціальних працівників до комунікативної взаємодії. До діагностичних процедур були залучені студенти першого курсу спеціальностей «Соціальна робота» та «Соціальне

забезпечення» Волинського національного університету імені Лесі Українки. Для виявлення стану сформованості в студентів цих спеціальностей потреби в спілкуванні був використаний тест для визначення потреби в спілкуванні (Ю. М. Орлов, В. І. Шкуркін, Л. І. Орлова, 1974) [3]. Узагальнення результатів проведеного тестування дало змогу сформувати розподіли майбутніх соціальних працівників за рівнем сформованості в них цієї потреби (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розподіли студентів спеціальностей «Соціальна робота», «Соціальне забезпечення» за рівнями сформованості в них потреби в спілкуванні (у %)

Рівні	Соціальна робота (СР)	Соціальне забезпечення (СЗ)
Високий	8,9	11,8
Вище середнього	19,1	17,6
Середній	31,6	21,9
Нижче середнього	21,9	27,4
Низький	18,5	21,3

Аналіз даних поданих у таблиці 1 показує, що для основної частини студентів обох спеціальностей характерним є середній та нижче середнього рівні сформованості потреби в спілкуванні, в цілому таких студентів було виявлено 53,5% (СР) та 49,3% (СЗ). Малочисельними (для обох спеціальностей) виявилися частки студентів з високим рівнем (8,9% (СР), 11,8% (СЗ)) сформованості цієї потреби. Дещо більше було виявлено студентів з рівнем сформованості потреби в спілкуванні вище середнього (19,1% (СР), 17,6% (СЗ)). Приблизно такими ж за обсягами виявилися частки студентів обох спеціальностей з низьким (18,5% (СР), 21,3% (СЗ)) рівнем сформованості в них прагнення до пізнання і оцінки інших людей, а через них, і з їх допомогою, до самопізнання і самооцінки, прагнення взаємодіяти з іншими людьми, брати участь у спільній діяльності, перебувати разом. Очевидно, що такий стан сформованості в майбутніх соціальних працівників потреби в спілкуванні буде серйозною перешкодою для успішної реалізації функціоналу фахівця в галузі соціальної роботи.

Ефективна професійна діяльність соціального працівника неможлива без наявності в нього розвинених комунікативних та організаторських здібностей, адже вони лежать в основі

формування в будь-якого фахівця здібностей у видах діяльності, які пов'язані зі спілкуванням з людьми, з організацією колективної роботи [4]. Для діагностики стану сформованості в студентів спеціальностей «Соціальна робота» та «Соціальне забезпечення» цих здібностей ми використали методіку КОЗ-2 (Б. Федоршин) [3]. Після узагальнення первинних даних були сформовані розподіли за рівнями сформованості комунікативних та організаторських здібностей (див. рис. 1, 2).

Аналіз даних, які представлені на рисунках 1 та 2 показує, що лише 5,5% (СР) та 8,6% (СЗ) та 18,7% (СР) та 14,2% (СЗ) студентів, притаманний дуже високий рівень прояву відповідно організаторських та комунікативних здібностей. Тобто, серед майбутніх фахівців в галузі соціальної роботи та соціального забезпечення дуже мало тих, які відчувають потребу в комунікативній та організаторській діяльності, активно прагнуть до неї, швидко орієнтуються в складних ситуаціях, невимушено поводять себе в новому колективі, здатні проявляти ініціативу, приймати самостійні рішення, відстоювати свою думку, переконувати інших. Вони можуть внести позитивні зміни в незнайому компанію, люблять організовувати різні ігри, заходи, настійливі в діяльності, яка їх приваблює, і самі шукають такі справи, які б задовольняли їх потребу у комунікації та організаційній діяльності.

За результати діагностики було виявлено 7,3% (СР), 10,5% (СЗ) з високим рівнем прояву організаторських здібностей та 25,2% (СР), 20,6% (СЗ) – комунікативних. Для цих студентів характерним є те, що вони не губляться в новій обстановці, швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло знайомих, займаються громадською діяльністю, допомагають близьким, друзям, проявляють ініціативу в спілкуванні, з задоволенням беруть участь у організації громадських заходів, здатні приймати самостійні рішення в важкій ситуації. При цьому все це вони роблять не за примусом, а згідно внутрішнім прагненням.

В цілому, частка студентів з дуже високим та високим рівнем розвитку організаторських здібностей складає 12,8% (СР) та 19,1% (СЗ), комунікативних – 43,9% (СР) та 34,8% (СЗ) відповідно. Як бачимо, чітко проявляється тенденція до значно нижчого рівня розвитку орга-

нізаторських здібностей студентів (для обох спеціальностей) у порівнянні з розвитком комунікативних.

Для майже третини обстежених студентів характерним є середній рівень розвитку цих здібностей, який проявляється в тому, що ці студенти прагнуть до контактів з людьми, не обмежують коло своїх знайомств, відстоюють свою думку, планують свою роботу, однак потенціал їх здібностей не відрізняється високою стійкістю.

У 29,9% студентів спеціальності «Соціальна робота» та в 33,5% студентів спеціальності «Соціальне забезпечення» був зафіксований нижче середнього та низький рівень розвитку комунікативних здібностей. Частки студентів

з такими рівнями розвитку організаторських здібностей набагато більші і складають 61,6% (СР) та 52,5% (СЗ) відповідно. Тобто, серед обстежених студентів є значна частина тих, які не прагнуть до спілкування, почувають себе скуто в новій компанії, колективі, в більшості випадків проводять час наодинці, обмежують свої знайомства, відчують труднощі у встановленні контактів з людьми і у виступах перед аудиторією, погано орієнтуються в незнайомій ситуації, не відстоюють свою думку, важко переживають образи, в багатьох справах вони намагаються уникати прояву самостійних рішень та ініціативи.

Таким чином, такий стан розвитку в майбутніх соціальних працівників комунікативних

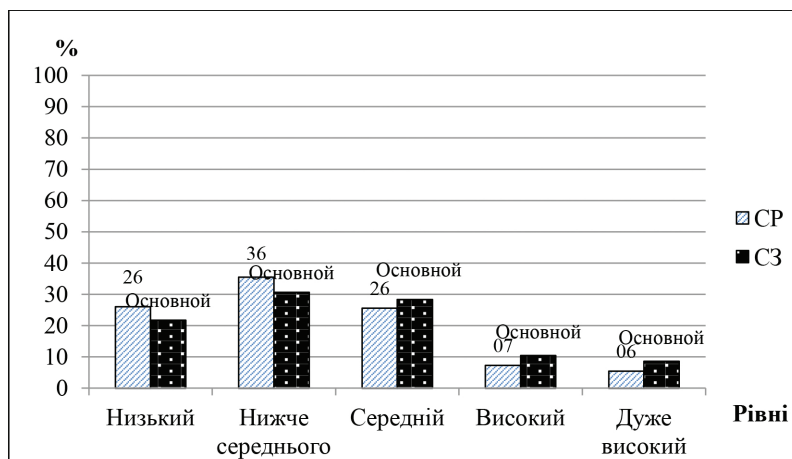

Рис. 1. Розподіли студентів спеціальностей «Соціальна робота» та «Соціальне забезпечення» за рівнями розвитку організаторських здібностей

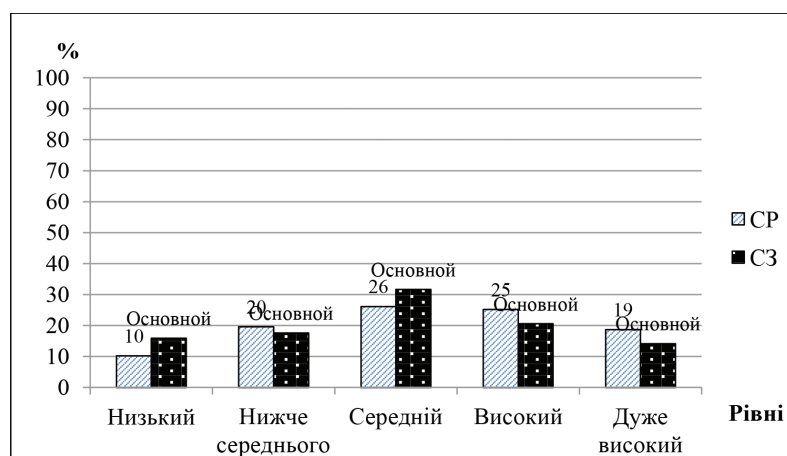

Рис. 2. Розподіли студентів спеціальностей «Соціальна робота» та «Соціальне забезпечення» за рівнями розвитку комунікативних здібностей

та організаторських здібностей говорить про те, що в них, в майбутній професійній діяльності виникатимуть труднощі в організації міжособистісної взаємодії з клієнтами. Зважаючи на те, що бажання фахівця займатись організаційною діяльністю та спілкуватись з людьми залежить і від змісту відповідних форм активності, і від типологічних особливостей самої особистості, потрібно в процесі професійної підготовки включати його в такі види діяльності та спілкування, які є для нього суб'єктивно цінними та значущими, на основі яких можна проілюструвати, як від активності фахівця, його ставлення до оточуючих, з якими він взаємодіє, залежать результати його діяльності.

Однією з важливих ознак, які визначають здатність фахівця в галузі соціальної роботи, соціального забезпечення до комунікативної взаємодії з клієнтами є наявність у нього розвинених емпатійних здібностей. Адже без вміння досягти душевний стан, переживання іншої людини, розуміти її емоційну мову, відгукуватися на психологічний стан, перебрати на себе роль іншої людини, зрозуміти її приховані мотиви, ототожнювати свої почуття з емоціями клієнта, усвідомлюючи при цьому їх винятковість, індивідуальність, інтуїтивного розуміння психологічного настрою про ефективну комунікативну взаємодію з клієнтом не може іти мови [4]. Виходячи з цього, ми провели діагностику рівня розвитку в майбутніх соціальних працівників емпатійних здібностей. В якості інструментарію використали методик

В. В. Бойко [3], узагальнені результати її застосування подані на рис. 3.

Як видно з діаграми, представленій на рисунку 3, серед обстежених переважають студенти з дуже низьким (10,3% (СР), 6,8% (СЗ)) та заниженим (53,8% (СР), 63,5% (СЗ)) рівнями розвитку емпатійних здібностей. Тобто, в переважній більшості студентів (64,1% (СР), 70,3% (СЗ)) не сформовані та не розвинені на належному рівні вміння розуміти внутрішній світ іншої людини, її труднощі та особистісні проблеми, відгукуватися на її переживання, тобто розуміти стан клієнта, його соціальний досвід та особливості емоційно-чутевої сфери.

Майже в чверті студентів емпатійні здібності сформовані на середньому рівні, дуже малими виявилися частки студентів з дуже високим рівнем сформованості цих здібностей (7,9% (СР), 4,9% (СЗ)). Тобто, узагальнюючи можемо стверджувати, що такий стан розвитку емпатії в майбутніх соціальних працівників в цілому не дозволить їм у майбутньому ефективно здійснювати професійну діяльність. Отримані в процесі діагностики рівня емпатії студентів першого курсу спеціальностей «Соціальна робота» та «Соціальне забезпечення» певною мірою корелюють з результатами нашого дослідження, яке було проведено в 2016 році [5]. Тоді ми також виявили, що в цілому рівень розвитку емпатійних здібностей майбутніх соціальних педагогів є недостатній для здійснення успішної професійної діяльності (Розподіли за рівнями: Дуже низький – 6%, занижений – 88%,

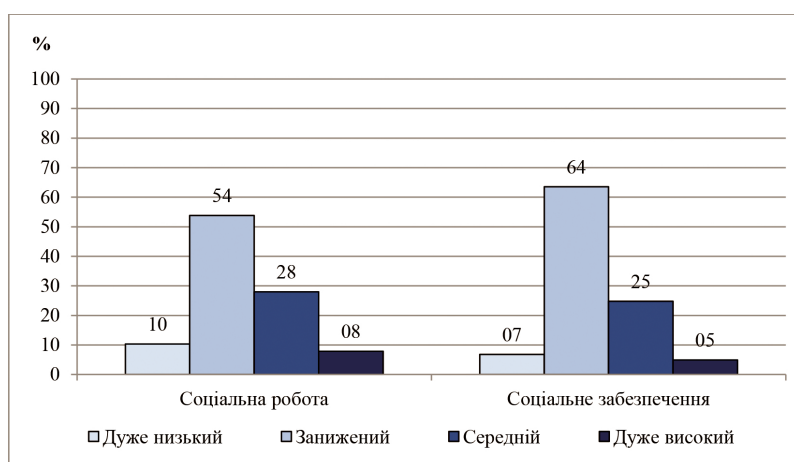

Рис. 3 Розподіли студентів спеціальностей «Соціальна робота» та «Соціальне забезпечення» за рівнями розвитку емпатії

середній – 6%, високий – 0%). Проте, за результатами теперішнього дослідження, стан розвитку емпатії в майбутніх фахівців у галузі соціальної роботи та соціального забезпечення дещо покращився. Вважаємо, що цьому посприяло акцентування більшої уваги в процесі викладання циклу дисциплін загальної та професійної підготовки на розвитку в студентів легкості, гнучкості емоцій та здатності до наслідування (ідентифікації в емпатії), на чому ми наголошували у висновках попереднього дослідження.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, підсумовуючи результати проведеного дослідження можемо констатувати, що стан сформованості в майбут-

ніх соціальних працівників здатності до комунікативної взаємодії вимагає внесення коректив в процес професійної підготовки фахівців в галузі соціальної роботи та соціального забезпечення. Необхідно більше уваги приділити питанням формування в майбутніх соціальних працівників умінь налагоджувати діалогічні форми взаємодії з клієнтами, бачити сутнісні властивості проблеми клієнта, передбачати наслідки колективної діяльності, розвитку гнучкості та динаміки сприйняття оточуючої дійсності, спостережливості, емпатійно-чуттєвого сприйняття взаємодії, спрямованості уваги, сприймання, мислення на стан, проблеми, поведінку іншої людини, емоційної чутливості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андриенко А.С. Компетентностно-ориентированный подход в системе высшего образования : история, современное состояние и перспективы развития : монография. Чебоксары : ИД «Среда», 2018. 92 с.
2. Філоненко М.М. Психологія спілкування : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 224 с.
3. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник / уклад. М.В. Лемак, В.Ю. Петрише. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.
4. Пономарева М.А. Эмпатия : теория, диагностика, развитие. Минск : Бестпринт, 2006. 76 с.
5. Гунько С. О. Особливості розвитку емпатії майбутніх соціальних педагогів *Гірська школа Українських Карпат*. Івано-Франківськ, 2016. № 14. С. 177-181.

REFERENCES:

1. Andrienko, A. S. (2018) *Kompetentnostno-orientirovannyj podhod v sisteme vysshego obrazovanija : istorija, sovremennoe sostojanie i perspektivy razvitija* [Competence-oriented approach in the system of higher education: history, current state and prospects]. Cheboksary : ID «Sreda» [in Russian].
2. Filonenko, M. M. (2008) *Psykhologhiia spilkuvannia* [Psychology of communication]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
3. *Psykhologu dlia roboty. Diahnostychni metodyky* [Psychologist for work. Diagnostic techniques] / uklad. M. V. Lemak, V. Yu. Petryshche. Uzhhorod : Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 2012 [in Ukrainian].
4. Ponomareva, M. A. (2006) *Jempatija : teorija, diagnostika, razvitie* [Empathy : theory, diagnosis, development]. Minsk : Bestprint [in Russian].
5. Hunko, S. O. (2016). Osoblyvosti rozvytku empatii maibutnykh sotsialnykh pedahohiv [Features of development of empathy of future social teachers]. *Hirska shkola Ukrainykh Karpat – Mountain school of the Ukrainian Carpathians, 14, 177-181* [in Ukrainian].

УДК 37.013.42-051]:376-056.34:616.896

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.3>

Євгенія ДУРМАНЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025
ORCID: 0000-0003-1993-5028

Бібліографічний опис статті: Дурманенко, Є. (2021). Соціальна робота з дітьми з розладами аутистичного спектра. *Humanitas*, 1, 15–21, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.3>

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

Гуманістичний вектор розвитку українського суспільства вимагає оновлення принципів і підходів до організації соціальної роботи з дітьми з розладами аутистичного спектру; модернізації змісту, форм і методів її реалізації.

Метою статті є аналіз специфіки соціальної роботи з дітьми з аутизмом. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань, як-от: 1) розкриття сутності поняття аутизму, аналіз теорій аутизму та ознак його прояву; 2) дослідження специфіки соціалізації дітей з розладами аутистичного спектра й 3) визначення оптимальних умов розвитку особистості дитини з аутизмом.

У статті дитячий аутизм розглядається як складна медична, психолого-педагогічна та соціально-педагогічна проблема, конструктивне вирішення якої залежить від своєчасного діагностування аутистичних розладів, їх ефективного лікування та залучення дітей з аутизмом в освітній простір.

Зауважено, що соціальна робота орієнтована на підвищення якості життя дітей з аутистичними проявами, активне включення у відповідну їх віку діяльність, забезпечення інтегрованого навчання і виховання, що й полегшить їхню соціалізацію.

Соціалізацію дитини з розладами аутистичного спектру необхідно розпочинати з закладів дошкільної освіти, де й починається ідентифікація дитини як особистості й частини соціуму. Важливими факторами соціалізації дитини з аутизмом є центри раннього втручання, школа, групи розвитку, сім'я, які забезпечують не лише її пасивну адаптацію, але й активне входження в суспільство.

Як висновок, у статті наголошується, що створення в соціумі оптимальних умов для розвитку дитини з аутистичними розладами, її інтеграції в суспільство є одним із важливиших соціальних завдань нашої держави. Соціальна робота має забезпечити соціалізацію дітей з аутизмом на їх власних особистісних умовах, аби вони стали активними й повноправними членами суспільства.

Подальшого дослідження потребують розробка інтерактивних методик, технологій, програм соціальної адаптації та реабілітації дітей з розладами аутистичного спектру.

Ключові слова: соціальна робота, соціалізація, соціальна адаптація, дитина, аутизм, дитина з розладами аутистичного спектра.

Yevheniia DURMANENKO

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0003-1993-5028

To cite this article: Durmanenko, Ye. (2021). Sotsialna robota z ditmy z rozladamy autystychnoho spectra [Social work with children with autistic spectrum disorders]. *Humanitas*, 1, 15–21, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.3>

SOCIAL WORK WITH CHILDREN WITH AUTISTIC SPECTRUM DISORDERS

The humanistic vector of development of the Ukrainian society demands updating of principles and approaches to the organization of social work with children with autism spectrum disorders; modernization of content, forms and methods of its implementation.

The aim of the article is to analyze the specifics of social work with children with autism. Realization of the set purpose provides the decision of a number of problems, such as: 1) disclosure of essence of concept of autism, the analysis of theories of autism and signs of its display; 2) study of the specifics of socialization of children with autism spectrum disorders and 3) determination of optimal conditions for the development of the personality of a child with autism.

The article considers childhood autism as a complex medical, psychological, pedagogical and socio-pedagogical problem, the constructive solution of which depends on the timely diagnosis of autistic disorders, their effective treatment and involvement of children with autism in the educational space.

It is noted that social work is focused on improving the quality of life of children with autism, active inclusion in their age-appropriate activities, providing integrated learning and education, which will facilitate their socialization.

The socialization of a child with autism spectrum disorders should begin with preschool education, where the identification of the child as an individual and part of society begins. Important factors in the socialization of a child with autism are early intervention centers, school, development groups, family, which ensure not only its passive adaptation, but also active entry into society.

In conclusion, the article emphasizes that the creation of optimal conditions in society for the development of a child with autistic disorders, its integration into society is one of the most important social tasks of our state. Social work should ensure the socialization of children with autism on their own personal terms so that they become active and full members of society.

Further research is needed to develop interactive methods, technologies, programs for social adaptation and rehabilitation of children with autism spectrum disorders.

Key words: social work, socialization, social adaptation, child, autism, child with autism spectrum disorders.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Гуманістичний вектор розвитку українського суспільства вимагає оновлення принципів і підходів до організації соціальної роботи, що забезпечувало б реалізацію права кожної людини на інтеграцію з суспільством незалежно від її можливостей і розвитку. Оскільки відсоток народжуваності дітей з розладами аутистичного спектру має тенденцію до зростання, то актуалізується проблема пошуку шляхів оптимізації їхньої соціалізації. Йдеться насамперед про модифікацію соціальної роботи з дітьми з аутизмом, яка б сприяла їх соціальній реабілітації та адаптації, уможливила особистісний розвиток, налагодження спілкування та міжособистісної взаємодії, залучення до діяльності у відповідності з індивідуальними можливостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що існує чимало досліджень, спрямованих на вирішення проблеми активізації соціальної роботи з дітьми з інвалідністю в цілому й зокрема з аутизмом. Так, Л. Грачов, І. Іванова, О. Лебединська, Н. Морова, Л. Тюптя, Т. Єгорова аналізують загальні підходи до реабілітації дітей з особливими потребами; Т. Добровольська, Л. Вакулєнко, В. Мурза, В. Мухін, І. Мисула, Н. Шабаліна, М. Швед, Л. Шипіцина досліджують проблеми взаємозв'язку медико-психолого-соціальної реабілітації осіб з інвалідністю й їхньої інтеграції в суспільство; взаємну гармонізацію ролей різних соціальних партнерів у реабілітації дітей-інвалідів вивчали Д. Вернер, Г. Сілласте.

Дослідники питань аутизму К. Гілберт, Т. Пітерс, Л. Шипіцина наголошують на істот-

ному розриві між теоретичними знаннями про аутизм та практичними можливостями допомоги особам з аутизмом та їхнім родинам.

Сучасна українська спеціальна освіта (І. Бех, В. Бондар, С. Конопляста, С. Максименко, С. Миронова, В. Синьов, Є. Синьова, М. Шеремет, Л. Фомічова, О. Хохліна та ін.) також декларує дитиноцентристські тенденції, що є основою для розвитку інноваційних організаційних форм, змісту, технологій навчання та виховання дітей з аутизмом. Зокрема, вчені І. Гілевич, В. Гончарова, К. Островська, Т. Скрипник, Н. Хворостянова, М. Шеремет, Д. Шульженко активно аналізують і пропонують соціально-педагогічні технології роботи з аутичними дітьми.

У монографії «Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом» К. Островська аналізує медико-психологічні концепції загальних розладів розвитку особистості й подає різні форми психологічної, соціальної допомоги аутистичним дітям та їх родинам, а також наводить схему психологічної діагностики аутизму й відповідно формулює основні засади створення індивідуальних корекційних програм для дітей з аутистичними розладами [1]. У свою чергу, М. Плахтій та Я. Куралова чітко визначають фізіологічні й психологічні особливості дітей з аутизмом, які можуть бути покладені в основу організації соціально-педагогічної діяльності з цією категорією клієнтів [2]. Конструктивними стосовно психологічної й соціальної адаптації дітей з розладами аутистичного спектру є ідеї, запропоновані Л. Рибченко [3]. Так, авторка зауважує, що єдність біологічних і соціальних факторів у розвитку й соціалізації дітей з аутизмом ускладнює їх соціальну адаптацію, робить цей процес специфічним. Адже очевидними є труднощі

адекватного сприйняття такою дитиною навколишнього світу, її усвідомленої участі в навчальній, ігровій та трудовій діяльності. Соціальна робота в цьому випадку слугує значним адаптуючим фактором і має забезпечити соціальний розвиток дітей з аутизмом.

Отже, аналіз наукових публікацій з досліджуваної проблеми свідчить про те, що питання психологічної й соціальної реабілітації та адаптації дітей з аутистичними розладами є достатньо вивченими. Однак, на нашу думку, потребує подальшого дослідження проблема оновлення змісту, форм і методів соціальної роботи з дітьми з розладами аутистичного спектру. Тому *метою* статті нами визначено аналіз специфіки соціальної роботи з дітьми з аутизмом, що дасть змогу відповідно її активізувати й забезпечити позитивний результат. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань: 1) розкриття сутності поняття аутизму, аналіз теорій аутизму та ознак його прояву; 2) дослідження специфіки соціалізації дітей з розладами аутистичного спектра; 3) визначення оптимальних умов розвитку особистості дитини з аутизмом.

Виклад основного матеріалу. Дитячий аутизм сьогодні розглядається як комплексна клінічна, психологічна, соціальна й педагогічна проблема, конструктивне вирішення якої передбачає цілісну та системну діяльність медичних, освітніх, соціальних інституцій, спрямовану на інтеграцію дітей з аутизмом в соціально-освітній простір і залучення їх до повноцінної діяльності з урахуванням індивідуальних можливостей.

Аналіз наукових досліджень і практики свідчить про те, що підвищення якості життя дітей з аутизмом, включення їх у діяльність, відповідно віку й можливостям, знизить кількість психосоматичних і невротичних реакцій у цієї категорії дітей, що полегшить психолого-педагогічну корекцію. У перспективі, соціально адаптивні юнаки та дівчата з аутизмом з більшою ймовірністю зможуть отримати ту професію, що відповідає їх можливостям і потребам суспільства [4].

Для розкриття особливостей соціальної роботи з дітьми з аутистичними розладами необхідно насамперед зупинитись на аналізі поняття аутичного розладу (Autistic disorder), або аутизму. У словнику аутизм визначається,

як крайні форми порушення контактів, відхід від реальності в світ власних переживань; комплекс психічних і поведінкових розладів [5, с. 12].

На сьогодні думки вчених щодо визначення аутизму і відношення його до порушень неоднозначне. Так, В. Лебединський, О. Нікольська, В. Осипов, Н. Пивоварова, Г. Сухарева, В. Тарасун та ін. зазначають, що аутизм є одним із важких порушень розвитку (ВІР) (pervasive developmental disorders PDDs), що характеризується значними недоліками у формуванні соціальних і комунікативних навичок, а також проявами стереотипних інтересів і патернів поведінки [6]. Г. Хворова зазначає, що перше описання аутичного порушення розвитку знаходимо у Л. Канера (1943 р.) яким було визначено, що аутизм є особливим видом дизонтогенезу, вказано на його поліетіологічність та визначено особливості формування усіх складових психічної сфери дітей з аутизмом від народження до дорослого віку; визначено сутність спеціальних психолого-педагогічних технологій розвитку та навчання дітей з аутизмом у сучасному корекційно-педагогічному процесі [6, с. 5]. О. Волошина та В. Лебединський зауважують, що дитячий аутизм (від лат. *autos* – сам) є одним з клінічних варіантів такого типу дизонтогенезу, як спотворений розвиток (за термінологією В.В.Лебединського). При цьому типі психічного дизонтогенезу спостерігаються складні поєднання загального психічного недорозвинення дитини, а саме: затриманий, ушкоджений та прискорений розвиток її окремих психічних функцій [7]. Нормальному психічному розвитку дитини з аутизмом перешкоджають (або інакше стають механізмами психічних порушень) такі розлади: дефіцит психічної активності дитини; вади сенсомоторних функцій; вади інстинктивної сфери; мисленнево-мовленнєві порушення.

На даний час найбільш вживаним є термін «розлади аутистичного спектра» (РАС), що об'єднує різноманітні порушення розвитку, для яких характерні аутичні прояви [8, с. 8].

Г. Хворова, О. Романчук та Д. Шульженко аналізують теорії аутизму, які умовно поділяються на теорії когнітивної і соціально-емоційної дефіцитарності аутичної дитини [9, с. 6-7]. Узагальнено теорії аутизму подано нами у таблиці 1.

Теорії аутизму

Теорія	Представники теорії	Сутність теорії
Теорія «центрального зв'язку» («central coherence»)	У. Фріт	специфічний первинний когнітивний дефіцит, який характеризується порушенням універсальної здатності людини зводити розрізнену інформацію в єдину картину в процесі переробки інформації, внаслідок чого відбувається порушення когнітивного аспекту соціальної комунікації – як на вербальному, так і на невербальному рівні, з нездатністю активно досліджувати і «осмислювати» навколишній світ, використовувати минулий досвід і діяти цілеспрямовано і довільно.
Теорія розрізнення психічних станів або теорія намірів («theory of mind» еквіваленти: «модель психічного», «теорія свідомості», «теорія способу мислення»)	С. Барон-Коен, А. Леслі, Г. Тагер-Флусберг, У. Фріт	Усі існуючі порушення при аутизмі (емоційні, комунікативні, соціальні) обумовлені пошкодженням фундаментальної людської здатності розуміти наміри та уявляти думки інших людей («mind-read»), а також – здатності відслідковувати власні ментальні стани.
Теорія «емоційного нестатку»	М. Велч, Дж. Річер, Н. та Е. Тінберген	В основі аутизму лежить уроджено низький поріг соціального уникання, який закріплюється з часом внаслідок накопичення дитиною негативного досвіду неспроможності в контактах, що унеможлиблює її спілкування з іншими людьми і соціальний розвиток.
Біхевіоральна теорія (прикладний аналіз поведінки, поведінкова терапія)	І. Ловаас, Б. Скіннер	Поведінка аутичної дитини характеризується за допомогою аналізу окремих поведінкових актів, розроблена система інтенсивного тренінгу, спрямованого на формування адекватної соціальної поведінки – у ньому використовується гнучка система підкріплень, застосування яких стимулює бажану поведінку і послаблює небажану.
Теорія афективної регуляції поведінки	К. Лебединська, О. Нікольська, О. Баєнська, М. Ліблінг	Порушення афективного розвитку дитини розглядається як основа, що визначає специфіку аутистичного дизонтогенезу з його сенсомоторною, когнітивною та соціально-емоційною складовими. Афективна сфера розуміється при цьому як складна саморегулююча система, що організує взаємодію дитини з близькими і з навколишнім світом, як система адаптивних змістів, що визначають індивідуальну дистанцію, вибірковість, цілеспрямованість, координацію з іншими людьми і, тому - лежать в основі інтелектуального та соціального розвитку дитини.
Теорія коморбідності	О. Романчук, Д. Шульженко	Клінічна картина аутизму характеризується тим, що у хворих дітей частіше, ніж у дітей з нормальним розвитком, спостерігалися медичні проблеми в період пренатального розвитку, під час пологів і в післяпологовий період (Rodier, Hуman).

Важливим в організації соціальної роботи з дітьми з аутистичними розладами є своєчасне та раннє їх виявлення. Тому актуальним є знання характерних ознак аутизму. Узагальнюючи характерні для дітей з аутизмом особливості, нами запропоновано такий перелік «негативних» ознак аутизму [8, с. 10] (таблиця 2).

Отже, численні дослідження вчених свідчать про те, що спектр аутистичних порушень у дітей, який блокує їх активний розвиток, впливає на онтогенез психічної сфери, а тому аутичні діти відрізняються від розумово відсталих і дітей з порушеннями мовлення індивідуальним ставленням до подій, небажанням відвідувати дитячі заходи, емоційною холодністю до членів родини, їх інтересів, потреб,

переживань тощо, відсутністю соціальних навичок через несформовані уявлення про взаємозв'язок дитини з людьми та предметами навколишнього середовища та системні страхи перед усім новим і невідомим.

Про важливість та сутність соціальної інтеграції, як результату цілісного впливу на становлення особистості аутичної дитини наголошують вчені Т. Скрипник, Г. Смоляр, І. Посохова, Г. Хворова. Питання організації та змісту роботи освітньо-реабілітаційного центру для аутичних дітей розглядає Н. Андреева. Особливості критичного соціокультурного погляду на становище аутичних дітей аналізують К. Островська, М. Радченко. Шляхи подолання аутизму визначають Г. Біленька, О. Богдашина.

«Негативні» ознаки аутизму

Наявність або відсутність таких проявів	
<i>Відсутність</i>	<i>Наявність</i>
а) адекватності	а) страхи
б) здатності використовувати мовлення і жести з комунікативними цілями;	б) аутистичні захисти
в) рефлексу наслідування;	в) психоемоційна напруга;
г) розвиненої емоційної;	г) стереотипії (махи руками, трясіння мотузкою, стрибки, розгойдування тулуба, повторювані звуки, певні ритуали або заиклення на якійсь темі);
д) здатності до відгуку (на різних рівнях)	д) «самодостатність», гра наодинці;
е) уміння ставити себе на місце іншої людини;	е) неадекватні прояви;
ж) Я-висловлювань;	ж) компульсивна та ритуальна поведінка (навмисне дотримання деяких правил: розташування об'єктів певним чином, виконання повсякденних занять в одному порядку і в той самий час, дотримання незмінної дієти або ритуалу надягання одягу тощо);
з) цікавості до довкілля;	з) аутоагресія (активність, що призводить (або здатна призвести) до поранення самої людини, наприклад, укуси самого себе);
к) відчуття небезпеки та болю;	к) обмежена поведінка (вужько сфокусовані прояви, за яких інтерес людини або її активність виявляють жорстку вибірковість і однотипність).
л) уяви, почуття гумору, розуміння підтексту.	

Значний внесок у розробку педагогічних аспектів проблеми аутизму зробила Г. Хворова, яка розробляє комплексну технологію корекції комунікативної активності дітей з аутизмом.

Під соціалізацією дітей з розладами аутичного спектру будемо розуміти процес адаптації таких дітей до соціуму, до нового оточення й нормального функціонування в ньому. Основними джерелами соціалізації дітей з аутизмом є сім'я, освітні установи, формальні і неформальні громадські об'єднання, тобто різні соціальні інститути.

Соціальну адаптацію дитини з розладами спектру аутизму варто почати з дитячих дошкільних установ, так як саме перебування в дитячому колективі дасть змогу дитині ідентифікувати себе як особистість і частину соціуму. Саме з закладу дошкільної освіти і починається соціалізація дитини з аутистичними порушеннями. На думку Л. Рибченко, головним у вихованні дітей є навчання самообслуговування, поведінки в період підготовки до гри і виходу з неї, а також спеціальна організація життя дитини, де всі елементи побутових ритуалів повинні бути продумані до дрібниць [7]. Треба зауважити, що коли дитина зможе залишатися в дитячому колективі (в центрі раннього втручання, дитячому садку, школі, в групі розвитку), їй потрібно дати можливість зберігати допустиму для неї дистанцію. Основну частину роботи з психолого-соціальної адап-

тації складають заняття з дитиною, як у школі, так і поза нею. На думку Л. Рибченко, саме створення спеціальних освітніх майданчиків, зокрема, відкриття спеціалізованих класів та шкіл, дозволить вирішити проблему навчання та соціалізації дітей з аутизмом в Україні [7].

На нашу думку, конструктивними є думки Т. Скрипник, яка зазначає, що оптимальний розвиток дітей з аутизмом ґрунтується на таких взаємопов'язаних умовах:

- раннє виявлення розладів розвитку і долучення до дієвих реабілітаційної та корекційно-розвивальних програм (в межах програм раннього втручання, або системної ранньої допомоги);

- позитивні перетворення в межах родини аутичної дитини, створення найсприятливішого для її розвитку середовища;

- сплановане введення дитини в освітній простір у відповідності до стану і можливостей її розвитку (які постійно переглядаються з наміром перегляду умов продуктивного навчання та розвитку дитини);

- модифікація освітнього простору, що має для дитини з аутизмом підтримувальний, стимулювальний і корекційно-розвивальний потенціал [9].

Саме дотримання цих умов є запорукою успішної соціалізації дітей з аутизмом як результату системної соціальної роботи з ними.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Проблема оновлення змісту соціальної роботи з дітьми з аутизмом є своєчасною і потребує нагального її конструктивного вирішення, оскільки: по-перше, розповсюдженням є аутичний тип розвитку дітей; по-друге, відсутня в Україні система спеціальної освіти для цієї категорії дітей і, по-третє, неможливість вирішити дану проблему за допомогою існуючих форм і методів роботи з аутистами.

Соціальна робота з аутичними дітьми нами визначається як особливий системний вид діяльності, який здійснюється в освітньому закладі чи в родині та спрямований на корекцію, реабілітацію та інтеграцію дітей з аутизмом в соціальне та освітнє середовище. Метою соціальної роботи в аутичними дітьми є сприяння успішному вирішенню ними власних проблем. Засоби досягнення цієї мети – вивільнення і розвиток ресурсів особистості та її соціального оточення, забезпечення необхідних соціальних змін, навчання, виховання та самовиховання особистості.

Діяльність соціального педагога/працівника спрямована на встановлення зв'язків і співпраці з спеціалістами соціальної сфери, які допомагають у методичному та практичному здійсненні колекційної, реабілітаційної та розвивальної роботи з дітьми з аутизмом. Ефективність освітньої, розвивальної, коригувальної, виховної й соціально-профілактичної діяльності залежить від узгодженості дій соціального працівника як ключової фігури з фахівцями різного профілю (соціального педагога, спеціального педагога, психолога, медичного працівника

та ін.), які входять до складу команди фахівців. Така мультидисциплінарна команда спрямовує свої зусилля на: оцінювання стану розвитку кожної дитини; розробку та реалізацію індивідуальних планів роботи з дитиною з аутизмом; планування додаткових послуг; аналіз та оцінку результатів спільної діяльності; підвищення рівня кваліфікації членів команди [6].

Соціальна робота з аутичними дітьми має базуватися на врахуванні: типології різновидів аутичних порушень, зумовлених індивідуальними особливостями інтелекту, мовлення, спілкування та відповідних проблем родин, що виховують аутичну дитину; потреб, мотивів, почуттів, реакцій, думок, намірів, пов'язаних з особливостями їхньої соціокультурної адаптації та самореалізації; особливостей психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців для роботи з аутичними дітьми.

Важливо врахувати, що однією з головних умов соціальної роботи з дітьми з аутичним розладом – це прийняття дитини, з безумовним позитивним емоційним ставленням до неї. Прийняття виключає усі негативні оцінки особистості дитини та відповідні їм судження і репліки. Дитина має бути впевненою у вчительській та батьківській прихильності до неї незалежно від її успіхів та досягнень. Саме рівне, доброзичливе ставлення, позитивна оцінка особистості дитини формулюють у неї стійкий образ «Я», стабільні взаємини з близькими, що сприяють розвитку почуття надійності оточуючого світу та впевненості у ньому [8].

Подальшого дослідження потребує розробка інтерактивних технологій особистісного розвитку дітей з аутизмом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Островська К.О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом : монографія. Львів : Тріада плюс, 2012. 520 с.
2. Плахтій М., Куралова Я. Психологічні та фізіологічні особливості розвитку дітей з розладами аутичного спектру *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2017. № 2 (18). С. 152-156.
3. Рибченко Л. Психологічна та соціальна адаптація дітей з аутизмом. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2014. Вип. 26. С. 387-392.
4. Вернер Д. Реабілітація дітей-инвалідів. Москва : Филантроп. 676 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусела. Київ : Перун, 2009. 1736 с.
6. Хворова Г.М. Комплексна психолого-педагогічна технологія корекції розвитку активності дитини з аутизмом : автореф. дис...канд. пед. наук: 13.00.03. Київ, 2010. 20с.
7. Лебединский В.В., Никольская О.С., Баенская Е.Р. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. Москва : Изд-во МГУ, 1990. 197 с.
8. Рассказова О.І. Розвиток соціальності учнів в умовах інклюзивної освіти : теорія і технологія : монографія. Харків : ФОП О. В. Шейніна, 2012. 468 с.

9. Скрипник Т.В. Стандарти психолого-педагогічної допомоги дітям з розладами аутичного спектра: навчально-методичний посібник. Київ : Гнозис, 2013. 60 с.

REFERENCES:

1. Ostrovska, K.O. (2012). *Zasady kompleksnoi psykholoho-pedahohichnoi dopomohy ditiam z autyzmom [Principles of comprehensive psychological and pedagogical assistance to children with autism]*. Lviv : Triada plus [in Ukrainian].
2. Plakhtii, M., Kuralova, Ya.(2017). *Psykholohichni ta fiziolohichni osoblyvosti rozvytku ditei z rozladamy autychnoho spektru [Psychological and physiological features of development of children with autism spectrum disorders]*. *Naukovyi visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho. Psykholohichni nauky - Scientific Bulletin of VO Sukhomlinsky MNU. Psychological sciences. No 2, P.152-156* [in Ukrainian].
3. Rybchenko, L. (2014). *Psykholohichna ta sotsialna adaptatsiia ditei z autyzmom [Psychological and social adaptation of children with autism]*. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 19 : Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia - Scientific journal of NPU named after MP Drahomanov. Series 19: Correctional pedagogy and special psychology. No 26, P.387-392.* [in Ukrainian].
4. Verner, D. (1995). *Reabylytatsiia detei-ynvalydiv [Rehabilitation of disabled children]*. Moskva : Filantrop [in Russian].
5. Busel, V. T. (2009). *Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language*. Kyiv : Perun [in Ukrainian].
6. Khvorova, H. M. (2010). *Kompleksna psykholoho-pedahohichna tekhnolohiia korektsii rozvytku aktyvnosti dytyny z autyzmom [Comprehensive psychological and pedagogical technology for the correction of the activity of a child with autism]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Lebedynskiy, V. V., Nykolskaia, O.S., Baenskaia, E.R. (1990). *Emotsionalnye narusheniya v detskom vozraste y kh korrektsiia [Emotional disorders in childhood and their correction]*. Moskva : MHU [in Russian].
8. Rasskazova, O. I. (2012). *Rozvytok sotsialnosti uchniv v umovakh inkluzyvnoi osvity : teoriia i tekhnolohiia [Development of students' sociality in the conditions of inclusive education: theory and technology]*. Kharkiv : FOP O. V. Sheinina [in Ukrainian].
9. Skrypnyk, T. V. (2013). *Standarty psykholoho-pedahohichnoi dopomohy ditiam z rozladamy autychnoho spektra [Standards of psychological and pedagogical assistance to children with autism spectrum disorders]*. Kyiv : Hnozys [in Ukrainian].

УДК 378.22.091.12:36–051:[316.259]

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.4>

Тарас ЗАБОЛОЦЬКИЙ

аспірант кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-4484-3056

Бібліографічний опис статті: Заблоцький, Т. (2021). Кіберпростір як інструмент соціального впливу на сучасну молодь. *Humanitas*, 1, 22–27, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.4>

КІБЕРПРОСТІР ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ВПЛИВУ НА СУЧАСНУ МОЛОДЬ

У цій статті розглядається питання можливого як позитивного, так і негативного впливу кіберпростору на особистість, свідомість та життєдіяльність сучасної молоді людини, визначається поняття цифрового простору та індивіда, який постійно користується та перебуває у ньому, соціальних мереж, що є середовищем спілкування, самопрезентації та реалізації для молоді та забезпечують правом виступати, бути учасником дискусій та обговорень, знаходити однодумців, опонентів та близьких за інтересами, цілями та пріоритетами груп, навчального процесу, що є своєрідною окремою системою неформальної освіти та просвітництва, формат якого доступний для участі осіб, незалежно від стану їхнього здоров'я, місця знаходження чи достатку тощо. Окремлено особливості комунікації у кіберпросторі, відтворення, поширення та зберігання практично необмеженої кількості інформації та розваг, важливість уміння працювати з ними правильно та якісно, а також представлено можливості численних способів самовираження, самовдосконалення та навчання для індивідів. Автор аналізує думку зарубіжних вчених щодо віртуального простору як посередника, який допомагає організовувати робочий та вільний час, сприяє розвитку та становленню особистості, формує належний рівень культури та розширює досвід комунікації, однак, він зауважує, що безперервне, безцільне та невміле використання інформаційних сайтів, постійне відвідування веб-форумів та невпинне користування соціальними мережами мають низку ризиків та подальших наслідків позитивного та негативного впливу кіберпростору на особистість молоді людини у сучасному світі.

Ключові слова: кіберпростір, віртуальний простір, цифровий простір, Інтернет, соціальні мережі, комунікація, молодь.

Taras ZABOLOTSKYI

Postgraduate Student at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-4484-3056

To cite this article: Zabolotskyi, T. (2021). Kiberprostir yak instrument sotsialnoho vplyvu na suchasnu molod [Cyberspace as a tool of social influence on young people]. *Humanitas*, 1, 22–27, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.4>

CYBERSPACE AS A TOOL OF SOCIAL INFLUENCE ON YOUNG PEOPLE

The issue of possible both positive and negative influence of cyberspace on the personality, consciousness and life of a modern young person in this article is considered, the concepts of the digital space and the individual who constantly uses and is located in it, the social networks, which is an environment of communication, self-presentation and implementation for young people and provide the right to speak, to participate in discussions and debates, to find like-minded people, opponents and close by interests, goals and priorities groups, the educational process, which is a kind of separate system of non-formal education and enlightenment, the format of which is available for participation of persons, regardless of their state of health, location or wealth, etc. are defined. The features of communication in cyberspace, the reproduction, dissemination and storing of practically unlimited amount of information and entertainment, the importance of the ability to work with them properly and efficiently, are outlined and also the possibilities of numerous ways of self-expression, self-improvement and learning for individuals are presented. The author analyzes the opinion of foreign scholars about cyberspace as a mediator that helps to organize working and free time, promotes the development and formation of personality, forms the appropriate level of culture and expands the experience of communication, however, he notes that the continuous, purposeless and incompetent using of information sites and relentless use of social networks, have a number of risks and further consequences of the positive and negative influence of cyberspace on the personality of a young person in the modern world.

Key words: cyberspace, virtual space, digital space, Internet, social networks, communication, young people.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Глобальною сферою інформаційного простору, який представлений сукупністю різних інфраструктур та інформаційних технологій, включно з Інтернетом, телекомунікаційними мережами, комп'ютерними системи та вбудованими процесорами є кіберпростір. Варто зауважити, що він – продукт функціонування будь-яких інформаційних та комунікаційних технологій, у тому числі Інтернету та охоплює майже всі сфери людської життєдіяльності та впливає на всі психічні процеси. Межі кіберпростору, які розширюються та змінюються, не зводяться до меж фізичного простору [10]. Цифровий простір не відображається на жодній із карт світу, але, водночас, він всюди розсіяний. Загальновідомо, що можливості комунікації у кіберпросторі є нескінченними, оскільки він – єдиний та неподільний кордоном національних держав. Саме цифровий простір здатен розширити можливості міжособистісної комунікації, полегшити доступ до великої кількості різноманітної інформації, і, якщо навчитися його правильно використовувати, сучасна молода людина зможе розширити власні інтелектуальні можливості та навчатися [6].

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Багато науковців сьогодення, таких як Пауль Балтес, Осип Комісаров, Джарон Ланьє, Роберт Стернберг, Сергій Максименко, Людмила Анциферова, Сергій Кремльов та чимало інших присвятили свої праці саме розгляду питань, які стосуються кіберпростору. Чимало соціальних теоретиків цікавляться темою внутрішніх відносин у цифровому просторі, новими формами соціалізації та розвитком особистості [2].

Мета статті – проаналізувати як позитивний, так і негативний вплив кіберпростору на особистість та свідомість сучасної молоді та розкрити особливості ефективного, обережного та правильного користування цифровим простором.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Канадсько-американський соціолог Баррі Веллман зазначає, що кіберпростір може розглядатися як посередник, завдяки якому люди організують власні справи та займають себе між різними зустрічами. Серед його безсумнівних переваг учений виділяє здатність осіб спілкуватися онлайн саме

з тими, з ким вони справді хочуть. Фізичний простір, що, безумовно, продовжує мати важливе значення у житті людини, межує з кіберпростором, який дає змогу індивідам створювати нові та знаходити вже попередньо створені спільноти, відомі як «віртуальні спільноти» [1].

Можливості, а в тому числі, можливості спілкування, соціального впливу та взаємодії значно розширилися завдяки кіберпростору. Відомо, що один із інструментів Інтернету – користування соціальними мережами. Саме сучасна молодь вважається найактивнішими їх поціновувачами, яка становить велику частку користувачів кіберпростору [4]. Завдяки соціальним мережам, особи здатні до самопрезентації та реалізації себе. Беручи до уваги даний факт, слід зауважити, що отримання схвалення групою однолітків є дуже важливим аспектом для сучасних молодих людей. Також, при обмеженні реальним суспільством можливостей реалізувати себе та всіх аспектів власного «я», логічно, що у такого індивіда з'являється мотивація для користування соціальними мережами та конструювання віртуальної особистості. Саме можливість створити та показати у кіберпросторі те життя, яке до вподоби, ті норми, що є зручними та вигідними та ті закони, які – доступні для безкарного порушення, негативно впливає на особу, адже іноді вона повністю занурюється у віртуальний світ, починаючи втрачати зв'язок із реальністю. Також, трапляється, що молоді люди частково або повністю відносять ті норми та правила, які було створено у кіберпросторі, до соціальних відносин у реальному житті, що часто негативно впливає на них самих [2].

Водночас, необхідно відзначити, що часто сучасна молодь групується у соціальних мережах відповідно до спільних інтересів, цілей та єдності дій. Таким чином, формується особливе середовище, де користувач може та має право виступати, бути учасником дискусій та обговорень, знаходити однодумців та опонентів, тощо. Саме це забезпечує емоційне благополуччя, формує належний рівень культури та розширює досвід комунікації [1]. Молода людина вступає до віртуального спілкування, змістовно обговорює цікаві для неї теми, розширює коло нових знайомих та міжособистісних контактів, отримуючи можливість заповнити наявний для цього простір.

Серед переваг такого типу комунікації у кіберпросторі виділяємо:

- доступність, мобільність та зручність для більшості сучасних молодих людей, оскільки для даного типу спілкування достатньо мати ноутбук, комп'ютер, планшет, смартфон чи інший девайс із наявністю мережі Інтернет;

- можливість спілкування між людьми різного рівня достатку та стану здоров'я;

- можливість спілкування у будь-який час, адже кіберпростір – доступний двадцять чотири години та молодь може отримувати, збирати, обмінюватися, поширювати інформацію, яка цікавить, та користуватися нею протягом доби;

- можливість спілкування з різними людьми, які знаходяться на великих дистанціях, проте є близькими за цілями, інтересами, вподобаннями, пріоритетами, тощо;

- здатність використання універсальності кіберпростору для того щоб збирати, обмінюватися, поширювати та користуватися різною інформацією;

- доступність користування інформацією у різних куточках світу та спілкування між людьми різних національностей та країн;

- постійний розвиток та безперервне вдосконалення технічних засобів кіберпростору, які роблять спілкування онлайн доступнішим та зручнішим [7].

Варто зазначити, що широке використання кіберпростору призвело до зміни цінностей та пріоритетів у житті молоді. Коли людина знаходиться у віртуальному світі, вона пристосовується до існуючого соціального середовища, завдяки засвоєнню норм та правил, які вже існують у ньому, проявляючи власну активність і самостійність, а також, може не тільки виконувати, але і змінювати, ці норми і правила, продукувати власні. Водночас, як наслідок, реальні друзі та спілкування з ними, сім'я, школа, інститут, університет перемістилися на другий план. Також, при взаємодії у реальному світі необхідно дотримуватися певних умовностей, тоді як у цифровому просторі вони відсутні. Доволі часто молоді люди віддають перевагу листуванню та обговоренню різноманітних проблем у кіберпросторі, замість того, щоб вирішити їх у реальному світі [3].

Саме життєдіяльність у кіберпросторі безпосередньо впливає на реальну ідентичність молодих користувачів, базуючись на забезпе-

чення Інтернет-середовищем доступних можливостей відрізнитися від реального життя та належати до інших соціальних категорій. Завдяки віртуальному простору та під його впливом людина може створювати свою віртуальну особистість та експериментувати із власною ідентичністю [5].

Серед основних особливостей кіберпростору виділяємо зберігання інформації та розваг, які є практично необмеженими, а також представлення можливості численних способів самовираження для індивідів. Оскільки Інтернет є загальнодоступним, він може бути надійним засобом спілкування між людьми на великих відстанях та з різних куточків світу, ресурсом для отримання цікавої та потрібної інформації, її збору, обміну та поширення [4]. Зауважимо, що саме доступність різноманітних видів інформації – норма життя сучасної молоді людини, що, як наслідок, може як негативно, так і позитивно впливати на сприйняття, свідомість та особистість останньої.

Варто зазначити, що взаємодія сучасної молоді вийшла на новий рівень, адже Інтернет-середовище стало досить популярним кіберпростором для їхньої життєдіяльності, оскільки, для людей доступна будь-яка інформація, що є для них актуальною. Наприклад, кожна особа може переглянути відеоролики та відео блоги, зареєструватися та користуватися соціальними мережами, грати в комп'ютерні ігри онлайн і т.д., що безпосередньо впливає на її свідомість, цінності та пріоритети [7]. Люди, які надають перевагу онлайн-іграм, так звані «геймери», як правило, здатні відчувати себе вільно та легко саме у віртуальному просторі, де не існує вікових та статусних меж та дуже вірогідно задовольнити власні бажання та цілі, самореалізуватися. Комп'ютерна гра дає змогу гравцю почувати себе наближеним до власного ідеалу, стверджує А.В. Мудрик. Варто зазначити, що такі «геймери» часто, нехтуючи життєдіяльністю у реальному світі, надають перевагу проведенню всього свого вільного часу у кіберпросторі, що безпосередньо впливає на їхню свідомість [14].

Загальновідомо, що користування кіберпростором безпосередньо впливає на навчальний процес молоді людини, адже він є своєрідною окремою системою неформальної освіти та просвітництва. В даний час, у вільному

доступі та користуванні знаходяться онлайн вебіари, мовні та спеціалізовані курси, тренінги, фото- та відеоматеріали, книги та журнали, що дає змогу розвиватися сучасній молодій людині у будь-якій частині світу та беззаперечно впливає на рівень її інтелекту та обізнаності. Варто зазначити, що освіта онлайн є хорошим способом для підвищення кваліфікації та здобуття нових потрібних професійних навичок. Саме такий формат навчання надає можливість брати участь у даному процесі індивідам, незалежно від стану їхнього здоров'я, місця знаходження чи достатку [8]. Зазначимо, що таким чином молоді люди можуть мати однакові можливості та права, тому освіта онлайн стає одним із зразків ідеального навчання. Також, важливим аспектом є здатність до самостійного організування власного графіку та навчального простору, оскільки такий формат навчання – доступний у будь-який зручний момент для індивіда, що беззаперечно позитивно впливає на вибір проведення вільного часу [10].

Зауважимо, що наслідками негативного впливу кіберпростору на особистість сучасної молоді є залежність від користування цифровим простором, безуспішне бажання вдосконалити роботу з останнім, зміна психіки та особистості індивіда, який проводить час у знаковій системі, його неспроможність відділити віртуальне життя від реального [12]. Серед залежностей від кіберпростору виділяють три види. Ігрова залежність, яка, на думку певних вчених, виникає внаслідок тривалого користування онлайн-іграми. Свідомість гравця захоплюється технічно досконалими, фантастичними та гіперреалістичними елементами ігор, тому виникає небезпека проникнення до реального життя молоді людини [13]. Інформаційна залежність або залежність від інформаційного сайту. Виникає, коли особа безперервно та дуже часто користується інформацією, споживає її з усіляких різноманітних джерел. Характе-

ризується неконтрольованими пошуками без потреби. Молода людина постійно відчуває потребу в надходженні та отриманні інформації [11]. Залежність та пристрасть до онлайн спілкування та віртуальних знайомств. Характеризується чималими обсягами листування, безперервною участю молоді людини у різноманітних чатах, багаторазовою реєстрацією на сайтах знайомств, постійним відвідуванням веб-форумів та невинним користуванням соціальними мережами, де наявна надмірна кількість знайомих, друзів та груп, тощо [8].

Наслідками позитивного впливу кіберпростору на особистість є уміння молоді презентувати та реалізовувати себе та всіх аспектів власного «я», проявляти власну активність та самостійність, і, не тільки виконувати, але і змінювати, норми і правила соціального середовища, продукувати власні, формування за інтересами, цілями та пріоритетами груп у соціальних мережах, освіченість, розширення інтелектуальних можливостей, організація навчального процесу та власного часу, навички пошуку та праці з потрібною інформацією, тощо [6].

Висновок. Як підсумок, зазначимо, що сучасна молодь повинна обережно та ефективно користуватися кіберпростором у повсякденній діяльності, знаючи можливості та наслідки його впливу, адже основною ціллю сучасного соціуму є збереження, виховання загальнолюдських цінностей, пріоритетів та вміння їх передати у інформаційному середовищі. Важливо навчитися правильно знаходити, обмінюватися, користуватися та коригувати необхідну інформацію, відсіювати непотрібну та обов'язково спрямовувати її на благо суспільства та особистого розвитку [9]. Оскільки, незалежно від власного бажання та волі, кожен індивід знаходиться та є частиною віртуального середовища, а кіберпростір розглядається, як рівний фізичному та соціальному просторам, сучасній молодій людині слід навчитися використовувати нескінченну кількість можливостей та уникати ризиків, щоб запобігти негативним наслідкам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белинская Е., Жичкина А. Современные исследования виртуальной коммуникации: проблемы, гипотезы, результаты. Москва : ЮНИТА-ДАНА, 2004. 165 с.
2. Богатырева А.А. Проблемы киберсоциализации современной молодежи. Сучасні проблеми науки та освіти. 2015. № 2. С. 2. URL: <https://www.science-education.ru/ru/issue/view?id=122>.
3. Богач О. Кіберпростір і перспектива соціалізації особистості старшокласників. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4586>.

4. Гришина Т.А., Рибаківа І.В. Соціально-психологічний вплив інтернету як засобу масової комунікації на формування нової інформаційної культури особистості в Україні. *Держава та регіони. Серія «Гуманітарні науки»*. 2014. № 1/2 (36/37). С. 89–94.
5. Грінченко М.С. Розвиток соціальності студентської молоді в умовах віртуального простору. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2015. Вип. 41 (94). С. 507–516.
6. Демчук В.М. Виховання у студентської молоді культури користування кіберпростором. Актуальні задачі і досягнення у галузі кібербезпеки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Кропивницький, 2016–2017 рр.
7. Інформаційна культура. URL: https://stud.com.ua/62396/menedzhment/informatsiyna_kultura.
8. Малєєва Н.С. Залежність від соціальних мереж як соціально-психологічний феномен. *Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Серія «Психологія»*. 2015. Вип. 3 (37), Ч. 1. С. 62–70.
9. Первушина В.Н., Савушкін Л.М., Хуторной С.Н. Особенности коммуникации в киберпространстве. URL: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/phylosophy/2017/01/2017-01-05>.
10. Плешаков В.А. О социальном воспитании в контексте киберсоциализации человека. *Вопросы воспитания*. 2010. № 4 (5). С. 89–98.
11. Посохова В. Особливості життєвого планування інтернет залежної молоді. *Психологічні перспективи*. 2004. Вип. 6. С. 150–157.
12. Турецька Х.І. Психологічні чинники інтернет залежності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Психологічна»*. 2012. № 2 (2). С. 95–104.
13. Шайкіна Е.А. Социально-психологические причины появления психологической зависимости от киберпространства. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2010. № 1 (36). С. 87–90.
14. Що варто знати про залежність від комп'ютерних ігор. URL: <https://suprun.doctor/zdorovya/shho-var-to-znati-pro-zalezhnist-vid-kompyuternix-igor.html?&page=1487>.

REFERENCES:

1. Belinskaya E., Zhichkina A. (2004) Sovremennyye issledovaniya virtualnoy kommunikatsii: problemy, gipotezy, rezultaty [Modern research of virtual communication: problems, hypotheses, results] 38 [in Russian].
2. Bohatyrova A.A. (2015) Problemy kibersotsializatsii suchasnoi molodi. [Problems of cybersocialization of modern youth] *Suchasni problemy nauky ta osvity – Modern problems of science and education* № 2, p. 2: <https://www.science-education.ru/ru/issue/view?id=122> [in Ukrainian].
3. Bohach O. Kiberprostir i perspektyva sotsializatsii osobystosti starshoklasnykiv [Cyberspace and the prospect of socialization of the personality of high school students] <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4586> [in Ukrainian].
4. Hryshyna T.A., Rybakova I.V. (2014) Sotsialno-psykholohichniy vplyv internetu yak zasobu masovoi komunikatsii na formuvannya novoi informatsiinoi kultury osobystosti v Ukraini [Social and psychological influence of the Internet as a means of mass communication on the formation of a new information culture of the individual in Ukraine] *Derzhava ta rehiony. Seriya. Humanitarni nauky – State and regions. Series. Humanities*, № 1/2 (36/37), 89–94 [in Ukrainian].
5. Hrinchenko M.S. (2015) Rozvytok sotsialnosti studentskoi molodi v umovakh virtualnoho prostoru [Development of sociality of student youth in the conditions of virtual space] *Pedahohika formuvannya tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of formation of creative personality in higher and general education schools, Zaporizhzhia*, 41 (94), 507–516 [in Ukrainian].
6. Demchuk V.M. (2016-2017) Vykhovannya u studentskoi molodi kultury korystuvannya kiberprostorum [Educating of the culture of using cyberspace for students] *Aktualni zadachi ta dosiahnennia u haluzi kibernetiky – Current tasks and achievements in the field of cybersecurity: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Kropyvnytskyi* [materials of all-Ukrainian scientific and practical conference, Kropyvnytskyi], 19–20 [in Ukrainian].
7. Informatsiina kultura [Information culture]: https://stud.com.ua/62396/menedzhment/informatsiyna_kultura [in Ukrainian].
8. Malieieva N.S. (2015) Zalezhnist vid sotsialnykh merezh yak sotsialno-psykholohichniy fenomen [Dependence on social networks as a social and psychological phenomenon] *Visnyk ONU im. I. I. Mechnikova. Psykholohiia – Visnyk of Odessa I.I. Mechnikov National University*, 3 (37), part 1, 62–70 [in Ukrainian].
9. Pervushina V.N., Savushkin L.M., Hutornoy S.N. Osobennosti kommunikatsii v kiberprostranstve [Features of communication in cyberspace]: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/phylosophy/2017/01/2017-01-05> [in Russian].
10. Pleshakov V.A. (2010) O sotsialnom vospitanii v kontekste kibersotsializatsii cheloveka [On social education in the context of human cyber socialization] *Voprosy vospitaniya – Education issues*, № 4 (5), 89–98 [in Russian].
11. Posokhova V. (2004) Osoblyvosti zhyttievoho planuvannya Internet-zalezhnoi molodi [Features of life planning of Internet-dependent youth] *Psykhologichni perspektivy – Psychological perspectives*, 6, 150–157 [in Ukrainian].

12. Turetska Kh.I. (2012) Psykholohichni chynnyky Internet-zalezhnosti [Psychological factors of Internet dependence] *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya psykholohichna. Lviv – Scientific Visnyk of Lviv State University of Internal Affairs. Psychological series. Lviv, № 2 (2), 95–104* [in Ukrainian].
13. Shaykina E.A. (2010) Sotsialno-psihologicheskie prichinyi poyavleniya psihologicheskoy zavisimosti ot kiberprostranstva [Social and psychological reasons for the emergence of psychological dependence on cyberspace] № 1 (36), 87–90 [in in Russian].
14. Shcho varto znaty pro zalezhnist vid kompiuternykh ihor [What do you need to know about computer game dependence] <https://suprun.doctor/zdorovya/shho-var-to-znati-pro-zalezhnist-vid-kompyuternix-igor.html?=&page=1487> [in Ukrainian].

УДК 373.66+37.011.31+316.35

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.5>

Надія КОРПАЧ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-3607-2183

Бібліографічний опис статті: Корпач, Н. (2021). Арт-терапія у практиці соціального гувернера в умовах сім'ї. *Humanitas*, 1, 28–34, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.5>

АРТ-ТЕРАПІЯ У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОГО ГУВЕРНЕРА В УМОВАХ СІМ'Ї

У статті досліджено, що значна частина сучасних жінок не бажають присвячувати себе виключно сім'ї, а прагнуть працювати. Зайнятість батьків, бажання дати дітям гарне виховання, максимально розвинути їхні здібності, інтереси, прагнення жінок до самореалізації зумовили відродження інституту гувернерства та появу соціального гувернера в сучасній Україні.

Наведено трактування понять «гувернерство», «гувернер», «соціальний гувернер». З'ясовано, що соціальний гувернер – це соціальний педагог, який здійснює індивідуальну роботу з дитиною в умовах сім'ї або в умовах, наближених до таких з метою її соціального виховання і розвитку, формування цілісної творчої особистості. Визначено види гувернерів та доведено, що індивідуальний підхід до особистості потребує творчого пошуку методик та технологій у гувернерській діяльності, якими є різноманітні техніки арт-терапії. Образотворча діяльність дозволяє розв'язати низку педагогічних завдань: виховні, психотерапевтичні, розвивальні, діагностичні.

Доведено, що поряд із традиційними методами діагностики (спостереження, опитування, бесіда, інтерв'ю), досить ефективними є такі арт-терапії: колажі на теми «Такий я», «Моя сім'я», «Я і моя сім'я»; методики «Герб сім'ї», «Генограма сім'ї»; мандалотерапія. Для діагностики емоційного стану дитини дошкільного та молодшого шкільного віку, розширення її індивідуальної емоційної сфери, розслаблення, зняття стресів, підняття настрою та тону доцільно використовувати такі вправи: «Квітка-семиквітка», «День мого кольору», «Кольоровий настрій», «Хвилянка-кольоринка», «Малюємо себе». Розслабитися, отримати задоволення, проявити творчі здібності дитини допоможуть також техніки зентангл, дудлінг, мандалотерапія, які прекрасно підходять і для дорослих, і для дітей.

Ключові слова: гувернер, соціальний гувернер, сім'я, арт-терапія.

Nadiia KORPACH

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-3607-2183

To cite this article: Korpach, N. (2021). Art-terapii u praktytsi sotsialnoho huvernera v umovakh sim'i [Art therapy in the practice of a social tutor within the conditions of family]. *Humanitas*, 1, 28–34, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.5>

ART THERAPY IN THE PRACTICE OF A SOCIAL TUTOR WITHIN THE CONDITIONS OF FAMILY

It is stated in the article that the majority of modern women do not want to dedicate themselves exclusively to the family. They are willing to work. The employment and occupation of parents, the desire to give their children good upbringing, to develop their abilities, interests, and women's desire for self-realization caused the revival of the institution of tutorship and the emergence of a social tutor profession in modern Ukraine.

The concepts "tutorship", "tutor", "social tutor" and their interpretations are given in the article. It was established that the social tutor is a social educator who carries out individual work with the child in the family for the purpose of child's social upbringing and development, the formation of a holistic creative personality. The types of tutors are identified. It is proved that the individual approach to the personality requires a creative search for methods and technologies in the tutor's activity, e.g. various techniques of art therapies. Art activity allows to solve several pedagogical tasks: educational, psychological, therapeutic, developing, and diagnostic.

Along with traditional diagnostic methods (observation, survey, conversation, interview), the following art therapies are quite effective: collages on the topics "Such am I", "My family", "My family and I"; methods "Family emblem",

“Family genogram”, and mandala art therapy. To diagnose the emotional state of a child of preschool and primary school age, expanding his/her individual emotional sphere, to relax, relieve stress, lift the mood and tone, it is advisable to use the following exercises: “Seven-colour flower”, “My Color Day”, “Colorful Mood”, “Art Minute”, “Let’s draw ourselves”. The techniques of zentangle, doodling, mandala art therapy, which are perfect for both adults and children, will also help to relax, have fun, and show the child’s creative abilities.

Key words: governor, social governor, family, art therapy.

Сім’я, як соціальний інститут, на всіх етапах суспільного розвитку виконує найважливішу роль у становленні, формуванні та соціалізації особистості. Вона є найважливішим для людини простором організації особистого досвіду, середовищем розвитку і дитини і дорослого (в процесі взаємодії з іншими членами родини), побудови стосунків та соціальних зв’язків із навколишнім світом. На жаль, нинішня соціально-економічна, політична ситуація в українському суспільстві впливають на нестабільність сім’ї, високий рівень розлучень, зростання кількості неповних сімей, соціального сирітства, безпритульності серед дітей, самогубств, вживання наркотичних речовин, агресивності тощо. Однак, директор Інституту соціології НАНУ Є. Головаха зазначає, що у сучасній українській сім’ї все ж збереглися традиції шлюбності, сімейної взаємодопомоги та солідарності поколінь. Разом з тим, він стверджує, що серед усіх соціальних та політичних інституцій, які є в Україні, тільки сім’я має 90% довіри і є визначальним інститутом, який в таких складних умовах залишається головним суспільним інтегратором. Він також зазначає, що причинами розлучень є економічні складнощі та прагнення українок до самореалізації, яка не завжди сумісна з традиційною роллю жінки в сім’ї [8].

Такі ж тенденції відстежували англійський психолог М. Аргайл та американський вчений Е. Фішер ще наприкінці ХХ століття зазначаючи, що молоді жінки здебільшого не бажають присвячувати себе виключно сім’ї і прагнуть працювати (навіть маючи неповнолітніх дітей). Вони зазначають, що у США 83 % жінок, які працюють на керівних посадах 500 провідних компаній, мають звання віце-президент і вище. Саме ділові жінки насамперед намагаються виховувати своїх дітей з допомогою гувернерів [7].

Зайнятість батьків, бажання дати дітям гарне виховання, максимально розвинути їхні здібності, інтереси, прагнення жінок до самореалізації зумовили відродження інституту гувернерства та появу соціального гувернера

в сучасній Україні. В основі гувернерства лежить індивідуальний підхід до особистості вихованця, а відтак постає питання творчого пошуку методик та технологій його виховання. Загалом, у соціально-педагогічній практиці спостерігається тенденція нових нетрадиційних методів та технологій роботи з клієнтом – використання арт-терапій, які підвищують ефективність роботи гувернера.

Мета статті – розкрити особливості використання арт-терапій у діяльності соціального гувернера в домашніх умовах.

Серед відомих педагогів і психологів, що пройшли шлях гувернерства і з чого почалася їх професійна самореалізація є А. Монтень, Я. Коменський, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, О. Духнович. Досліджуючи роботу гувернера на власному досвіді, саме вони залишили педагогічну спадщину, яка зараз служить основою для створення майбутніх професіоналів у даній галузі [7].

Становлення та функціонування інституту домашніх вихователів, його переваги й недоліки досліджують Н. Ковалевська, С. Теплюк, О. Шароватова, Є. Сарапулова та ін; арт-терапію як інструмент прогресивної психолого-педагогічної роботи висвітлюють Л. Єрмолаєва-Томіна, М. Кисельова, О. Копитін, М. Костевич, А. Старовойтова; застосування казкотерапії – А. Осіпова, А. Гнезділов, О. Брусенко-Кузнецов; ігротерапії – Б. Карвасарський, А. Захарова; музикотерапії – М. Бурно, Л. Брусиловський, В. Петрушин, Г. Побережна, М. Чистякова, С. Шабутін та ін. [4].

Перш ніж розкрити питання використання арт-терапій в діяльності соціального гувернера, з’ясуємо такі поняття як «гувернерство», «гувернер», «соціальний гувернер». Проаналізувавши різноманітні підходи до трактування цих понять, ми прихильні до думки Є. Сарапулової, яка визначає гувернерство як цілісну педагогічну систему й окрему галузь педагогіки, що вивчає особливості індивідуального формування в домашніх умовах освіченої, гармонійно розвиненої, комунікабельної

особистості з активною життєвою позицією. Гувернер і гувернантка, на її думку, – це особи, які займаються індивідуальним навчанням і вихованням дітей у сім'ї [7].

Аналізуючи поняття «соціальний гувернер», дослідники вказують на те, що дане поняття з'явилося наприкінці 90-х рр. ХХ ст., сьогодні ж використовується не лише вузьким колом спеціалістів, а й широким загалом фахівців соціально-педагогічної сфери, хоча в словниках і довідниках з соціальної роботи та соціальної педагогіки воно не знайшло свого відображення [1]. Н. Максимовська зазначає, що соціальний гувернер – це «спеціаліст із соціального виховання, який реалізує його в домашніх умовах або в умовах, наближених до таких та базує свою діяльність на індивідуальному підході» [1]. Т. Гавриленко підтримує таке трактування з деякими уточненнями і вважає, що соціальний гувернер – це соціальний педагог, який здійснює індивідуальну роботу з дитиною в умовах сім'ї або в умовах, наближених до таких з метою її соціального виховання і розвитку, формування як цілісної творчої особистості [1]. Таке трактування є близьким і для нашого дослідження.

Варто зазначити, що діяльність сучасного гувернера залежить від ситуації в сім'ї та віку дитини. У практиці гувернерської діяльності розрізняють такі його види: няня для грудної дитини; няня-вихователь; гувернер для дошкільника; гувернер для школярів; гувернер на певний час; гувернер на цілий день; гувернер-аніматор; гувернер для дитини з інвалідністю. Зокрема, в обов'язки няні для грудної дитини (з моменту народження і до 1,5-річного віку дитини) входять прості ігри, які допомагають розвитку слуху, мови, дрібної моторики. Важлива підтримка емоційного контакту з дитиною (розмова, спів); няні-вихователя (для дитини 3-5 років) – загальний догляд, допомога у процесі соціалізації дитини, навчання навичкам спілкування та побутовим умінням; гувернера для дошкільника – навчання і розвиток здібностей; гувернера для школярів – забезпечити дитині якісну освіту та різносторонній розвиток; гувернера на певний час – інтенсивна підготовка домашніх завдань; гувернера на цілий день – зустріч зі школи, басейна, гуртка; годування; приготування домашнього завдання; прогулянки; ігрові заняття; гувернера-аніматора – весело і пізнавально організувати віль-

ний час дитини; гувернера для дитини з інвалідністю – допомога в адаптації до життя.

Потребують також уточнення терміни «терапія», «соціальна терапія», «арт-терапія». В перекладі з грецького «терапія» означає «турбота, догляд, лікування». В основі терміну «соціальна терапія» лежить процедура соціальної допомоги, надання клієнту підтримки з боку оточення, усунення перешкод, що заважають повноцінному соціальному розвитку індивіда, соціальної групи. На відміну від безпосередньої допомоги (нагодувати, одягти), соціальна терапія – це «допомога з метою самодопомоги».

В межах соціальної терапії здійснюються такі види діяльності: соціально-психологічна допомога (консультування); допомога клієнтам у конфліктних і психотравмуючих ситуаціях; розширення у клієнта діапазону соціально і особистісно прийнятних засобів для самостійного розв'язання проблем і подолання труднощів; допомога в актуалізації їх творчих, інтелектуальних, особистісних, духовних і фізичних ресурсів для виходу з кризового стану; стимулювання самоповаги клієнтів і їх впевненості в собі [4].

Про цілющі можливості різних видів мистецтва відомо з давніх-давен. До нашого часу дійшли висловлювання античних філософів: Арістотеля, Платона, Піфагора, Сократа про вплив мистецтва на організм людини та різні прояви людської діяльності. В Іудеї, Індії, Давній Греції, Китаї здійснювалися спроби вивчення кольору та його застосування в діагностиці хвороб, а також зміни психологічного стану засобами піснеспівів та молитов [6].

Вперше термін арт-терапія (art-therapy, дослівно означає «терапія мистецтвом») був застосований британським художником Андріаном Хілом у 1938 році під час опису своєї роботи з туберкульозними хворими (в той час група художників і психіатрів США та Великобританії звернула увагу на можливість використання мистецтва у терапевтичних цілях) [6].

Сьогодні існує низка досліджень використання арт-терапій із різними категоріями клієнтів у соціально-педагогічній, психологічній практиці. Зокрема, Є. Соботович вважає, що арт-терапію можна розглядати, як злиття творчості та терапевтичної (або консультаційної) практики, як метод спрямований на реалізацію прихованої енергії в результаті творчого осмислення, тренування, особистісного росту,

як вплив на мотиваційну, емоційну, адаптивну сферу [9, с. 4]

Арт-терапія володіє очевидними перевагами перед іншими формами психотерапевтичної роботи: є засобом переважно невербального спілкування і цінною для тих, хто недостатньо добре володіє мовою, відчуває труднощі в словесному описі своїх переживань; є засобом вільного самовираження і самопізнання; заснована на мобілізації творчого потенціалу дитини, внутрішніх механізмів саморегуляції і зцілення [3, с. 8].

Для нашого дослідження є цінними погляди науковців про те, що арт-терапія, на відміну від інших психотерапевтичних напрямів, може бути успішно адаптована в педагогічній практиці і, на нашу думку, може застосовуватися соціальним гувернером також: ізотерапія – (О. Вознесенська, О. Деркач, А. Захаров); казкотерапія (О. Бреусенко-Кузнецов, І. Вачков, А. Гнезділов, Д. Соколов); бібліотерапія (В. Мурашевський, В. Мясіщев, В. Невський), музикотерапія (Т. Борисова, Л. Гаврилова, У. Дутчак, Н. Євстігнеєва, Т. Крижанівська, В. Петрушин); лялькотерапія (І. Медведєва, Н. Михайлова, О. Федій, Т. Шишова) та ін.

Разом з тим, заслуговує на увагу і думка Л. Лебедевої про те, що образотворча діяльність дозволяє розв'язати низку педагогічних завдань: виховні – орієнтація в системі моральних норм та формування у дітей морально-етичних цінностей; корекційні – корекція образу "Я", неадекватної поведінки, покращення самооцінки; психотерапевтичні – досягнення лікувального ефекту завдяки атмосфері емоційної теплоти, доброзичливості, емпатійного спілкування, визнання цінності особистості іншої людини, піклування про неї, її почуття, у результаті чого виникає відчуття психологічного комфорту, захищеності, радості, успіху – мобілізується цілющий потенціал емоцій; розвивальні – завдяки використанню арт-терапій формується почуття задоволеності, віра у власні сили, гідність та самоповага; діагностичні – дає змогу краще дізнатися про інтереси, цінності, побачити внутрішній світ, відчути її неповторність та особистісну своєрідність, а також виявити проблеми, що підлягають спеціальній корекції [2].

Щоб виховання у сім'ї було ефективним, виховна система має бути цілісною. Соціальний гувернер повинен уміти делегуватиме

усі виховні можливості кожного з учасників сім'ї в єдину цілісну систему, спрямовану на спільну виховну мету. Він має бути своєрідним менеджером, посередником засобів виховання від кожного з членів родини. Щоб така взаємодія була цілісною, гувернер, ще на початку своєї діяльності, повинен визначити до чого прагне сім'я, що вона хоче сформувати у своєї дитини, визначитися з методами навчання й виховання, які є прийнятними для конкретної сім'ї. А відтак, в першу чергу потрібно провести її діагностику. Оскільки така діагностика є постійним елементом діяльності соціального гувернера, – існує потреба системи періодичного збору, узагальнення і аналізу соціально-педагогічної інформації про процеси, що протікають в родині, ухвалення на цій основі стратегічних і тактичних рішень. Основне призначення діагностики і моніторингу (як системної форми) – складання висновку про стан конкретної сім'ї і тенденції, властиві сім'ї, що обслуговується соціальним гувернером.

Традиційними методами діагностики є спостереження, опитування, бесіда, інтерв'ю, однак щоб отримати повну картину про вихованця і сім'ю, в якій доведеться працювати ці методи, на нашу думку, не будуть достатньо ефективними і саме в такому випадку допоможуть арт-терапії. Зокрема, колаж – технічний прийом в образотворчому мистецтві, наклеювання на яку-небудь основу матеріалів, що відрізняються від неї за кольором і фактурою. Арт-технологія «колаж» є ефективним методом роботи з особою і групою, може застосовуватися в різних напрямках діяльності гувернера – терапії, діагностиці, викладанні та навчанні. Можливі теми для колажу: «Такий я», «Моя сім'я», «Я і моя сім'я» «Автопортрет». Працюючи з технікою «Автопортрет» можна запропонувати намалювати чотири «Я»: «Я-реальне», «Я-ідеальне», «Я-теперішнє очима батьків», «Я-майбутнє». На відміну від малюнка, колаж передбачає велику свободу автора у виконанні, наприклад, наклеєні картини можуть виходити за край основи, клеїтися один на одного, складатися гармошкою, тощо. Якщо немає ножиць, картинку можна «витинати» руками, надавши їм потрібної форми. Головне в колажі – можливість виразити свої думки, ідеї, свій погляд тощо.

Наступна методика «Герб сім'ї». Пропонується намалювати герб і придумати гасло, які

дадуть можливість дитини і іншим членам сім'ї в лаконічній формі зобразити життєву філософію і своє кредо.

Можливість потужного терапевтичного лікування пацієнтів, які шукають свою індивідуальність, побачив швейцарський психолог Карл Юнг у мандалах. У перекладі із санскриту це слово означає «коло, колесо, диск». Коло – первинний символ єдності й нескінченності, абсолюту й досконалості. Арт-терапевт Сюзан Фінчер, пояснюючи зв'язок людини з цим символом зазначає, що коло є чимось вічним, адже не має ані початку, ані кінця та нагадує нам про сімейне коло або коло друзів.

Мандала завжди несе терапевтичну дію і дає значний діагностичний ефект для роботи із внутрішнім станом дитини. Мандалотерапія має високий потенціал в роботі з проблемами дітей та підлітків: підвищенні концентрації та внутрішньої рівноваги (напр. гіперактивних дітей); корекції розладів дрібної моторики і нервового напруження, тривожності; вихованні терплячості і акуратності; формуванні самовпевненості на основі спокою і стимуляції творчого потенціалу, релаксації; діагностиці емоційно-вольових і особистісних порушень у дитини; гармонізації внутрішнього психічного стану для підвищення самооцінки дитини та адекватної адаптації її в соціумі; розвитку комунікативних навичок і актуалізації відчуттів дітей різного віку.

У роботі з дітьми молодшого шкільного віку можна застосовувати готові мандали-розмальовки та створювати власні мандали. Алгоритм роботи з готовими мандалами-розмальовками такий: увімкнути спокійну музику; запропонувати дітям самостійно вибрати розмальовку-мандалу та матеріали для її розфарбовування (кольорові олівці, фломастери, фарби), вибрати колірну гаму; готова робота не оцінюється педагогом – дитина сама дає назву своїй роботі, описує її, розповідає про свої почуття, емоції, які виникли при виконанні роботи.

Створюючи мандалу власноруч потрібно дотримуватись таких правил: накреслити коло; намалювати малюнок у центрі кола (центр – це автор); зосередитись на цій частині зображення (вона підкаже що намалювати далі) та заповнити зображенням увесь його внутрішній простір; після завершення малювання діти дають назву своїй роботі й описують свої почуття та асоціа-

ції, пов'язані з малюнком і процесом його створення. Варто також зазначити, що відсутність чіткого центру може говорити про те, що дитина не чітко ідентифікує себе, не розуміє куди йти та скерувати свою енергію; для такої дитини зараз час роздумів, зміна життєвих орієнтирів.

Простір за колом – це світ. По вигляду оформлення кордонів можна зрозуміти як дитина вибудовує кордони зі світом та людьми. Зокрема, якщо кордони відсутні – дитина не завжди може сказати «ні», бере чужі клопоти на себе, забуваючи про свої потреби. Якщо ж кордони чітко окреслені – дитина розуміє де її простір і де починається простір інших людей. Зв'язки між центром і кордонами (периферійними елементами) символізують уміння повідомляти про свої ідеї і потреби світу, взаємодіяти з ним, чути його і бути почутим світом. Якщо такого зв'язку немає – дитина існує сама по собі (занижена потреба контактувати зі світом). Чим більше рослинних елементів в мандалі, тим більше дитина чесна у відносинах з собою і світом. Якщо багато незвичного і зрозумілого тільки автору, – тим вільніше дитина проявляє себе, не хвилюється про оцінку навколишніх. Всі прямі лінії у малюнку пов'язують із чоловічою енергією, усі плавні – з жіночою [10].

Про емоційний стан дитини нам багато чого можуть сказати кольори, які дитина використовує у процесі малювання, адже діти дошкільного та молодшого шкільного віку рано починають відчувати колір та підбирати його для зображення свого настрою. Вибір кольору тісно пов'язаний із психологічними особливостями дитини, станом її здоров'я. Зазвичай діти використовують в основному 5-6 кольорів. У цьому випадку можна говорити про нормальний середній емоційний розвиток школяра. Ширша палітра кольорів говорить про натуру чуттєву, емоційно багату. Якщо дитина використовує тільки один або два кольори, – це швидше за все вказує на її негативний емоційний стан саме у цю хвилину: тривога (синій), агресія (червоний), депресія (чорний). Використання простого олівця іноді трактується як «відсутність» кольору. Таким чином дитина повідомляє про те, що у її житті не вистачає яскравих фарб та добрих емоцій. Найбільш значущі особи дитина завжди виділяє більшою кількістю кольорів. А осіб, яких не сприймає, малює чорним або темно-коричневим кольором [5].

Для діагностування емоційного стану дитини дошкільного та молодшого шкільного віку, розширення її індивідуальної емоційної сфери, розслаблення, зняття стресів, підняття настрою та тону можна використовувати такі вправи: «Квітка-семиквітка», «День мого кольору», «Кольоровий настрій», «Хвилинка-кольоринка», «Малюємо себе», Діагностична вправа «Квітка-семиквітка».

Розслабитися, отримати задоволення, проявити свої творчі здібності дає змогу застосування таких технік, як зентангл та дудлінг, які прекрасно підходять і для дорослих і для дітей. Дудлінг (від англійського doodle – несвідомий малюнок) – це малювання за допомогою простих елементів (кружечків, крапочок, паличок). Такий «малюнок ні про що» може стати одним із

способів психологічно підтримати самого себе, розвантажити дитину якщо вона почувається схвилюваною, стривоженою або розгубленою.

Зентангл – мистецтво абстрактного малюнка, заснованого на повторюванні елементів візерунків. Результати досліджень показують, що зентангл покращує пам'ять, стимулює творчі здібності, піднімає настрій, заспокоює в стресових ситуаціях і може бути використаний як інструмент управління гнівом.

Отже, використання соціальним гувернером арт-терапевтичних технік є невіддільним складником його діяльності з метою налагодження ефективної взаємодії з вихованцями та їх батьками, глибшого пізнання внутрішнього світу дитини, зняття напруги, встановлення контакту тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гавриленко Т. Л. Функції та напрями роботи соціального гувернера. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія Педагогічні науки*. 2011. Вип. 84. С. 47–50.
2. Деркач О. Арт-терапевтичні техніки в роботі соціального педагога. *Соціальний педагог*. 2008. Лютий 2 (14). С. 15–28.
3. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д., Грабенко Т.М. Практикум по песочной терапии. Санкт-Петербург : Речь, 2002. 224 с.
4. Корпач Н.І., Сидорук І.І. Соціальні терапії в практиці соціально-педагогічної роботи. *Педагогіка. Актуальні проблеми соціальної педагогіки, початкової та дошкільної освіти* : зб. наук. пр. : матеріали VII Міжнар. наук.-практ.конф. науковців, асп. та студ., м. Луцьк, 18-19 трав. 2016 р., Луцьк : Вежа-Друк, 2016. С. 142–148.
5. Попач О.В. Діагностичні можливості кольору. URL: <https://vseosvita.ua/library/statta-vpliv-koloru-na-psihiku-ludini-152872.html>.
6. Пятницька-Позднякова І.С. Арт-терапевтичні можливості видів мистецтва. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія Педагогіка*. 2009. Т. 108, Вип. 95. С. 36-42.
7. Сарапулова Є. Г. Психолого-педагогічні основи навчально-виховної діяльності гувернера : монографія. Київ : МАУП, 2003. 264 с.
8. Сім'я – єдиний інститут, що має 90% довіри українців – Головаха // Радіо Свобода : веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28846972.html>
9. Собонович Є. Ф. Методика виявлення речевих порушень у дітей и диагностика их готовности к школьному обучению. Київ : ПП «Компанія Актуальна освіта», 1998. 127 с.
10. Тарарина Е. Практикум по арт-терапии : шкатулка мастера : науч.метод.пособ. 4-е изд., дополн. Київ : АСТАМИР-В, 2017. 224 с.

REFERENCES:

1. Havrylenko, T.L. (2011). Funktsii ta napriamy roboty sotsialnoho huvernera [Functions and directions of work of the social governor]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii Pedahohichni nauky*. Vyp. 84, 47–50 [in Ukrainian].
2. Derkach, O. (2008). Art-terapevtychni tekhniky v roboti sotsialnoho pedahoha [Art-therapeutic techniques in the work of a social educator]. *Sotsialnyi pedahoh*. Liutyi 2 (14), 15-28 [in Ukrainian].
3. Zinkevich-Evstigneeva, T.D., Grabenko, T.M. (2002). Praktikum po pesochnoj terapii [Sand therapy workshop]. SPb.: Rech' [Saint Petersburg-Moscow].
4. Korpach, N.I., Sydoruk, I.I. (2016). Sotsialni terapii v praktytsi sotsialno-pedahohichnoi roboty [Social therapies in the practice of socio-pedagogical work]. *Pedahohika. Aktualni problemy sotsialnoi pedahohiky, pochatkovoї ta doskilnoi osvity : materialy VII Mizhnar.nauk.-prakt.konf. naukovtsiv, asp. ta stud., m. Lutsk, 18-19 trav. 2016 r.*, 142–148. Lutsk : Vezha-Druk [in Ukrainian].
5. Popach, O.V. Diahnostychni mozhlyvosti koloru [Diagnostic capabilities of color]. URL: <https://vseosvita.ua/library/statta-vpliv-koloru-na-psihiku-ludini-152872.html> [in Ukrainian].

6. Piatnytska-Pozdniakova, I. S. (2009). Art-terapevtychni mozhyvosti vydiv mystetstva [Art-therapeutic possibilities of arts]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Serii Pedagogika*. Т. 108, Vyp. 95, 36-42 [in Ukrainian].

7. Sarapulova, Ye. H. (2003). Psykholoho-pedahohichni osnovy navchalno-vykhovnoi diialnosti huvernera [Psychological and pedagogical fundamentals of the tutor's primary and pedagogical activity]. Kyiv : MAUP [in Ukrainian].

8. Simia – yedynyi instytut, shcho maie 90% doviry ukraintsiv – Holovakha [The family is the only institution that has 90% of the trust of Ukrainians – Golovakha]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28846972.html> [in Ukrainian].

9. Sobotovich, Ye. F. (1998). Metodika vyyavleniya rechevyh narushenij u detej i diagnostika ih gotovnosti k shkol'nomu obucheniyu [Methods for detecting speech disorders in children and diagnosing their readiness for schooling]. Kyiv : PP «Kompaniya Aktual'na osvita» [in Ukrainian].

10. Tararina, E. (2017). Praktikum po art-terapii : shkatulka mastera [Art therapy workshop: master's box]. Kyiv : ASTAMIR-V [in Ukrainian].

УДК 37.013.42-051]:34:005.336.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.6>

Тетяна МАРТИНЮК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-9288-8179

Бібліографічний опис статті: Мартинюк, Т. (2021). Організація профілактики вживання психоактивних речовин підлітками: методичні аспекти. *Humanitas*, 1, 35–40, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.6>

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФІЛАКТИКИ ВЖИВАННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН ПІДЛІТКАМИ: МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ

У публікації автор акцентує увагу на такому актуальному науковому напрямку, як розробка й апробації різних соціально-педагогічних програм профілактики вживання психоактивних речовин дітьми, підлітками, молоддю, наголошуючи при цьому, що формування ефективних превентивних стратегій відбувається з великими труднощами.

Автор акцентує увагу на тому, що навчання опору наркотикам та формування психосоціальних навичок у дітей та молоді найефективніше передбачати за допомогою інтерактивних методів, оскільки він зумовлюється необхідністю формування відповідальної поведінки підлітків у ризикованих ситуаціях. Автором зазначено, що існують різні підходи до організації профілактичної роботи, серед яких: інформаційний, емоційне «навчання», надання альтернативи, аналіз соціального оточення та надання альтернативи.

Особливої уваги, на глибоке переконання автора є апеляція до цінностей і знань та відповідно підхід на онові формування життєвих навичок, що фокусуються на підвищенні у підлітків стійкості до різних негативних соціальних впливів та індивідуальної компетентності. Ефективності реалізації програм антинаркотичної профілактичної роботи на основі формування життєвих навичок сприяє дотримання соціально-педагогічних принципів, що ґрунтуються на теорії формування здорового способу життя та психосоціальних навичок.

У публікації автор наголошує, що профілактичні антинаркотичні заняття, навіть враховуючи ситуацію коронавірусної пандемії та дистанційного навчання, все ж таки варто організувати у формі тренінгу психосоціальних навичок та акцентує увагу на деяких методичних аспектах організації та проведення групової тренінгової роботи з підлітками.

Ключові слова: тренінг, психосоціальні навички, антинаркотична профілактична робота, інтерактивні методи, соціально-педагогічні принципи.

Tatiana MARTYNIUK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-9288-8179

To cite this article: Martyniuk, T. (2021). Organization of prevention of substance use by adolescents: methodological aspect. *Humanitas*, 1, 35–40, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.6>

ORGANIZATION OF THE PREVENTION OF SUBSTANCE USE BY ADOLESCENTS: METHODOLOGICAL ASPECT

The author focuses on such a relevant scientific direction as the development and testing of various socio-pedagogical programs for the prevention of psychoactive substances by children, adolescents and young people, emphasizing that the formation of effective preventive strategies is very difficult. In the publication, the author emphasizes that the training of drug resistance and the formation of psychosocial skills in children and youth is most effective to predict through interactive methods, as it is due to the need to form responsible behavior of adolescents in risky situations.

The author notes that there are different approaches to the organization of preventive work, including: information, emotional “learning”, providing an alternative, analysis of the social environment and providing an alternative. Particular attention of the author’s deep conviction is the appeal to values and knowledge and, accordingly, the approach to the renewal of life skills, which focus on increasing adolescents’ resistance to various negative social influences

and individual competence. The effectiveness of the implementation of anti-drug prevention programs based on the formation of life skills is facilitated by the observance of socio-pedagogical principles based on the theory of the formation of a healthy lifestyle and psychosocial skills. In the publication, the author highlights preventive anti-drug classes, even given the situation of coronavirus pandemic and distance learning, should still be organized in the form of psychosocial skills training and focuses on some methodological aspects of organizing and conducting group training with adolescents.

Key words: *training, psychosocial skills, anti-drug prevention work, interactive methods, socio-pedagogical principles.*

Наприкінці ХХ століття вживання алкоголю, наркотиків та інших психоактивних речовин набуло характеру епідемії. В останні десятиріччя і для України вживання неповнолітніми та молоддю психоактивних речовин перетворилося на проблему, що становить серйозну загрозу здоров'ю населення, економіці країни, соціальній сфері та правопорядку.

Означена ситуація викликала гостру необхідність рішучих та активних дій в організації профілактики вживання психоактивних речовин в освітньому середовищі. Особливої уваги потребує вивчення форм та методів профілактики вживання ПАР, наявного позитиву та труднощів, які виникають при організації соціально-педагогічної профілактичної роботи, пов'язаної з уживанням психоактивних речовин.

Зазначимо, що розробка й апробація різних соціально-педагогічних програм профілактики вживання ПАР дітьми, підлітками, молоддю стає все більш актуальним науковим напрямом у США, Австралії, Західній Європі, а останніми роками – і в Україні. Проте формування ефективних превентивних стратегій відбувається з великими труднощами. В сучасних публікаціях науковців: Максименко С. Д., Романова О. Л., Сердюк О. О., присвячених методологічним аспектам профілактики, йдеться про відсутність концептуального та системного підходів; домінування розгляду окремих, ізольованих проблем [2].

У багатьох країнах, у тому числі й в Україні, соціально-педагогічну профілактику вживання ПАР і психотерапевтичні методи роботи з уживачами ПАР часто витісняють психофармакологічні методи, необхідність яких очевидна, однак які не можуть замінити собою особистісно-орієнтовану превенцію [9].

Методичні аспекти профілактики вживання ПАР підлітками знаходимо у працях Р. Дж. Айвса, С. В. Березіна та К. С. Лисецького, Т. Г. Григорєвої, Л. В. Лінської та Т. П. Усольцевої, Л. Є. Гурійчук, Г. Я. Майборода та О. В. Тютюнник, В. С. Петровича,

О. І. Пилипенка, І. Л. Баушевої, Н. А. Сироти та В. М. Ялтонського, І. І. Супоніної та О. І. Хлебнікової, О. Шкурєнко та інших [2].

Зміст і форми профілактичної роботи варто зорієнтувати на три сфери, що визнані ВООЗ обов'язковими при організації навчання у сфері залежності для педагогів [6, с.116-117]:

– фактична інформація, тобто озброєння педагогів знаннями про основні прояви вживання ПАР, соціально-психологічні потреби учнів на різних стадіях процесу та відповідне використання доступних просвітницьких і соціально-педагогічних профілактичних ресурсів; розгляд соціальних чинників, які впливають на залучення до вживання ПАР;

– установки, тобто надання допомоги педагогам у подоланні негативного ставлення до саморуїнування та усвідомлення, що вживання ПАР це стан, який потребує уваги та вмілого втручання. Від педагогів вимагалося об'єктивного ставлення до вживання ПАР, оскільки, як показали результати констатувального експерименту, вони можуть поділяти помилкові чи негативні культурні установки, що переважають у суспільстві;

– навички, тобто сприяння формуванню у педагогів вміння виявляти ознаки вживання ПАР, розпізнати захисні механізми й тактику заперечення. При роботі з педагогічними працівниками наголошувалося на необхідності точно виражати свої думки, уникати технічних термінів; водночас, самим бути добре обізнаними з місцевими виразами та популярними термінами і фразами, що стосуються ПАР та їх вживання.

Визначення та впровадження конкретних навичок варто здійснювати при дотриманні алгоритму, визначеного Центром розвитку освіти при ВООЗ [6]: 1) визначення навичок: які навички є найважливішими для надання впливу на цільову поведінку або умови; що можуть зробити учні, якщо вправи на розвиток навичок будуть успішними; 2) створення позитивних і негативних прикладів того, як можна

застосовувати навички; 3) заохочення вербальної практики та дій; 4) виправлення неправильних уявлень щодо того, що є тією або іншою навичкою, і як її розвивати.

Підтримка розвитку навичок і їх практичне застосування повинне передбачати: надання можливості спостерігати ефективно застосування навичок, надання можливості практичне втілення навичок під керівництвом соціального педагога та з його коментарями; оцінка практичного застосування навичок; надання відгуків і рекомендацій щодо заходів виправлення. Підтримка навичок та їх узагальнення варто забезпечити через: надання можливості для особистої практики, підтримки самооцінки та регулювання навичок.

Метою публікації є розгляд та аналіз методичних аспектів здійснення профілактики вживання психоактивних речовин підлітками

Навчання опору наркотикам та формування психосоціальних навичок у дітей та молоді найефективніше передбачати за допомогою інтерактивних методів. Вибір інтерактивних методів зумовлюється необхідністю формування відповідальної поведінки підлітків у ризикованих ситуаціях. Такі методи дають змогу ведучому скористатися сучасними засобами навчання та виховання, а учням – можливість обмінюватися інформацією та висловлювати особисту думку, говорити та слухати, приймати рішення, обговорювати та вирішувати проблеми.

Існують різні підходи до організації профілактичної роботи. Зазвичай в літературі розглядають такі основні профілактичні стратегії, а на практиці використовуються різні їхні поєднання.

Одним з основних підходів профілактичної роботи щодо наркоманії серед підлітків є надання інформації. Цей підхід припускає, що підвищення рівня знань про психоактивні речовини і наслідки їх вживання є ефективним засобом відмови від наркотиків. Серед декількох варіантів цього підходу найпопулярнішими є надання інформації щодо негативного впливу наркотичних речовин на організм і тривалість життя, навести факти деградації особистості людей, що вживають наркотики, ситуації, життєві історії наркоманів.

Наступний підхід профілактики – емоційне «навчання». Він базується на припущенні, що залежність від наркотиків частіше розвивається в людей, які зазнають труднощів щодо розу-

міння й висловлення власних емоцій. Це люди з низькою самооцінкою і нерозвинутою здатністю до співпереживання (емпатія), з недостатньо розвинутою емоційною сферою, які мають у структурі своєї особистості так звану «заборону на емоції». Підліткова наркоманія в даний час поширилася не тільки серед підлітків із проблемами в емоційній сфері, а й у багатьох інших групах молодих людей. Тому ця окремо взята модель, хоч і є ефективною, не може використовуватись ізольовано від інших.

Наступний підхід – надання альтернативи. Цей підхід припускає необхідність розвитку альтернативних соціальних програм, щоб молоді люди могли реалізувати прагнення до ризику, пошуку гострих відчуттів, підвищену поведінкову активність, яка властива молодим. Одним з важливих підходів у програмах такого роду є робота з підлітками-лідерами, які бажають пройти курс навчання, щоб проводити профілактичну антинаркотичну роботу в середовищі однолітків (принцип «рівний – рівному»). Дотепер не існує чіткої моделі соціального впливу, яка пояснювала б причини вживання наркотиків. Але є думка, що лідери підліткових груп, так само як вчителі і батьки, сприяють більш відповідальному ставленню до вживання наркотиків і формуванню певного особистого ставлення до наркоманії, а це справді може знизити ймовірність спроб. Сперечатися з такою точкою зору не доводиться. Однак сама по собі підліткова група, знов-таки за рахунок наявності у багатьох підлітків лояльного ставлення до наркотиків, може легко перетворитися у фактор ризику.

І останній підхід – формуванні цінності здоров'я. Цей підхід передбачає поєднання особистого вибору й соціальної відповідальності за здоров'я, де зміцнення здоров'я є певним об'єднуючим поняттям і постає як процес «примирення» людини з навколишнім середовищем. З цих позицій здоров'я розглядається як джерело благополучного повсякденного життя, а не як мета існування. Це позитивна концепція, що бере за основу соціальні, особистісні і фізичні можливості людини. Важливою складовою цієї концепції є життєва компетентність. Основною діяльністю у межах програм зміцнення здоров'я є розвиток здорової особистості, яка проявляє здоровий життєвий стиль, що впливає не тільки на власне благополуччя, а й сприяє

позитивним змінам у середовищі, соціальній і культурній ситуаціях. Групи, в яких проводиться навчання здорового життєвого стилю, як правило, охоплюють школярів, оскільки саме в контексті шкільного навчання можлива регулярна й систематична освіта. Крім того, робота проводиться із середовищем – родиною, спільнотою, де живе дитина. Таким чином, завдання формування здорової поведінки інтегруються в шкільному середовищі, групах дорослих, передбачають зміну типів і структури шкільної освіти. Ці дії розраховані на тривалий позитивний ефект у результаті розвитку особистісних ресурсів людей і мають важливе значення для зменшення вживання наркотиків серед молоді. Реальним виходом з цієї ситуації на сьогоднішній день є активне залучення до профілактичної роботи педагогів, психологів середніх шкіл, інших закладів сфери освіти, а також батьків.

Ще один підхід – апеляція до цінностей і знань – ґрунтується на теоріях про зміну поведінки і використовує методи поведінкової терапії. Дослідники цього питання описують велику кількість суб'єктивних мотивів і чітко встановлюють факт вживання наркотиків у таких ситуаціях є поширеним і "прийнятним" у поведінці молодих людей. Прихильники цього підходу вважають, що підлітки з подібними функціональними вадами мають потребу навчитися протистояти вживанню наркотиків. На основі такої позиції розробляються програми життєвих навичок, що фокусуються на підвищенні у підлітків стійкості до різних негативних соціальних впливів та індивідуальної компетентності.

Отож, профілактичні заняття, навіть враховуючи ситуацію коронавірусної пандемії та дистанційного навчання, все ж таки варто організувати у формі тренінгу психосоціальних навичок, а за теперішніх умов – онлайн-тренінгу. Деякі автори зазначають, що «тренінг – це не урок; за нього навіть не ставлять оцінок; він цінний сам по собі» [4, с. 183]. Тренінг вважається однією з найбільш ефективних форм роботи із залежностями. Н. О. Сирота, В. М. Ялтонський та інші дослідники [7] переконані, що об'єктом спрямованості таких тренінгів має бути особистість, а не власне адиктивна поведінка. Саме тому антинаркотичні профілактичні тренінгові заняття потрібно будувати на основі формування відповідних психосоціальних навичок, а не на поширенні інформації про психоактивні речовини.

Під час побудови тренінгових занять, як показує досвід, варто дотримуватися традиційної трирівневої структури [8]. У розширеному варіанті вона подана нами у методичних рекомендаціях [3, с. 46]. Кожне заняття складається з трьох основних стадій. Перша стадія – розминка тривалістю близько 10 хвилин, що спрямовувалася на створення позитивного настрою учасників на роботу в групі, створення в групі атмосфери довіри. Друга стадія – основна тривалістю 30–40 хвилин, передбачала вирішення завдань, визначених у програмі антинаркотичної профілактичної роботи на основі формування психосоціальних навичок. Вона включає теоретичну частину (розмови, міні-лекції), та практичну частину, що складається з різних рольових ігор, тренувальних вправ, вирішення проблемних ситуацій. Для переходу від негативного стану до позитивного і з метою запобігання можливого перенапруження учасників групи варто використовувати завдання з елементами музико-терапії та арт-терапії. Третя стадія – фінальна, тривалістю близько 10-15 хвилин передбачає підбиття підсумків роботи, тобто здійснення рефлексії (зворотний зв'язок), висловлення власних думок з приводу ходу заняття, обмін думками, інтеграція досвіду, отриманого на занятті, закріплення позитивного стану.

Кожна зустріч, окрім першої, повинна починатися з короткої рефлексії стану учасників, обговорення подій, що трапилися між заняттями впродовж тижня. Періодично пропонується оцінювати свій настрій за бальною шкалою чи за картою емоційних станів (веселий, ображений тощо). До подальшої роботи і вправ повинні переходити після оголошення ведучим мети зустрічі. (Рефлексію заняття доцільно проводити, оцінюючи настрій підлітків і задоволеність проведеною роботою). Крім того, в кінці заняття пропонується підліткам завдання на самопізнання, закріплення отриманих знань і вмінь або на підготовку до наступної зустрічі.

Досвід показав, що для ефективної тренінгової роботи для соціального педагога чи іншого фахівця, що виконує функції ведучого, слід ознайомитися, а в подальшому й оволодіти необхідним мінімумом методів і прийомів. У методичних рекомендаціях «Соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підлітками» [3, с. 12–14] подано особливості застосування окремих методів (метод

кооперативного навчання «Спілкування, дружба, соціальна підтримка», «Чорне і біле», «Альф» та ін.; метод тестової перевірки – «Думки про наркоманів: правда і брехня», «Суперечливі твердження» та ін.; метод «мозкового штурму» – «Маніпуляції в ЗМІ: як протистояти маніпуляції», «Соціальні стереотипи у вживанні ПАР», «Пиво ... чи справді воно не шкідливе» та ін.; рольові ігри – «Безпечна поведінка», «Вмій говорити “Ні”», «На дискотеці», «В колі друзів», «Чи ти слабак?», «Ти наш?» та ін.; пантоміма «Подолання труднощів», «Заборонений плід», «Скульптор», «Моя група», «Співчуття і підтримка» та ін.; обговорення історій та ситуацій «Мета і значення життя», «Люди і долі», «Мрії та реальність» та ін.; групові дискусії «Групові норми та конформізм», «Самостійність, вибір, відповідальність», «Світ без наркотиків» та ін.) і психотехнічних прийомів формування психосоціальних навичок (прийом «коло» – «Мої плани на 10 років», «Подорож у майбутнє «Мені – 30 років», «Продовж речення» та ін., техніка рефлексії). Вибір методів зумовлений актуальними проблемами окремих підлітків, всіх учасників групи та станом міжособистісних стосунків у групі.

Слід звернути увагу на те, що роль соціального педагога при використанні кожного із методів досить багатогранна: він інструктор, консультант, суддя, і нарешті – керівник дискусії [1]. Саме тому він повинен пам'ятати, що, організовуючи роботу, йому не слід втручатися; краще заохотити допустиму самостійність учасників. Лише в тих випадках, коли гра чи дискусія заходять у глухий кут, можна дати пораду, зняти неясність, але не варто допомагати учасникам приймати рішення.

Важливе місце у змісті тренінгових занять займало антинаркотичне виховання, зокрема, формування антинаркотичних соціальних норм і здатності протистояти тиску оточуючого середовища при залученні до вживання психоактивних речовин. Наприклад, вправа «Міфи» сприяла уточненню інформації по проблемі вживання ПАР та формуванню власної позиції з питання, вправа «Почуття» – аналізу почуттів і допома-

гала усвідомити те, наскільки підлітки особисто переймаються при зіткненні з проблемою залежності іншої людини, вправа «Гости» – дослідженню ситуації спокушання, виробітку аргументованої позиції та навичок відмови, вправа «Портрет наркомана» – переживанню ситуації залежного, вправа «Скульптура залежності» – знайомству з уживанням ПАР через рівень тілесного відреагування та інші.

Крім того, окремий блок тренінгових занять спрямовувався на розвиток уміння чинити опір пропозиціям вживати ПАР і рекламі ПАР. Це заняття на тему «Залежність. Що це?», «Ми – проти наркотиків», «Я можу сказати «Ні», «Моя позиція», «Маніпуляції в ЗМІ: як протистояти маніпуляції», «Групові норми, конформізм», «Забезпеч майбутнє». Їх структура та зразки окремих занять представлені нами у методичних рекомендаціях «Соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підлітками» [2, с. 50–51, 57–60].

Отже, профілактику вживання психоактивних речовин підлітками доцільно організовувати у формі тренінгу формування психосоціальних навичок, дотримуючись традиційної трирівневої структури (розминка, основний та заключний етапи). Обов'язково також здійснювати спеціальну підготовку соціального педагога до організації групової роботи за принципом «рівний–рівному». Щодо роботи з підлітками, то доводять свою ефективність такі методи, як «коло» на початковому етапі, метод кооперативного навчання (мала група), тестування, «мозковий штурм», рольові ігри та пантоміма, використання аналізу історій та ситуації, групова дискусія для вирішення завдань заняття та техніки рефлексії на заключному етапі.

Під час організації тренінгових занять антинаркотичного спрямування необхідно уникати непотрібної деталізації, зайвої інформації; зняття привабливості та особливої винятковості проблематики вживання психоактивних речовин через введення блоку відповідних занять у серію інших, пов'язаних із соціальними навичками; доцільність початку відповідної роботи з мотивації підлітка до змін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березин С.В. Технология формирования социальных навыков : метод. пособие для психологов и социальных педагогов ИТУ. Самара : Универс-групп, 2005. 224 с.

2. Гусак П.М., Мартинюк Т.А., Сидорук І.І. Профілактика вживання психоактивних речовин підлітками : монографія; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. 484 с.
3. Мартинюк Т.А. Соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підліткам: метод. рек. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 74 с.
4. Навыки, Необходимые для Здоровья. Всемирная Организация Здравоохранения. URL: <http://www.unicef.org/lifeskills/files/SFH-RUS.doc>.
5. Предупреждение подростковой и юношеской наркомании / ред. С.В. Березина, К.С. Лисецкого. Самара : Самар. ун-т, 2002. 206 с.
6. Профилактика злоупотребления психоактивными веществами и борьба с ними / ред. М. Госсон, М. Грант. Женева : ВОЗ, 1993. XII. 131 с.
7. Сирота Н. А., Ялтонский В. М., Баушева И. Л. Тренинг по работе с зависимостями. Эффективные программы профилактики зависимости от наркотиков и других форм зависимого поведения : руководство. М. : Гуманит. ин-т, 2002. 302 с.
8. Страшко С.В., Животовська Л.А., Гречишкіна О.Д. [та ін.] Соціально-просвітницькі тренінги з формування мотивації до здорового способу життя та профілактики ВІЛ/СНІДу : навч.-метод. посіб. / за ред. С. В. Страшка. К. : Освіта України, 2006. 259 с.
9. Тютюн, алкоголь, наркотики в молодіжному середовищі: вживання, залежність, ефективна профілактика / О.М. Балакірева, О.О. Стойко та ін.; кер. авт. кол. : О.О. Яременко. К. : Держ ін-т проблем сім'ї та молоді, Укр. ін-т соц. дослідж., 2005. Кн. 7. 196 с.

REFERENCES:

1. Balakirieva, O. M., Stoiko O. O., (2005). *Tiutun, alkohol, narkotyky v molodizhnomu seredovyshchi: vzhivannia, zalezhnist, efektyvna profilaktyka [Tutyun, alcohol, drugs in the youth community: implantation, staleness, effective prevention]* К. : Derzh in-t problem simi ta molodi, Ukr. in-t sots. Doslidzh [in Ukrainian].
2. Berezin, S., Lisetskiy, K. (2002). *Prevention of adolescent and youth drug addiction* Samara : Samar. un-t [in Russian].
3. Berezin, S. V. (2005). *Tehnologiya formirovaniya sotsialnykh navyikov : metod. posobie dlya psikhologov i sotsialnykh pedagogov [Technology for the formation of social skills: method. manual for psychologists and social educators]* ITU. Samara : Univers-grupp [in Russian].
4. Gosson, M., Grant, M. (1993). *Prevention and control of substance abuse* Zheneva : VOZ [in Russian].
5. Husak, P. M., Martyniuk, T. A., Sydoruk I. I. (2013) *Profilaktyka vzhivannia psykhoaktyvnykh rehovyn pidlitkamy [Prevention of implantation of psychoactive substances by adolescents]* Skhidnoievrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainky. Lutsk : Vezha-Druk [in Ukrainian].
6. Martyniuk, T. A.,(2010). *Sotsialno-pedahohichna profilaktyka vzhivannia psykhoaktyvnykh rehovyn pidlitkam [Social and pedagogical prevention of the implantation of psychoactive speech to children]* Lutsk : Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
7. Navyiki, Neobhodimyye dlya Zdorovya. Vsemirnaya Organizatsiya Zdravoohraneniya [*Skills Needed for Health. World Health Organization*] Retrieved from: <http://www.unicef.org/lifeskills/files/SFH-RUS.doc> [in Russian].
8. Sirota, N. A, Yaltonskiy, V. M., Bausheva, I. L. (2002). *Trening po rabote s zavisimostyami. Effektivnyye programmy profilaktiki zavisimosti ot narkotikov i drugih form zavisimogo povedeniya [Training on working with addictions. Effective Programs for the Prevention of Drug Dependence and Other Addictive Behaviors]*. М. : Gumanit. in-t [in Russian].
9. Strashko, S. V., Zhy`votovs`ka, L. A., Grechy`shkina O. D. (2006). *Sotsialno-prosvitnytski treninhy z formuvannia motyvatsii do zdorovoho sposobu zhyttia ta profilaktyky VIL / SNIDu [Social and educational training in the form of motivation to a healthy way of life and prevention of VIL / SNID]* К. : Osvita Ukrainy [in Ukrainian].

УДК 37.013.42-051:378]005.336.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.7>

Ірина СИДОРУК

кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет Імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-3029-3142

Анна ЛЯКІШЕВА

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет Імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-1509-2422

Бібліографічний опис статті: Сидорук, І., Лякішева, А. (2021). Концептуальні основи формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки. *Humanitas*, 1, 41–46, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.7>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Стаття розкриває сутність авторської концепції формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників – здобувачів першого (бакалаврського) рівня освіти зі спеціальності 231 Соціальна робота галузі знань 23 Соціальна робота в освітньому процесі закладу вищої освіти в єдності чотирьох взаємопов'язаних концептів (методологічний, теоретичний, методичний, технологічний). Концепцію розглянуто як цілісну систему поглядів, яка допомагає створити належні умови для фахової підготовки майбутніх соціальних працівників та на основі якої відбувається формування в них соціальної компетентності загалом та її складників зокрема. Провідний концептуальний задум полягає в реалізації ідей гармонійного розвитку особистості в соціальній та професійній сферах, формування компетенцій для навчання (освіти) протягом життя, самоосвіти й саморозвитку, здатностей ефективно взаємодіяти із соціумом та продуктивно реалізовувати соціальні ролі, функції в межах компетенції соціального працівника; інтеграції формальної, неформальної, інформальної освіти; формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки із забезпеченням безперервного процесу вдосконалення, самовдосконалення, саморозвитку; здійснення модернізації освітнього процесу закладу вищої освіти на засадах компетентнісного підходу. У статті окреслено мету, завдання, подано основні характеристики концепції формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки. Підґрунтям формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників визначено компетентнісний, системний, синергетичний, діяльнісний, студентоцентрований, середовищний, акмеологічний підходи та принципи (загальнонаукові та специфічні).

Ключові слова: концепція, методологічний концепт, теоретичний концепт, методичний концепт, технологічний концепт, фахова підготовка, майбутні соціальні працівники, соціальна компетентність, заклад вищої освіти.

Iryna SYDORUK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Postdoctoral Student at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0003-3029-3142

Anna LIAKISHEVA

Doctor of Pedagogy, Professor, Professor at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0003-1509-2422

To cite this article: Sydoruk, I. & Liakisheva, A. (2021). Kontseptualni osnovy formuvannia sotsialnoi kompetentnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Conceptual Bases of the Social Competence Formation of Future Social Workers]. *Humanitas*, 1, 41–46, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.7>

CONCEPTUAL BASES OF THE SOCIAL COMPETENCE FORMATION OF FUTURE SOCIAL WORKERS

The article reveals the essence of the author's concept of the social competence formation of future social workers – students of the first (bachelor's) level of higher education of the specialty 231 «Social work» in the field of study 23 «Social work» in the educational process of higher education institution combining four interconnected concepts (methodological, theoretical, methodical, technological) that contribute to the implementation of the leading idea of the study. The concept is considered as a holistic system of views, which helps to create appropriate conditions for professional training of future social workers and on the basis of which the social competence is formed in general and its components in particular. The leading conceptual purpose is to implement the ideas of harmonious development of personality in social and professional spheres, the formation of competencies for life-long learning (education), self-education and self-development, the ability to effectively interact with society and productively implement social roles; integration of formal, non-formal, informal education; social competence formation of future social workers in the process of professional training with ensuring a continuous process of improvement, self-improvement, self-development; implementation of the educational process modernization of higher education institutions on the basis of the competence approach. The article outlines the purpose and objectives of the study, presents the main features of the concept of social competence formation of future social workers in the process of professional training. The basis for the social competence formation of future social workers is defined by competence, system, synergetic, activity, student-centered, environmental, acmeological approaches and principles (general and specific).

Key words: concept, methodological concept, theoretical concept, methodical concept, technological concept, professional training, future social workers, social competence, higher education institution.

Вивчення проблеми формування соціальної компетентності (СК) майбутніх соціальних працівників (МСП) у процесі фахової підготовки зумовлює необхідність розробки відповідних концептуальних положень дослідження.

Вітчизняні та закордонні науковці вивчають питання формування СК у майбутніх фахівців різних профілів: студентів закладів вищої освіти (ЗВО) й коледжів (Т. Ашурова, Н. Борбич, Т. Василюк, Г. Гедвілієне, С. Гервієне, О. Земцова, С. Зізієне, Н. Ляхова, О. Московчук, А. Пасвенськієне, С. Рачева, Н. Чернуха); гуманітарних спеціальностей (О. Жукова); економіко-управлінських, економічних спеціальностей (Л. Андреєва, О. Грибанова, І. Зарубінська, Н. Корм'ягіна); психологів (Л. Єременко, Р. Скірко); юристів (Н. Малюткіна); учителів (Н. Лупанова, О. Юрченко); педагогів-дефектологів (Н. Лавська); педагогів-психологів

(Л. Карімова); журналістів (О. Козлова); філологів (С. Остапенко); фахівців сфери обслуговування (І. Шпичко), сервісу й туризму (О. Тарасенко) і правоохоронної сфери (В. Кійков, О. Тогочинський), служби цивільного захисту України (Г. Хлипавка); викладачів (О. Субіна) та ін. [4, с. 2; 5].

Проблеми формування СК МСП, соціальних педагогів, фахівців із соціальної роботи відображені в працях Є. Муніца, Я. Сноубар, О. Лісовця, О. Мінкіної, А. Фатихової та ін. Водночас теоретичний аналіз наукових джерел і практичного досвіду закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку фахівців соціальної сфери, засвідчує, що, попри наявність значної кількості матеріалів із досліджуваної проблеми, обмаль наукових розвідок щодо специфіки формування СК МСП на рівні системного підходу та все ще актуальною є потреба

розроблення й упровадження прогресивних змін у систему вищої освіти України в контексті формування СК студентів зі спеціальності 231 Соціальна робота [4, с. 2; 5].

Мета статті – обґрунтувати теоретичні та методологічні основи концепції формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки.

Концепцію розглядаємо як цілісну систему поглядів, яка допомагає створити належні умови для фахової підготовки МСП та на основі якої відбувається формування в них СК [4, с. 16; 5].

Провідними ідеями концепції є ідеї гармонійного розвитку особистості в соціальній та професійній сферах, формування компетенцій для навчання (освіти) протягом життя, самоосвіти й саморозвитку, здатностей ефективно взаємодіяти із соціумом та продуктивно реалізовувати соціальні ролі, функції в межах компетенції соціального працівника; ідеї інтеграції формальної, неформальної, інформальної освіти; ідеї формування СК МСП у процесі фахової підготовки із забезпеченням безперервного процесу вдосконалення, самовдосконалення; здійснення модернізації освітнього процесу ЗВО на засадах компетентнісного підходу [4, с. 8; 5].

Сутність концепції полягає в розкритті багатогранної системи формування СК МСП у процесі фахової підготовки з урахуванням вимог, що висуваються до соціально компетентного майбутнього фахівця та необхідності «прив'язки» освіти до потреб ринку праці [5, с. 210].

Мета концепції – визначити орієнтири фахової підготовки МСП у контексті формування їхньої СК [5, с. 210]. Мету конкретизують завдання. До основних завдань концепції віднесено: розвивати у студентів потребу до навчання протягом усього життя через розвиток в них СК; забезпечити умови (побудова змісту й структури освітнього процесу відповідно до завдань формування СК МСП, змісту СК; інтеграція теоретичної та практичної складових частин процесу формування СК студентів; опора на особистісні якості студента) і сприяти у формуванні всіх компонентів соціальної компетентності МСП; спонукати студентів до прояву соціальної активності та СК, до взаємодії із соціумом, налагодження контактів з різними соціальними групами, суб'єктами та об'єктами соціальної та професійної взаємодії; стимулювати в студентів потребу

до самовдосконалення й саморозвитку мотиваційно-ціннісного, когнітивно-діяльнісного й особистісно-рефлексивного компонентів СК; забезпечити належні умови для професійного самовдосконалення в контексті формування СК МСП; допомагати в процесі соціо професійного становлення [5, с. 211].

Основними характеристиками концепції формування СК МСП є керованість і самоорганізація, що дають змогу ефективно взаємодіяти всім суб'єктам освітнього процесу; відкритість як активна форма взаємодії суб'єктів, що дає можливість удосконалювати професійну підготовку, «прив'язати» освіту до потреб ринку праці; полікомпетентність як інтегральний показник ресурсів освітнього середовища закладу вищої освіти, що здатна забезпечити сформованість усіх компонентів СК МСП [5, с. 211].

Концепція буде дієвою тоді, коли відбуватимуться такі процеси: реалізація принципу навчання (освіти) протягом життя через формування в студентів інструментів його втілення; інтеграція університетської, неформальної та інформальної освіти; створення відкритого, збагаченого соціальним складником освітнього середовища закладу вищої освіти; менторська підтримка студентів на всіх етапах формування їхньої СК, соціо професійного розвитку під час навчання в ЗВО; оптимальне поєднання теоретичної й практичної підготовки та узгодження традиційних підходів із педагогічними інноваціями під час формування СК МСП [5, с. 212].

В основу концепції покладено положення, згідно з яким основним результатом буде сформованість усіх компонентів СК МСП на належному (високому, середньому) рівні [5, с. 212].

Методологічний концепт акумулює філософське підґрунтя, відбиває єдність та взаємозалежність фундаментальних наукових підходів до вивчення проблеми дослідження: компетентнісного, системного, синергетичного, діяльнісного, студентоцентрованого, середовищного, акмеологічного й принципів (загальнонаукових і специфічних, провідний принцип – навчання протягом життя) [5, с. 212].

Зокрема компетентнісний підхід (І. Бех, В. Болотов, Р. Весселінк, І. Волощук, О. Жук, І. Зимняя, Г. Малик, М. Мулдер, Л. Овсієнко, О. Онопрієнко, І. Родигіна, І. Смагін, С. Трубачева, С. Фурдуй, А. Хуторської, В. Чайка, Е. Шорт та ін.) реалізує діяльнісний характер

освіти, унаслідок чого освітній процес орієнтується на практичні результати, сприяє принципу нерозривного зв'язку процесу та результату, у пріоритетній орієнтації на такі цілі (вектор освіти), як здатність до навчання, самовиховання, самовизначення (самоідентифікацію), самоактуалізація, соціалізація, навчання протягом життя, набуття практичного досвіду й розвиток індивідуальності. Розширює умови, ресурси, функціональні можливості учасників середовищної взаємодії та забезпечує досягнення високої якості професійної підготовки загалом і формування СК в МСП зокрема.

Системний підхід (Т. Ільїна, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, С. Рубінштейн, В. Якунін та ін.) дає змогу представити СК як систему компетенцій, мотиваційних та ціннісних орієнтацій у соціумі, ставленні до себе, до своєї практичної діяльності і її реалізації; визначити компоненти в структурі СК МСП, системи заходів у структурі підготовки МСП у контексті її формування; дає змогу дослідити процес формування СК МСП як відкриту систему, що розвивається [5, с. 216].

Наступний підхід, визначений нами як загальнонаукова основа дослідження процесу формування СК МСП у процесі фахової підготовки – синергетичний (О. Дубасенюк, А. Коломієць, Н. Лазаренко та ін.), який полягає в тому, щоб оптимально правильно сформулювати стратегічні цілі, що визначають хід процесу, акцентуючи увагу на самостійній діяльності, суб'єктності, яка сприятиме розвитку в студентів навичок самоорганізації, саморозвитку, самоконтролю. Він заснований на ефекті посилення дій у навчанні в результаті використання навчальної інформації через різні канали сприйняття. Крім того, синергія як ефект підвищення результативності навчання завдяки взаємозв'язку й взаємопідсиленню різних дій у навчанні може реалізуватися через використання в освітньому процесі широкого спектра різних інноваційних технологій навчання (ІКТ, ігрових, тренінгових тощо) [2; 3, с. 143].

Діяльнісний підхід (Р. Зозуляк-Случик, І. Підласий, О. Плахова та ін.) до формування СК особистості вимагає спеціальних зусиль, спрямованих на вибір та організацію діяльності студента, активізацію й переведення його в позицію суб'єкта пізнання, що передбачає вироблення вмінь ставити мету, планувати,

організовувати, здійснювати, регулювати самоосвітню діяльність, контролювати, аналізувати й оцінювати її результати. Це передбачає відпрацювання на практиці соціально орієнтованих професійних дій [3, с. 143; 5].

Студентоцентрикований підхід (І. Бабин, Н. Гришина, І. Логущенко, С. Фурдуй, J. González, R. Wagenaar та ін.) до формування СК передбачає, забезпечує та сприяє створенню умов для свободи вибору студентом різних елементів освітнього процесу та організаційних форм навчальної, соціально спрямованої діяльності, побудови студентами персональних освітніх траєкторій, індивідуальних траєкторій соціо професійного розвитку та формування СК, активізації мотивації до набуття соціальної компетентності відповідно до уявлень студентів про майбутню професію й вимог потенційних роботодавців [5].

Середовищний підхід (А. Баль, Н. Бахмат, М. Братко, О. Гора, О. Горчакова, В. Желанова, О. Караман, Ж. Петрочко, Г. Полякова, А. Рижанова, Л. Сидорук, Я. Ільчишин, І. Шеплякова, О. Якимович та ін.) до вироблення СК МСП дає змогу інтегрувати різні наукові підходи, досліджувати соціальні та професійні проблеми становлення особистості фахівця крізь призму освітнього середовища; уможливує розробку методики, яка враховуватиме вплив на всі аналізатори особистості, сприятиме цілісності й гармонійності впливу на неї [8]; урізноманітнює соціальним та професійним складником процес фахової підготовки [3, с. 143; 5].

У фокусі акмеологічного підходу до формування СК перебувають об'єктивні (якість одержаних виховання й освіти), суб'єктивні (здібності людини) чинники, а також закономірності в організації навчання фахівців (Т. Дерека, О. Дубасенюк, Р. Зозуляк-Случик, С. Калаур, Н. Олексюк, Г. Сазоненко, Г. Сотська, Я. Співак та ін.). Основний акцент зосереджено на розвитку в студентів позиції суб'єкта діяльності. У цьому контексті Г. Сотська, ґрунтуючись на поглядах О. Дубасенюк й ін. [1], визначає такі суб'єктні ознаки особистості (за акмеологічного підходу), як «ініціатива, самостійне цілевизначення, планування, передбачення; інтенсивна включеність у діяльність; прагнення до саморегуляції (самоконтролю, самокорекції, самокомпенсації), постійна орієнтація особистості на саморозвиток і самооновлення;

прагнення до самореалізації й творчого творення; інтеграція свого професійного шляху, структурування і впорядкування свого професійного досвіду і досвіду інших» [6]. На суб'єктності студентів як педагогічної умови формування їх пізнавальної самостійності акцентують увагу І. Трубавіна та С. Каплун [с. 290]. Таким чином, акмеологічний підхід спрямований на забезпечення соціо професійного (котрий охоплює всі сфери особистості, мотиви (потреби), а також інтелектуальну, і емоційну, і вольову) саморозвитку й самореалізацію особистості. Акмеологія – методологічний інструментарій, котрий допомагає організувати умови для оптимального досягнення сформованості СК у майбутніх фахівців [5; 7, с. 144].

Таким чином, виокремлені наукові підходи визначають загальну стратегію формування СК МСП у процесі фахової підготовки.

Провідними принципами, які ми розглядаємо як основні орієнтири формування СК МСП, є загальнонаукові (системності; гуманізму; інтеграції; оптимізації; гнучкості; доступності; свідомості; активності та самостійності; інформативності; соціального партнерства та співробітництва; оптимального поєднання різних форм і методів фахової підготовки, видів і форм діяльності; зв'язку теорії з практикою) та специфічні (навчання (освіти) протягом життя, динамічності, опори на життєвий досвід студентів, соціальної відповідності, рефлексії).

Теоретичний концепт як змістовий складник концепції визначає систему наукових ідей, положень, категорій, дефініцій, без яких неможливе розуміння суті досліджуваної проблеми та які покладено в основу системи формування СК МСП у процесі фахової підготовки. У його основі – ідеї про розуміння структури компетенції, компетентності, соціальної компетентності СК МСП, котрі є основою побудови моделі соціально компетентного соціального працівника; ідеї врахування особливостей і перспектив розвитку освітнього середовища закладу вищої освіти та спрямування студентів на його діяльнісне освоєння через розширення

знань про соціум, його ціннісні засади, активізуючи майбутніх соціальних працівників і залучаючи їх до практичної соціально-професійної діяльності на рівні як закладу вищої освіти, так і громади [4, с. 4–5; 5, с. 222].

Методичний концепт передбачає розробку етапів формування СК МСП, методики діагностики та оцінювання рівнів сформованості СК студентів, реалізацію організаційно-методичних заходів, які забезпечать співпрацю ЗВО з професійним середовищем для збагачення освітнього університетського середовища соціальним складником та формування СК МСП у процесі фахової підготовки [4, с. 5; 5, с. 223].

Технологічний концепт передбачає розробку, впровадження та експериментальну перевірку системи формування СК МСП, котра ґрунтується на моделі соціально компетентного соціального працівника, діагностичному цілевизначенні, обґрунтуванні критеріїв, показників і рівнів сформованості досліджуваного конструкту, імплементації організаційно-педагогічних умов і науково-методичного забезпечення процесу формування СК МСП – здобувачів першого (бакалаврського) рівня освіти зі спеціальності 231 Соціальна робота з урахуванням визначених напрямів під час підготовки в умовах університетської освіти [4, с. 5; 5, с. 223].

Вважаємо, що концепція буде максимально ефективною, якщо в студентів сформувати стійкі настановлення на соціо професійний розвиток; здатність до регуляції процесу й результату реалізації соціальної компетентності; здатність до рефлексії власної соціо професійної діяльності та діяльності інших; сформувати в них компетенції для навчання протягом життя; створити умови для прояву соціальної компетентності.

Таким чином, єдність розкритих вище концептів дає змогу розглядати процес формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників як цілісну систему, упорядковану множину взаємопов'язаних і взаємозалежних складників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дубасенюк О. А. Акмеологічна концепція професійного розвитку педагога. *Професійна педагогічна освіта: акмесинергетичний підхід*: монографія/за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 389 с.
2. Коломієць А. М., Лазаренко Н. І. Сучасні методологічні підходи в організації вищої педагогічної освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2016. № 3. С. 47–52.

3. Сидорук І. І. Модель формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 31, т. 4. С. 141–146.
4. Сидорук І. І. Теорія і методика формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки: автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук, 13.00.05. Тернопіль, 2021, 36 с.
5. Сидорук І. І. Теорія і методика формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.05. Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2021. 699 с.
6. Сотська Г. Акмеологічний підхід у педагогічній освіті України. *Edukacja dla przyszłości w świetle wyzwań XXI wieku*. Wydgoszcz, 2017. С. 387–396.
7. Трубавіна І. М., Каплун С. О. Суб'єктність студентів як педагогічна умова формування їх пізнавальної самостійності в навчанні. *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф./Нац. акад. наук Азербайджана, Ін-т філос., акад. мистецтв у Банській Бистриці та ін.; за ред. А. Душного, М. Махмудова, М. Стреначікової. Баку; Банська Бистриця; Ужгород; Херсон: Посвіт, 2019. Т. 5: *Міждисциплінарні перспективи*. С. 288–292.
8. Якимович О. Н., Ільчишин Я. В. Вплив середовища вищого навчального закладу на професійне виховання майбутніх фахівців. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2016. Вип. 46. С. 350–354.

REFERENCES:

1. Dubaseniuk, O. A. (2011). Acmeological concept of professional development of a teacher. *Professional pedagogical education: acmesynergetic approach*. O. A. Dubaseniuk. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
2. Kolomiets, A. M., & Lazarenko, N. I. (2016). Suchasni metodolohichni pidkhody v orhanizatsii vyshchoi pedahohichnoi osvity [Modern methodological approaches in the organization of higher pedagogical education]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho – Scientific bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky*. Vol. 3. P. 47–52 [in Ukrainian].
3. Sydoruk, I. I. (2020). Model formuvannia sotsialnoi kompetentnosti maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [The model of formation of social competence of future social workers in the process of professional training]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical issues of the humanities*, 31, t. 4. P. 141–146 [in Ukrainian].
4. Sydoruk, I. I. (2021). Teoriia i metodyka formuvannia sotsialnoi kompetentnosti maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Theory and Methods of Social Competence Formation of Future Social Workers in the Process of Professional Training]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].
5. Sydoruk, I. I. (2021). Teoriia i metodyka formuvannia sotsialnoi kompetentnosti maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Theory and Methods of Social Competence Formation of Future Social Workers in the Process of Professional Training]. *Doctor's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].
6. Sotska, H. (2017). Akmeolohichni pidkhid u pedahohichnii osviti Ukrainy [Acmeological approach to teacher education in Ukraine]. *Edukacja dla przyszłości w świetle wyzwań XXI wieku*. Wydgoszcz [in Ukrainian].
7. Trubavina, I. M., & Kaplun, S. O. (2019). Subiektnist studentiv yak pedahohichna umova formuvannia yikh piznavalnoi samostiinosti v navchanni [Student subjectivity as a pedagogical condition for the formation of their cognitive autonomy while learning]. *Fundamental and applied researches: contemporary scientific and practical solutions and approaches: Materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. T. 5: Mizhdystyplinarni perspektyvy*. (P. 288–292). Baku; Banska Bystrytsia; Uzhhorod; Kherson: Posvit [in Ukrainian].
8. Iakymovych, O. N., & Ilchysyn, Ya. V. (2016). Vplyv seredovysheha vyshchoho navchalnoho zakladu na profesiine vykhovannia maibutnykh fakhivtsiv [The influence of university environment on the professional education of future professionals]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy – Modern information technologies and innovation methodologies of education in professional training: methodology, theory, experience, problems*, 46. P. 350–354 [in Ukrainian].

УДК 37.013.42-051]:34:005.336.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.8>

Світлана ЧЕРНЕТА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-9939-7591

Бібліографічний опис статті: Чернета, С. (2021). Змістовий компонент формування правової компетентності у майбутніх фахівців соціальної роботи. *Humanitas*, 1, 47–53, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.8>

ЗМІСТОВИЙ КОМПОНЕНТ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті розкривається поняття, сутність, складники правової компетентності майбутнього соціального працівника, аналізується навчальна програма підготовки такого фахівця. Мета статті – проаналізувати змістову складову формування правової компетентності фахівця соціальної роботи, розробити умови її ефективної реалізації.

Проблема актуалізується у зв'язку з тим, що важливим на сьогодні є наявність ефективної системи підготовки фахівців соціальної роботи до правозахисної діяльності та постійне підвищення знань фахівців у різних галузях права. Формування правової компетентності майбутнього фахівця соціальної роботи на сучасному етапі розглядається як один із пріоритетних напрямів в системі університетської підготовки студентів. Результатом формування компетентності фахівця соціальної роботи є його спроможність відповідати новим професійним вимогам, мати відповідний потенціал для практичного розв'язання життєвих проблем, пошуку свого місця в професії та соціальній структурі.

Аналізуються державні стандарти підготовки здобувачів вищої освіти за першим (бакалаврським) та другим (магістерським) рівнем вищої спеціальності 231 Соціальна робота, які передбачають необхідність формування загальних та фахових компетентностей правового спрямування.

З метою з'ясування відповідності змісту ОПП рівню сформованості правової компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи, проаналізовано зміст освітньо-професійних програм освітнього ступеня бакалавр і магістр спеціальності 231 Соціальна робота Волинського національного університету імені Лесі Українки та визначено рівень правової компетентності студентів I курсу ОС бакалавр та I курсу ОС Магістр.

Правова компетентність фахівця соціальної роботи розглядається як здатність виконувати професійні функції з урахуванням соціально-правових знань та досвіду правових дій, виділяти в них соціально-правову складову та передбачає три рівні її сформованості: перший (початковий) рівень, де визначається ступінь умінь здобувати і опрацьовувати необхідні знання; другий, де визначається ступінь участі (активної чи пасивної) у суспільно-громадському житті; третій, де визначається ступінь взаємодії з соціально-правовим середовищем. З'ясовано, що змістова складова підготовки фахівців соціальної роботи формує їх правову компетентність, однак є ефективнішою за певних умов.

Ключові слова: компетентність, правова компетентність, фахівець соціальної роботи, соціально-правовий захист, правові знання, уміння, навички, освітній процес, соціально-педагогічні умови.

Svitlana CHERNETA

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-9939-7591

To cite this article: Cherneta, S. (2021). Zmistovyi komponent formuvannia pravovoi kompetentnosti u maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi roboty [Meaningful component of forming legal competence among future specialists of the social work]. *Humanitas*, 1, 47–53, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.8>

MEANINGFUL COMPONENT OF FORMING LEGAL COMPETENCE AMONG FUTURE SPECIALISTS OF THE SOCIAL WORK

The concept, essence, components of legal competence of the future social worker is revealed, training program for such a specialist is analyzed in the article. The purpose of the article is to analyze the meaningful component of forming legal competence of a social work specialist, to develop the conditions for its effective implementation.

The problem is actualized due to the fact that the availability of an effective system of training social work specialists to human rights activities and constant improvement of knowledge of specialists in various fields of law are important today. Forming legal competence of a future social work specialist at the present stage is considered as one of the priority directions in the system of university training of students. The result of forming competence of a social work specialist is his ability to meet new professional requirements, to have an appropriate potential for the practical solution of life problems, searching his place in the profession and in the social structure.

State standards of training of applicants for higher education at the first (bachelor's) and second (master's) level of higher specialty 231 Social work, which provide for the need for forming general and professional competencies of legal direction, are analyzed.

In order to determine the compliance of the content of educational professional programs with the level of formation of legal competence of future social work specialists, the content of educational professional programs of the bachelor's and master's degree of specialty 231 Social Work of Lesya Ukrainka Volyn National University and the level of legal competence of 1st year students of Bachelor degree and 1st year of Master degree.

Legal competence of a social work specialist is considered as ability to perform professional functions taking into account social and legal knowledge and experience of legal actions, to highlight in them a social and legal component and provides three levels of its formation: the first (initial) level, where the degree of ability to acquire and process the necessary knowledge are determined; the second, where the degree of participation (active or passive) in public life is determined; the third, where the degree of interaction with the social and legal environment is determined. It was found that the content component of training social workers forms their legal competence, but is more effective under certain conditions.

Key words: *competence, legal competence, social work specialists, social and legal protection, legal knowledge, skills, abilities, educational process, social and pedagogical conditions.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Європейський розвиток Української держави та становлення громадянського суспільства ставлять перед системою освіти низку запитань щодо навчання і виховання майбутніх громадян України, які здатні жити та працювати в правовій державі, дотримуватись закону та поважати права інших громадян.

Саме тому, формування правової компетентності студентської молоді повинно стати основою життєтворчості громадянина України. Оновлення змісту сучасної системи вищої освіти в цілому, демократизації засад, що базуються на загальнолюдських правових цінностях: виховання поваги до прав людини й основних свобод, піднесення культури прав людини, утвердження людської гідності та вартісності особистості повинне забезпечити подолання всеосяжного правового нігілізму, розвинути високу правову культуру в суспільстві взагалі, підготувати компетентного фахівця. Це стосується і професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи.

Тому проблема актуалізується у зв'язку з тим, що, по-перше, впровадження компетентнісного підходу в систему підготовки фахівців вищої освіти вимагає таких організаційних форм, методів і технологій навчання, оновлення змісту та цілей освіти, які б сформували у майбутніх фахівців здатність і готовність до самовдосконалення, до навчання протягом життя; по-друге, соціальні працівники в силу своїх професійних обов'язків здійснюють соціально-правовий захист та підтримку різ-

них категорій клієнтів (люди похилого віку, жертв домашнього насильства, дітей, схильних до девіантної поведінки, люди з обмеженими можливостями, внутрішньопереміщенні, сім'ї групи ризику і т. д.), можуть надавати соціальні послуги (особливо актуальними є послуги інформування, медіації, консультування, профілактики та ін.), реалізують просвітницько-профілактичну діяльність, взаємодіючи з різними соціальними інститутами та фахівцями.

Саме тому вкрай важливим є наявність ефективною системи підготовки фахівців соціальної роботи до правозахисної діяльності та постійне підвищення знань фахівців у різних галузях права.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Аналіз соціально-педагогічної та юридичної літератури свідчить, що дослідженню проблеми правової компетентності майбутніх фахівців надається належна увага, зокрема таким її аспектам як: проблемі теорії та методики професійної підготовки фахівців із соціальної роботи (С. Архипова, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, М. Лукашевич, В. Поліщук, В. Полтавець, Т. Семигіна, С. Харченко та ін.), розумінню сутності компетентнісного підходу (І. Зимня, М. Матуш, О. Пометун, Дж. Равен, К. Рубін, В. Слот, А. Хуторський та ін.); правовій компетентності у контексті підготовки фахівця у вищій школі (М. Горбушина, С. Гурни, І. Серяєва, Ю. Новгородська та ін.), сутності соціально-правової компетентності фахівців соціальної сфери (І. Ковчина, А. Коротун, Ж. Петрочко, А. Сафінова та ін.).

Мета статті – проаналізувати змістову складову формування правової компетентності фахівця соціальної роботи, розробити умови її ефективної реалізації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Питання формування правової компетентності майбутнього фахівця соціальної роботи на сучасному етапі розглядається як один із пріоритетних напрямів в системі університетської підготовки студентів. Компетентнісний підхід до професійної підготовки фахівців означає переорієнтацію з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі. Під поняттям «компетентнісний підхід» розуміємо спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових) компетентностей особистості майбутнього фахівця. Результатом такого процесу буде формування загальної компетентності, що є сукупністю ключових компетенцій, інтегрованою характеристикою особистості фахівця. Така характеристика має сформуватися в процесі навчання і містить не тільки знання, вміння, але й ставлення, досвід діяльності та поведінкові моделі особистості майбутнього фахівця. Результатом формування компетентності фахівця соціальної роботи є його спроможність відповідати новим професійним вимогам, мати відповідний потенціал для практичного розв'язання життєвих проблем, пошуку свого місця в професії та соціальній структурі [3].

Виходячи з аналізу посадових обов'язків, результатів практичної діяльності фахівців соціальної роботи, зазначимо, що вони повинні здійснювати соціально-правовий захист дітей, надавати соціально-правову допомогу, спрямовану на дотримання прав людини та дитини, сприяти реалізації правових гарантій різних категорій дітей, підвищувати правову культуру дітей, молоді, батьків, учителів. Отже, вимоги суспільства та покращення якості освіти зумовлюють необхідність забезпечення ґрунтовної підготовки фахівців соціальної роботи у ЗВО до здійснення соціально-правової діяльності, що сприятиме формуванню їхньої правової компетентності.

На думку С. Бігуна, правова освіта має бути безперервною й розпочинатися у дошкільних закладах освіти, де діти отримують початкові знання про норми поведінки, установки щодо їх дотримання, виховується повага до батьків,

вихователів, ровесників, людей похилого віку тощо. А продовжуватися правова освіта повинна в загальноосвітніх закладах освіти двома шляхами, перший – загальний, яким рухається більшість учнів, другий – спеціальний, або профільний, який надає можливість учням поглиблено вивчати право [1].

Враховуючи усталений підхід, відповідно до якого компетентність розглядається як результат набуття освітніх компетенцій, правову предметну компетентність розглядаємо як сукупність відповідних компетенцій, а саме: інформаційно-правової, правової логіки, юридично-мовленнєвої, практико-орієнтованої, рефлексивно-оцінної, тому саме від правової компетентності залежить ступінь активності майбутнього фахівця соціальної роботи, з яким він буде прагнути досягти кращих результатів щодо соціально-правового захисту різних категорій громадян.

Державні стандарти підготовки здобувачів вищої освіти за першим (бакалаврським) та другим (магістерським) рівнем вищої спеціальності 231 Соціальна робота передбачають необхідність формування загальних та фахових компетентностей правового спрямування. Відповідно фахівці соціальної роботи, незалежно від спрямованості освітньо-професійної програми мають мати сформовані такі компетентності правового спрямування для ОС Бакалавр – здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні; здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях; знання і розуміння сутності, значення і видів соціальної роботи та основних її напрямів (психологічного, соціально-педагогічного, юридичного, економічного, медичного); знання і розуміння нормативно-правової бази стосовно соціальної роботи та соціального забезпечення; знання і розуміння організації та функціонування системи соціального захисту і соціальних служб, тощо [7]; ОС Магістр – здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; здатність до критичного оцінювання соціальних наслідків політики у сфері прав людини, соціальної інклюзії та сталого розвитку суспільства [6].

Як наслідок ОПП всіх рівнів вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота мають включати освітні компоненти правового спрямування, опанування яких і формувало б правову компетентність фахівця соціальної роботи.

Правову компетентність складають відповідні компетенції: інформаційно-правова, правової логіки, юридично-мовленнєва, практико-орієнтована, юридичної рефлексії (рефлексивно-оцінна) [3]. Вони утворюють відкриту систему, є взаємопов'язаними, взаємообумовленими й відносно автономними. Крім того, розглядаємо їх як результат опанування студентом складових (компонентів, елементів) компетентності, а також як основний показник навчальної діяльності майбутнього фахівця соціальної роботи, що визначається комплексом його умінь у певній сфері. Аналізуючи сутність і практичне значення правової компетентності студента, з'ясувалось, що вона означає його здатність і готовність, а саме: здатність володіти комплексом відповідних компетенцій та потенційна готовність ефективно застосовувати їх у навчанні, під час проходження практики й професійній діяльності, керуючись ціннісними орієнтаціями, виходячи із сформованої в студента правової культури [8].

На нашу думку, правову компетентність фахівця соціальної роботи слід розглядати як складне, цілісне й інтегроване утворення, яке передбачає:

- знання про основні сфери та механізми правового регулювання суспільного життя різних категорій населення;

- уміння виділяти правові аспекти в життєвих ситуаціях і визначати доцільність їх вирішення правовими засобами;

- уміння аналізувати правову ситуацію, яка склалася, з різних позицій і з урахуванням юридичних процедур;

- уміння бачити правові наслідки рішень, які приймаються;

- готовність та уміння використовувати механізми і засоби правового вирішення проблем [3].

Тому, під час вивчення дисциплін соціально-правового спрямування не є достатньо озброїти студентів знанням понять, недостатньо навчити певному рівню теоретичному. Це все нічого не буде варте без навичок застосування отриманих знань на практиці. Але дуже важливо модерні-

зувати і сам процес правової освіти. Реальність є такою, що сьогодні кожен день відбуваються зміни у законодавстві, змінюється принципи формування державних органів, порядок їх формування та взаємодія між собою. Якщо кілька років тому важливим здавалося навчити студентів, якою є судова система, виборча система, система соціального захисту і так далі, то сьогодні ми бачимо, що відбувається кардинальне реформування суспільства. Чи варто примушувати студентів заучувати зміст законів, Конституції, якщо зміни відбуваються «на очах»? Тому сьогодні важливо привчати студентів до того, що ми живемо в реформаторський час, допомогти, часто лабораторним шляхом (через вивчення проектів законів, концепцій), зрозуміти їхню сутність, принципи побудови, перспективи реформування. Викладач може знайомити студентів із своїми поглядами на згадані проблеми, але, важливіше, щоб студенти могли самостійно визначати власне ставлення до процесів, що відбуваються. Це їм потрібно бути свідомими, освітченими, соціально активними громадянами своєї держави.

З метою з'ясування відповідності змісту ОПП рівню сформованості правової компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи, нами було проаналізовано зміст освітньо-професійних програм освітнього ступеня бакалавр і магістр спеціальності 231 Соціальна робота Волинського національного університету імені Лесі Українки та визначено рівень правової компетентності студентів 1 курсу ОС бакалавр та 1 курсу ОС Магістр.

Аналіз змісту ОПП ОС Бакалавр спеціальності 231 Соціальна робота ВНУ імені Лесі Українки засвідчив наявність освітніх компонентів правового спрямування: «Правове забезпечення соціальної роботи» (вивчається на 1 курсі протягом 2 семестру) сприятиме підвищенню рівня професійної компетентності майбутніх соціальних працівників, їх готовності кваліфіковано і майстерно виконувати свої професійні обов'язки, забезпечить оволодіння сучасними теоретичними і прикладними знаннями з аналізу та застосування норм права, допомагатиме подальшому професійному зростанню в умовах удосконалення правового регулювання соціальної сфери (обсяг аудиторних занять – 68 год. (лекційних – 34 год., практичних – 34 год., самостійна робота – 72 год.) [5];

«Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів» (вивчається на 2 курсі протягом 3 семестру) спрямований на засвоєння студентами теоретичних засад соціально-правового захисту, визначення правового статусу різних категорій клієнтів, окремі аспекти правового регулювання взаємодії соціальних інститутів та громадян, формування основних умінь і навичок, застосування норм права у професійній діяльності соціального працівника (обсяг аудиторних занять – 62 год. (лекційних – 30 год., практичних – 32 год., самостійна робота – 50 год.) [2].

ОПП Магістр в циклі професійної підготовки передбачено освітній компонент «Правове регулювання надання соціальних послуг» (вивчається на 1 курсі протягом 1 семестру) сприятиме підвищенню рівня професійної компетентності майбутніх соціальних працівників, їх готовності кваліфіковано і майстерно виконувати свої професійні обов'язки, забезпечить оволодіння сучасними теоретичними і прикладними знаннями з аналізу, визначення та надання соціальних послуг, допомагатиме подальшому професійному зростанню в умовах удосконалення правового регулювання соціальних послуг в Україні. Обсяг аудиторних занять – 54 год. (лекційних – 26 год., практичних – 28 год., самостійна робота – 86 год.) [4].

Навчальними планами також передбачена практика організатора соціально-педагогічної, соціально-виховної роботи, практика професійно-орієнтована, стажерська практика, пропедевтична практика, які відповідно до підписаних угод між ВНУ імені Лесі Українки та іншими установами: Департаментом соціальної політики Луцької міської ради, Центром соціальних служб для дітей та молоді, Службою у справах дітей та ін., забезпечує практичну складову та цілісність формування правової компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи. Тематика правового спрямування також присутня при написанні курсових, бакалаврських та магістерських робіт.

До вибіркового дисциплін також включені такі дисципліни соціально-правового спрямування як: ОС Бакалавр – «Соціально-правовий захист сім'ї та дітей в Україні», «Соціально-правовий захист дітей-сиріт» (4 семестр 150 год, 5 кредитів ЄКТС); ОС Магістр – «Соціальна медіація» (3 семестр 120 год 4 кредити

ЄКТС), також студенти мають можливість обрати з загальноуніверситетського каталогу вибіркової дисципліни з іншої ОПП.

Для з'ясування рівня правової компетентності ми використовували Тестові завдання для визначення рівня правової компетентності. У результаті дослідження було виявлено, що значна кількість, а саме – 43% фахівця студентів 1 курсу характеризувались низьким рівнем сформованості правової компетентності. Для багатьох з них характерним був низький рівень правових знань: студенти не могли чітко й грамотно визначити власну правову позицію, своє ставлення до права і закону, у них слабо розвинені рефлексивні здатності. Студенти, які мають низький рівень сформованості правової компетентності, висловлювали переконаність у тому, що головними якостями майбутнього фахівця соціальної роботи є володіння тільки професійно-педагогічними знаннями, вміннями, навичками. У них була відсутня потреба в спілкуванні, прагнення до імпровізації, творчості, відзначався низький рівень правової культури. Середній рівень сформованості правової компетентності виявили 41 відсоток студентів 1 курсу, високий рівень – 16 відсотків першокурсників. Результати тестування підтвердили, що наявні правові знання, вміння й навички їх практичного застосування свідчать про низький рівень правової компетентності першокурсників та вказують на необхідність вивчення дисциплін правового спрямування.

В студентів 5 курсу переважає середній рівень сформованості правової компетентності виявили 55 відсоток студентів, високий рівень – 37 відсотків, 8% – притаманний низький рівень. Результати тестування підтвердили, що наявні правові знання, вміння й навички їх практичного застосування у студентів можуть забезпечити майбутнім фахівцям соціальної роботи ріст їхньої правової компетентності, та вказують на ефективність вивчення освітніх компонентів правового спрямування, передбачених ОПП ОС Бакалавр.

Динаміка зміни рівня правової компетентності студентів спеціальності «Соціальна робота» подано на рис. 1.

Результати дослідження свідчать, про результативність змістового компоненту підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи, в тому числі формування їх правової компетентності.

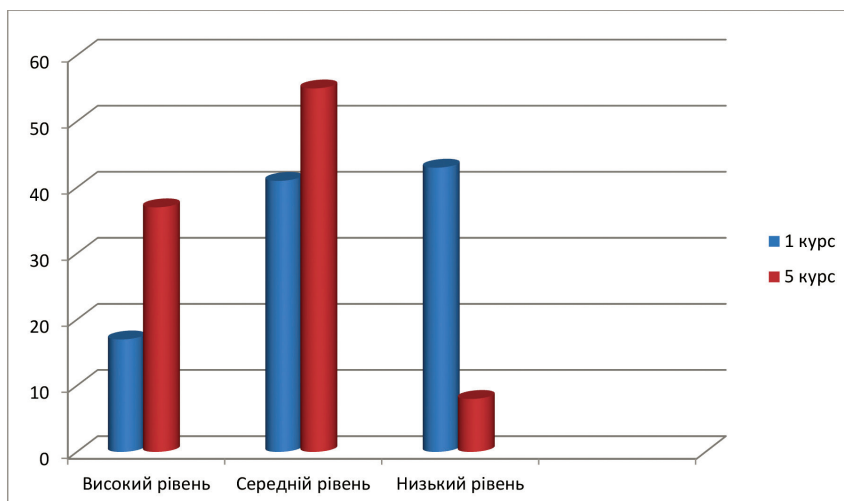

Рис. 1. Динаміка зміни рівня правової компетентності студентів спеціальності «Соціальна робота»

Однак на рівень останньої впливає ряд суб'єктивних чинників. Саме тому, на нашу думку, процес формування правової компетентності студентів реалізується більш ефективно за наявності таких соціально – педагогічних умов:

- удосконалення змісту навчання студентів теоретичним основам права (сприяє підвищенню теоретичного, інтелектуально – правового рівня);

- активізація виховної діяльності студентів (впливає на їх позицію як відношення до права і правової дійсності);

- інтеграція діяльності соціальних інститутів, що займаються проблемами правової освіти та виховання під час проходження всіх видів практики (забезпечує включення студентів у правову діяльність, збагачення їх соціально – правового досвіду позитивними прикладами правової взаємодії з соціумом);

- формування освітнього середовища в ЗВО, в якому діє верховенство права.

Висновок. Таким чином, у правова компетентність фахівця соціальної роботи розглядається як здатність виконувати професійні функ-

ції з урахуванням соціально-правових знань та досвіду правових дій, виділяти в них соціально-правову складову та передбачає три рівні її сформованості: перший (початковий) рівень, де визначається ступінь уміння здобувати і опрацювати необхідні знання; другий, де визначається ступінь участі (активної чи пасивної) у суспільно-громадському житті; третій, де визначається ступінь взаємодії з соціально-правовим середовищем.

Система професійної підготовки студентів спеціальності 231 Соціальна робота ЗВО вимагає необхідність удосконалення змісту, форм і методів навчання та виховання з метою активізації таких суб'єктивних детермінант особистісного зростання майбутніх соціальних працівників як законослухняних громадян, як самоусвідомлення, правова свідомість, внутрішня активність особистості та система ціннісних орієнтацій.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці умов ефективної професійної підготовки фахівців соціальної роботи з високим рівнем сформованості правової компетентності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бігун С. Правова освіта населення – не лише знати, але й вміти : URL : <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/1258/>
2. Програма навчальної дисципліни «Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів» підготовки бакалавра, галузі знань 21 Соціальна робота, спеціальності 231 Соціальна робота, за освітньо-професійною програмою Соціальна робота. Організатор соціально-педагогічної діяльності в соціумі, соціальний педагог, педагог-організатор URL : <https://vnu.edu.ua/uk/faculties-and-institutions/fakultet-pedagogichnoi-osviti-ta-socialnoi-roboti>
3. Рябовол Л. Правова предметна компетентність: поняття, структура, правові предметні URL : <http://www.kspu.kr.ua/download/conf2013/>

4. Силабус навчальної дисципліни «Правове регулювання надання соціальних послуг» підготовки магістра, галузі знань 23 Соціальна робота, спеціальності 231 Соціальна робота, за освітньо-професійною програмою Соціальна робота URL : <https://vnu.edu.ua/uk/faculties-and-institutions/fakultet-pedagogichnoi-osviti-ta-socialnoi-roboti>.

5. Силабус навчальної дисципліни «Правове забезпечення соціальної роботи» підготовки бакалавра, галузі знань 23 Соціальна робота, спеціальності 231 Соціальна робота, за освітньо-професійною програмою Соціальна педагогіка, соціально-виховна робота. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/faculties-and-institutions/fakultet-pedagogichnoi-osviti-ta-socialnoi-roboti>.

6. Стандарт вищої освіти: другий (магістерський) рівень вищої освіти, ступінь вищої освіти Магістр, галузь знань 23 Соціальна робота, спеціальність 231 Соціальна робота URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/06/231-sotsialna-robota-magistr.pdf>.

7. Стандарт вищої освіти: перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, ступінь вищої освіти Бакалавр, галузь знань 23 Соціальна робота, спеціальність 231 Соціальна робота URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-sotsialna-robota-bakalavr.pdf>.

8. Cherneta S.Y. Formowanie kompetencji prawniczych przyszłego pracownika socjalnego. *Knowledge. Education. Low. Managtmnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie*. 2015. № 4.

REFERENCES:

1. Bigun S. (2015) Pravova osvita naseleння – ne lyshe znaty, ale y vmity [Legal education of the population is not only to know, but also to be able to do]: [elektronnyi resurs] [electronic resource]. Access mode : <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/1258/> [in Ukrainian].

2. Sylabus navchalnoi dystsypliny «Pravove rehulivannia nadannia sotsialnykh posluh» pidhotovky mahistra, haluzi znan 23 Sotsialna robota, spetsialnosti 231 Sotsialna robota, za osvitno-profesiinoiu prohramoiu Sotsialna robota [The syllabus of the educational discipline «Legal regulation of social services» of training Master’s degree of field of knowledge 23 Social work of the specialty 231 Social work, according to the educational and professional program Social work] URL : <https://vnu.edu.ua/uk/faculties-and-institutions/fakultet-pedagogichnoi-osviti-ta-socialnoi-roboti> [in Ukrainian].

3. Prohrama navchalnoi dystsypliny «Sotsialno-pravovyi zakhyst okremykh katehoriï kliientiv» pidhotovky bakalavra, haluzi znan 21 Sotsialna robota, spetsialnosti 231 Sotsialna robota, za osvitno-profesiinoiu prohramoiu Sotsialna robota. [The program of the educational discipline «Social and legal protection of certain categories of clients» of training Bachelor’s degree of field of knowledge 21 Social work of specialty 231 Social work, according to the educational and professional program Social work] Orhanizator sotsialno-pedahohichnoi diïalnosti v sotsiumi, sotsialnyi pedahoh, pedahoh-orhanizator – Organizer of social and pedagogical activities in society, social teacher, teacher-organizer URL : <https://vnu.edu.ua/uk/faculties-and-institutions/fakultet-pedagogichnoi-osviti-ta-socialnoi-roboti> [in Ukrainian].

4. Sylabus navchalnoi dystsypliny «Pravove zabezpechennia sotsialnoi roboty» pidhotovky bakalavra, haluzi znan 23 Sotsialna robota, spetsialnosti 231 Sotsialna robota, za osvitno-profesiinoiu prohramoiu Sotsialna pedahohika, sotsialno-vykhovna robota [The syllabus of the educational discipline «Legal provision of social work» of training bachelor’s degree of field of knowledge 23 Social work of specialty 231 Social work, according to the educational and professional program Social pedagogy, social-educational work] URL : <https://vnu.edu.ua/uk/faculties-and-institutions/fakultet-pedagogichnoi-osviti-ta-socialnoi-roboti> [in Ukrainian].

5. Standart vyshchoi osvity: druhyi (mahisterskyi) riven vyshchoi osvity, stupin vyshchoi osvity Mahistr, haluz znan 23 Sotsialna robota, spetsialnist 231 Sotsialna robota [Standard of higher education: the second (master’s) level of higher education, Master degree of higher education, field of knowledge 23 Social work, specialty 231 Social work] URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/06/231-sotsialna-robota-magistr.pdf> [in Ukrainian].

6. Standart vyshchoi osvity: pershyi (bakalavrskyi) riven vyshchoi osvity, stupin vyshchoi osvity Bakalavr, haluz znan 23 Sotsialna robota, spetsialnist 231 Sotsialna robota [Standard of higher education: the first (bachelor’s) level of higher education, Bachelor degree of higher education, field of knowledge 23 Social work, specialty 231 Social work]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-sotsialna-robota-bakalavr.pdf> [in Ukrainian].

7. Riabovol L. (2013) Pravova predmetna kompetentnist: poniattia, struktura, pravovi predmetni kompetentsii [Legal substantive competence: concept, structure, legal substantive competences]: [elektronnyi resurs] [electronic resource] / Riabovol L. – Access mode: <http://www.kspu.kr.ua/download/conf2013/> [in Ukrainian].

8. Cherneta S.Y. (2015) Formowanie kompetencji prawniczych przyszłego pracownika socjalnego [Forming legal competences of the future social worker]. *Knowledge. Education. Low. Managtmnt. Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie*. № 4. [in Polish].

РОЗДІЛ 2 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 364.6:316.3]-058.862(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.9>

Ірина БИЧУК

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-4838-3939

Бібліографічний опис статті: Бичук, І. (2021). Проблема соціального сирітства в сучасному українському суспільстві. *Humanitas*, 1, 54–59, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.9>

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті досліджено таке соціальне явище, як сирітство. Сирітство – соціальне явище, що характеризує стан дитини, яка тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням унаслідок втрати батьків, а також дитини, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишитися в сімейному оточенні, потребує захисту чи допомоги з боку держави.

Метою статті є дослідження основних проблем соціального сирітства в сучасному українському суспільстві.

Виділено основні види соціального сирітства: повне сирітство (діти стали сиротами у зв'язку із смертю або загибеллю батьків) та соціальне сирітство (діти батьків, які не виконують своїх обов'язків з різних причин, саме такі діти складають одну з основних категорій серед неблагополучних дітей).

Розглянуті основні причини, що провокують (детермінують) появу соціального сирітства, бездоглядності й безпритульності дітей в Україні на сучасному етапі. Проаналізовано два критерії причин появи соціального сирітства. До першої слід віднести фактори, що здійснюють зовнішній негативний вплив на сім'ю, а до другої – внутрішні негативні чинники, що можуть виникнути в середовищі сім'ї, внаслідок впливу зовнішніх факторів.

Вказано, що для вирішення проблеми соціального сирітства, необхідно змінити політику в області підготовки молоді до батьківства, навчання батьків виконувати свої функції в питаннях виховання дітей та турботи про них, роз'яснення відповідальності батьків за виховання законотворчих громадян нашої держави. Вказано про необхідність ефективної державної політики, спрямованої на підвищення рівня матеріального забезпечення населення, створення робочих місць і відповідного життєвим потребам розміру оплати праці; про необхідність створення соціальних програм для матеріальної та психологічної підтримки сімей із дітьми, молодих сімей, неповних сімей. Соціальна політика українського уряду повинна бути спрямована на піднесення сімейних цінностей, формування культури сім'ї, виховання в батьків відповідальності за виконання ними своїх батьківських обов'язків.

Ключові слова: сирота, соціальне сирітство, соціально неблагополучна сім'я, українське суспільство.

Ірина БИЧУК

PhD in Philosophy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-4838-3939

To cite this article: Bychuk, I. (2021). Problema sotsialnoho syrytstva v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [Problem of social orphanhood in modern Ukrainian society]. *Humanitas*, 1, 54–59, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.9>

PROBLEM OF SOCIAL ORPHANHOOD IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Social phenomenon as orphanhood is investigated in the article. The orphanhood is a social phenomenon that characterizes the condition of a child, who is temporarily or permanently outside the family environment because of the loss of parents, as well as of a child, who, for some reasons or for his own interests, cannot remain in the family environment, needs the protection or help from the state.

The purpose of the article is investigation of the main problems of social orphanhood in modern Ukrainian society.

The main types of social orphanhood are identified: complete orphanhood (children became orphans due to the death of parents) and social orphanhood (children of parents, who do not fulfill their responsibilities for various reasons, namely, such children are one of the main categories among disadvantaged children).

The main reasons, which provoke (determine) the emergence of social orphanhood, neglect and homelessness of children in Ukraine at the present stage are considered. Two criteria of the reasons of social orphanhood are analyzed. Factors that carry out an external negative impact on the family should be attributed to the first, internal negative factors that may appear in the environment of family because of influence of external factors should be attributed to the second.

It is indicated that the policy in the field of preparing young people for parenthood, teaching parents to perform their functions in issues of education and caring for children, explaining the responsibility of parents for the education of law-abiding citizens of our state, needs to be changed for solving the problem of social orphanhood. It is indicated about the need for an effective state policy that is aimed at increasing the level of material provision of the population, the creation of work places and the amount of salaries that is corresponding to vital needs; about the need of creation of social programs for material and psychological support of families with children, young families, single-parent families. The social policy of the Ukrainian government should be aimed at raising family values, forming a cult of the family, and education of responsibility of parents for fulfilling their parental responsibilities.

Key words: orphan, social orphanhood, socially disadvantaged family, Ukrainian society.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В українському суспільстві проблема сирітства є одна із складно вирішуваних. Проблема сирітства в сучасних умовах отримує якісно іншого змісту. Все частіше сиротою дитина стає при живих батьках (діти, від яких відмовляються після народження або діти з соціально неблагополучних сімей, діти, батьки яких виїхали на заробітки). Нестабільність соціально-економічної ситуації породжує нестабільність сім'ї як окремої суспільної одиниці. Це позначається на всіх рівнях сімейного існування: економічному, комунікативному, побутовому, емоційному, духовному.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблематика соціального сирітства, у різних її аспектах, висвітлена у працях українських та закордонних вчених. Н. Комарова, І. Пеша, Л. Божович, А. Прихожан вивчають проблему становища безпритульних дітей як наслідок неблагополуччя в родині, розглядають соціальні наслідки позбавлення дітей батьківської опіки. Г. Осадча, Є. Проніна досліджують причини дитячої зайнятості та дитячого жебрацтва. О. Безпалько, Ю. Василькова, М. Галагузова, І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, Л. Мустаєва, А. Мудрик, В. Нікітіна, Л. Оліференко у своїх працях висвітлюють проблеми соціалізації молодого покоління.

Метою статті є дослідження основних проблем соціального сирітства в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Сирітство – соціальне явище, що характеризує стан дитини, яка тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням унаслідок втрати батьків,

а також дитини, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишитися в сімейному оточенні, потребує захисту чи допомоги з боку держави.

Соціальне сирітство – симптом, який свідчить не тільки про нестабільність в соціально-економічній сфері, а й про зростаючий культурно-моральний дефіцит, деформацію інституту сім'ї. При цьому причиною соціального сирітства є і загальноцивілізаційні процеси, які пов'язані зі зниженням фамілістичної цінності, переважанням особистісних мотивацій над батьківськими як у чоловіків, так і у жінок.

Соціальне сирітство розглядають як комплексний соціальний феномен, який досліджують на міждисциплінарному рівні. Вивчаючи соціальне сирітство, як соціально-педагогічну проблему, науковці дійшли висновку, що соціальне сирітство – це певний стан дитинства, який характеризується тим, що діти при живих батьках, незалежно від офіційно визнаного статусу сім'ї, живуть без необхідної опіки й виховання, без емоційної підтримки та участі з боку своєї родини [1, с. 67].

Виділяють два основних види сирітства:

- повне сирітство – діти стали сиротами у зв'язку із смертю або загибеллю батьків;
- соціальне сирітство – діти батьків, які не виконують своїх обов'язків з різних причин, саме такі діти складають одну з основних категорій серед неблагополучних дітей [2, с. 8].

На даний час до «соціальних сиріт» відносять такі групи неповнолітніх:

- 1) безпритульні діти, діти, які не мають постійного місця проживання у зв'язку із втратою

батьків, асоціальними формами поведінки дорослих в сім'ї;

2) діти, яких вигнали з дому батьки;

3) бездоглядні діти – діти які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності опікунів (родичів, бабусь, дідусів), психічних розладів батьків, байдужого ставлення останніх до виховання дітей;

4) діти-втікачі із виховних установ – діти які зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках;

5) діти-втікачі із зовні благополучних сімей – діти з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленням у психічному та особистісному розвитку;

6) діти, які за своїми психологічними ознаками, схильні до постійного перебування на вулиці – діти позбавлені систематичного батьківського піклування; аутсайдери шкільних колективів;

7) діти, з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, діти з діагнозом дромоманія – схильністю до бродяжництва та подорожування;

8) діти трудових мігрантів;

9) діти, батьки яких розлучені [3, с. 151].

М. Воронцова, Т. Дубровська, В. Макаров, М. Галагузова, Л. Мардахаєв, І. Тернова до «соціальних сиріт» відносять наступні групи (категорії) дітей:

1. «Відмовні» (діти, від яких відмовилися батьки) – це неповнолітні, що залишилися без піклування батьків згідно із заявою матері або обох батьків про відмову, завіреною головним лікарем чи юристом медичного закладу (пологового будинку, лікарні, дома малюка).

2. Підкидьки – діти, що залишилися без піклування батьків і направлені до державного закладу правоохоронними органами у відповідності із актом про підкинення.

3. Відібрані діти – неповнолітні, права батьків яких обмежені судом (примусове відібрання), у тому числі й через незалежні від батьків причини (хронічні захворювання психічного характеру та ін.). Даний статус дитина може отримати за рішенням суду про позбавлення батьків їх прав або про визнання батьків недієздатними (з обмеженою дієздатністю).

4. Підопічні – діти, які залишилися без батьківського піклування, передані судом під

опіку до 14 років або піклування до 18 років громадянам.

5. Прийомні діти – неповнолітні, які залишилися без піклування батьків та прийняті до нової родини або у сімейний колектив.

6. Бездоглядні – діти, контроль за якими відсутній внаслідок невиконання або несумлінного виконання обов'язків щодо їх виховання, навчання чи утримання з боку батьків або законних представників, посадових осіб.

7. Безпритульні – неповнолітні, які не мають батьківського чи державного піклування, постійного місця проживання, відповідних віку позитивних занять; позбавлені необхідного догляду, виховання, які не отримують систематичного навчання.

8. Діти «групи ризику» – неповнолітні, які в силу різних причин (біологічної, соціальної, генетичної властивості) соціально дезадаптовані та схильні до девіантної поведінки.

9. Діти вулиць: неповнолітні, які періодично йдуть із сім'ї на короткий термін і повертаються додому; діти, які покинули родину, але знаходяться на вулиці досить невеликий час (від декількох тижнів до півроку); діти, що живуть на вулиці порівняно тривалий час (рік і більше); вихованці сирітських закладів, позбавлені батьківського піклування; діти, які ночують вдома, але їх вихованням займаються ті люди, які оточують їх на вулиці [4, с. 164-165].

Аналіз наукової літератури дозволяє нам виділити такі основні причини соціального сирітства в Україні на сучасному етапі:

– низький матеріальний рівень життя сімей, безробіття одного з батьків;

– зайнятість батьків, що вимагає їх частоті і довготривалої відсутності;

– відсутність постійного житла (малозабезпечені сім'ї продають свої оселі, щоб забезпечити собі засоби існування, заздалегідь виписуючи дітей, залишаючи їх без житла);

– асоціальний спосіб життя одного або обох батьків, а саме, різні види залежності (пияцтво, нарко- і токсикоманія), проституція, участь у протизаконній діяльності;

– примушення дітей до жебрацтва з боку дорослих членів родини;

– різноманітні форми насильства над дітьми в сім'ї;

– послаблення функцій державних установ, покликаних займатися вихованням та навчанням дітей;

– послаблення моральної відповідальності батьків за виховання дітей;

– не виконання батьками своїх нормативних обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з знаходженням цих батьків на тимчасово окупованій території України або в зоні проведення АТО.

В.Яремчук виділяє два критерії причин появи соціального сирітства.

До першої слід віднести фактори, що здійснюють зовнішній негативний вплив на сім'ю, а до другої – внутрішні негативні чинники, що можуть з'явитися в середовищі сім'ї, внаслідок впливу зовнішніх факторів.

Зовнішні причини виникнення соціального сирітства закладаються в державі і обумовлені соціально-економічними умовами. Для них є характерними такі ознаки, як об'єктивність виникнення, залежність безпосередньо від держави. До таких причин слід віднести економічну нестабільність, бідність, зростання злочинності, збройні конфлікти, інфляцію, безробіття злочинні акти тощо. Більше половини молодих сімей не мають окремого житла навіть через 10 років подружнього життя, майже половина сімей проживає з батьками в незадовільних для виховання дітей житлових умовах.

Негативно впливають на стабільність навіть благополучних сімей несприятливі соціально-економічні умови: втрата роботи, погіршення матеріально-побутових умов, зuboжіння, тощо викликають у людей почуття незахищеності, страху перед майбутнім. Все це призводить до наростання напруги в сім'ї, негативно позначається на вихованні дітей.

Внутрішні причини виникнення соціального сирітства, на відміну від зовнішніх, утворюються безпосередньо в середовищі сім'ї. Для них є характерними такі основні ознаки, як суб'єктивність виникнення і існування та залежність від зовнішніх негативних факторів. Їх поява здебільшого обумовлена внутрішніми сімейними проблемами. Проте і зовнішні фактори (несприятлива соціально-економічна ситуація в державі, безробіття тощо) часто стають каталізаторами негативних процесів в середині сім'ї. До таких причин відносять позашлюбне народження дитини, відмову від новонароджених немовлят, погані матеріальні та житлові умови, помилки у вихованні, жорстокість і знуцання з боку батьків, поширення

алкоголізму, наркоманії, ув'язнення батьків, а також неповну сім'ю, стан морально-психологічного клімату тощо [5].

Т. Алексєєнко у своїй праці «Соціалізація особистості: можливості й ризики (соціально-педагогічний аспект)» виділяє причини, що провокують (детермінують) появу соціального сирітства, бездоглядності й безпритульності дітей:

1. *Соціально-економічні*. До них відносяться безробіття, тяжке матеріальне становище, зниження загального рівня життя, відсутність необхідних житлових умов, незадоволеність соціальним статусом.

2. *Криза сім'ї*. Під нею розуміється нестабільність сім'ї, розлучення, народження позашлюбних дітей, поширення громадянських шлюбів; зростання сімейного алкоголізму, асоціальна поведінка батьків, відбуття батьками за правопорушення і кримінальні злочини покарання у місцях позбавлення волі; виховання дітей (у яких є біологічні батьки) в Будинках дитини, Дитячих будинках, загальноосвітніх і спеціалізованих інтернатах; байдужість членів роду до долі дитини-сироти (вони, в основному, не приймають її у свої сім'ї, а погоджуються на влаштування в заклади інтернатного типу) тощо.

3. *Педагогічна некомпетентність сім'ї*. Вона виявляється у зниженні виховного потенціалу сім'ї і низькій педагогічній культурі батьків (яка виявляється у відсутності або недостатності знань про особливості психо-фізіологічного розвитку дітей різного віку і їх потреби для повноцінного розвитку; несформованості умінь і навичок щодо догляду і спілкування; необізнаності з різними методами сімейного виховання і способами адекватного їх вибору в різних виховних ситуаціях; у низькій особистісній культурі, в тому числі мовленнєвій); зниженні цінності інституту сім'ї у суспільстві, порушеннях прав людини і дитини, жорстокому поводженні з дітьми, незнанні батьківських прав і обов'язків та міри відповідальності батьків у процесі виховання дитини.

4. *Низька життєва компетентність*. Для неї характерним є незнання своїх громадянських прав і обов'язків, необізнаність із чинним законодавством, нерозуміння економічних законів і процесів, невміння прогнозувати наслідки своїх дій і вчинків, моделювати способи виходу з різних життєвих ситуацій.

5. *Несформоване почуття відповідальності.* Це характерно для значної частини молодих людей і молодих батьків, які не готові до відповідальності за себе і свої вчинки як перед спільнотою, родиною, так і перед собою. Воно виникає в результаті певної соціальної інфантильності, набутої в такому досвіді людських стосунків (особливо родинних, сімейних), коли відповідальність за все брали на себе батьки, мотивуючи тим, що їхні діти «ще малі, ще напружуються, ще настраждаються»).

6. *Зниження виховного потенціалу системи освіти.* Доказом того слугує відносно невелика кількість дітей, залучених до дитячих громадських організацій і гуртків творчості, звування позакласної і позашкільної продуктивної діяльності дітей, переорієнтація системи додаткової, позашкільної освіти на освітні послуги (як правило, платні, що значно знижує можливість доступу до них всіх бажаючих).

7. *Згорання системи виховної роботи з дітьми, підлітками і батьками за місцем проживання.* Як правило, здебільшого функціонують платні школи, секції і культурні осередки. Численні фонди й громадські організації зосереджують роботу на невеличких групах дітей. Більшість же не охоплена цікавими справами, збирається у неформальні групи й об'єднання.

8. *Зниження функції соціального контролю суспільства за своїми членами.* Дорослі, здебільшого байдужі до чужих дітей, які поводять себе непристойно чи небезпечно, часто потурають шкідливим звичкам і нездоровому способу життя: подають гроші, пригощають цигарками або алкоголем, не звертають уваги на брутальні слова і поведінку, не перешкоджають виявам жорстокості.

9. *Зміна ціннісних орієнтацій.* Свідченням того є розвиток дитячої і молодіжної субкультури на основі не традиційних норм духовності й моралі, а чужої, сурогатної культури. Захоплення чужеземним, інкультурним або сліпе їх наслідування призводить до нерозуміння чи розриву поколінь, культу інших цінностей (грошей, сексу, прагматизму, егоїзму, життєвих задоволень тощо), втрати традицій виховання і моральних якостей.

10. *Зростання ролі й впливу ЗМІ та масової культури на молодіжну субкультуру.* Це триває тому, що ЗМІ виконують замовлення великих виробників різних видів продукції, в тому числі й шкідливої (тютюну, алкоголю,

наркотичної тощо). Воно виявляється у пропаганді й нав'язуванні нових форм і моделей поведінки дітей і молоді, у маніпулюванні свідомістю [6, с. 98-100].

Для вирішення даної проблеми, проблеми соціального сирітства, необхідно змінити політику в області підготовки молоді до батьківства, навчання батьків виконувати свої функції в питаннях виховання дітей та турботи про них, роз'яснення відповідальності батьків за виховання законослухняних громадян нашої держави. Для того, щоб зменшити кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідна передусім ефективна державна політика, спрямована на підвищення рівня матеріального забезпечення населення, створення робочих місць і відповідного життєвим потребам розміру оплати праці.

Держава не тільки задекларувала можливість створення прийомних сімей в Україні, а й надала певні права та матеріальні гарантії їх існування. Так, згідно з Положенням про прийомну сім'ю, фінансування на утримання дітей у прийомній сім'ї гарантовано державою і здійснюється з місцевого бюджету: щомісяця надаються кошти на харчування дітей, виходячи з натуральних норм їхнього забезпечення, на придбання для них одягу, взуття, медикаментів, предметів особистої гігієни, іграшок, книг, інвентарю та обладнання, на проведення культурно-масової роботи, а також кошти на оплату комунальних послуг за нормами та тарифами, що діють у даній місцевості, пропорційно кількості прийомних дітей. При цьому за дитиною зберігається статус сироти і, відповідно, всі пільги, передбачені державою. Прийомні батьки не всиновлюють дітей на правах кровного родича, а забезпечують сімейне виховання дітям-сиротам.

Для подолання сирітства необхідно активне впровадження державних програм сімейного виховання дітей-сиріт. До сімейних форм виховання в Україні за Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки» від 13 січня 2005 р. відносяться: прийомна сім'я, опікунство, усиновлення, дитячий будинок сімейного типу [7, с. 48].

Усиновлення – прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки або сина, здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини здійснюється в його інтересах для

забезпечення стабільних і гармонійних умов його життя. У цьому випадку дитина позбавляється статусу сироти і відповідних державних пілг. Встановлення опіки та піклування – залучення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування в сім'ї громадян України, які перебувають, переважно, у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку та захисту їх прав і інтересів [7, с. 47].

Соціальна політика українського уряду повинна бути спрямована на піднесення сімейних цінностей, формування культури сім'ї, виховання в батьків відповідальності за виконання ними своїх батьківських обов'язків.

Висновки. Проблема соціального сирітства на сьогодні є досить актуальною, а саме явище є надзвичайно болючим, як для дітей, так і для сучасного українського суспільства. Соціальне сирітство – комплексна, багаторівнева психологічна, педагогічна та соціальна проблема. Тому першочергове завдання державної політики по запобіганню соціального сирітства в Україні є підтримка й зміцнення статусу соціально-здорової родини та вирішення її соціально-економічних проблем. Актуальним є розробка й впровадження заходів, що пропагують родинні цінності, підвищення компетентності в питаннях виховання та розвитку дітей, проінформованість населення про діяльність служб допомоги родині та сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Терновець О.М. Соціальне сирітство як соціально-педагогічна проблема. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 3. С. 61–68.
2. Терновая И.П. История и современное состояние проблемы социального сиротства в России: монография. Таганрог: Таганрог. гос. пед. ин-т, 2009. 90 с.
3. Раєвська Я.М. Феномен соціального сирітства як наукова проблема. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Соціально-педагогічна*. 2015. Вип. 25. С. 145-155.
4. Кальченко Л.В. Соціальне сирітство як суспільне явище: поняття і причини виникнення. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 19(2). С. 160-170.
5. Яремчук В.В. Феномен соціального сирітства як наукова проблема. *Вісник психології і педагогіки: збірник наук. праць*. 2012. Вип. 9. URL: http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_9 (дата звернення 12.03.2021).
6. Алексеевко Т.Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики. Науково-методичний посібник. Київ: Педагогічна думка, 2007. 152 с.
7. Овчарова Л.М. Сирітство в Україні як соціальна проблема та шляхи її вирішення. *Вісник Приазовського державного технічного університету = Reporter of the Priazovskyi State Technical University: зб. наук. праць*. 2019. Вип. 3. С. 45-49.

REFERENCES:

1. Ternovets, O.M. (2012). Sotsialne syrytstvo yak sotsialno-pedahohichna problema [Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka]. *Social orphanhood as a socio-pedagogical problem*. 3. 61-68 [in Ukrainian].
2. Ternovaia, Y.P. (2009). *Ystoryia y sovremennoe sostoianye problemy sotsyalnoho syrotstva v Rossyy: monohrafiya [History and current state of the problem of social orphanhood in Russia: a monograph]*. Tahanroh: Tahanroh. hos. ped. yn-t [in Russian].
3. Raievskaya, Ya.M. (2015). Fenomen sotsialnoho syrytstva yak naukova problema [The phenomenon of social orphanhood as a scientific problem]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Sotsialno-pedahohichna*. 25. 145-155 [in Ukrainian].
4. Kalchenko, L.V. (2012). Sotsialne syrytstvo yak suspilne yavyshe: poniattia i prychny vynyknennia [Social orphanhood as a social phenomenon: concepts and causes]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky*. 19(2). 160-170 [in Ukrainian].
5. Iaremchuk, V.V. (2012). Fenomen sotsialnoho syrytstva yak naukova problema [The phenomenon of social orphanhood as a scientific problem]. *Visnyk psykholohii i pedahohiky: zbirnyk nauk. prats*. 9. URL: http://www.psyh.kiev.ua/Zbirnyk_nauk._prats._-_Vypusk_9 (data zvernennia 12.03.2021) [in Ukrainian].
6. Aliksieienko, T.F. (2012). *Sotsializatsiia osobystosti: mozhyvosti y ryzyky. Naukovo-metodychnyi posibnyk [Socialization of the individual: opportunities and risks. Scientific and methodical manual]*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
7. Ovcharova, L.M. (2019). Syrytstvo v Ukraini yak sotsialna problema ta shliakhy yii vyrishennia [Orphanhood in Ukraine as a social problem and ways to solve it]. *Visnyk Pryazovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu = Reporter of the Priazovskyi State Technical University: zb. nauk. prats*. 3. 45-49 [in Ukrainian].

УДК 323.2:316.334.3-053.6](477)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.10>

Вікторія КАРПУК

аспірантка кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-9087-5980

Бібліографічний опис статті: Карпук, В. (2021). Взаємодія державних структур та інститутів громадянського суспільства у роботі з молоддю. *Humanitas*, 1, 60–65, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.10>

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНИХ СТРУКТУР ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У РОБОТІ З МОЛОДДЮ

У статті розглянуто механізм взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства, встановлено, що під громадянським суспільством розуміють систему державних та недержавних інститутів, що дає можливість людині реалізувати її громадянські права, різноманітні потреби, інтереси і цінності членів суспільства. Проаналізовано напрями, форми й методи партнерської співпраці держави та інститутів громадянського суспільства у роботі з молоддю, зокрема: участь у виборах; громадські ради; місцеві ініціативи; створення молодіжних громадських організацій; молодіжні проекти; мистецькі фестивалі; тренінги; табори; міжнародні програми; волонтерство; міжнародні програми; бізнес-інкубатори; школи; участь у молодіжних асоціаціях тощо. Усі ці ініціативи налагоджують партнерську взаємодію між молоддю та державою.

Визначено основні нормативно-правові документи, які регулюють державну молодіжну роботу та сприяють розвитку активного громадянського суспільства. Розглянуто як державна політика сприяє ефективному розвитку громадянського суспільства шляхом законодавчого закріплення різних форм демократичної участі, надання інститутам громадянського суспільства державної фінансової підтримки. Виокремлено принципи формування молодіжної політики у громаді та молодіжні пріоритети. Також у статті з'ясовано, що ефективна участь молоді в громадському житті на місцевому та регіональному рівнях має важливе значення для здорового, демократичного суспільства. Важливими інститутами громадянського суспільства є громадські організації. Визначено, що завдяки функціонуванню молодіжних громадських організацій молоді люди засвоюють позитивний соціальний досвід, формують соціально значущі установки, навички та вміння просоціальної поведінки. Серед напрямів діяльності молодіжних громадських організацій виокремлено волонтерство, громадянське виховання, вивчення іноземних мов, сприяння розвитку молодіжного підприємництва, соціальне партнерство, туризм, міжнародний обмін, народна творчість, екологія, національно-патріотичне виховання, культурно-мистецькі напрями тощо.

Ключові слова: держава; інститути громадянського суспільства; молодь; громадська організація; взаємодія.

Viktoriia KARPUK

Postgraduate Student at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-9087-5980

To cite this article: Karpuk, V. (2021). Vzaiemodiia derzhavnykh struktur ta instytutiv hromadianskoho suspilstva u roboti z moloddiu [Interaction of the state and civil society institutions in working with youth]. *Humanitas*, 1, 60–65, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.10>

INTERACTION OF THE STATE AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN WORKING WITH YOUTH

The present article deals with the mechanism of interaction between the state and civil society institutions. It has been established that civil society is defined as a system of state and non-state institutions, which enables a person to assert their civil rights, various needs, interests and values of a member of society. The areas, forms and methods of partnership between the state and civil society institutions for work with youth are analysed. Particularly, participation in elections; public councils; local initiatives; creation of youth public organizations; youth projects; art festivals; trainings; camps; international programs; volunteering; international programs; business incubators; schools; participation in youth organizations etc. All these initiatives establish partnerships between youth and the state.

The main legal documents that regulate the state youth work and promote the development of an active civil society are outlined. It is considered how a state policy promotes the effective development of civil society through the legislative consolidation of various forms of democratic participation and the provision of civil society institutions with state financial support. The principles of youth policy formation in the community and youth priorities are highlighted. The article states that the effective participation of young people in public life at the local and regional levels is important for a healthy, democratic society. Public organizations are important institutions of civil society. It is determined that due to the functioning of youth public organizations, young people gain positive social experiences, form socially significant attitudes, skills and abilities of prosocial behaviour. Among the activities of youth public organizations are distinguished volunteering, civic education, learning foreign languages, promoting youth entrepreneurship, social partnership, tourism, international exchange, folk art, ecology, national and patriotic education, cultural and artistic trends and more.

Key words: state; civil society institutions; youth; non-governmental organisation; interaction.

Постановка проблеми. Формування у підростаючого покоління громадської активності, навичок участі молоді у громадянському житті, участь у процесах прийняття рішень є важливим завданням сучасного суспільства, що зумовлює необхідність активізації роботи школи, закладів вищої освіти, соціальних інститутів, інститутів громадянського суспільства та й загалом державних структур щодо створення умов для розвитку соціально активної особистості, формування у неї готовності та вміння брати участь у діяльності, спрямованій на перетворення соціальної дійсності.

Для молодого покоління необхідно сприймати цінності громадянського суспільства, розуміти важливість його становлення та роль молоді у його розвитку. Допоміжними механізмами формування у свідомості молоді переконання щодо необхідності становлення демократичного ладу є досягнення необхідного рівня громадянської культури та формування соціальних навичок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми взаємодії інститутів громадянського суспільства з державою досліджували такі науковці: Л. Мельник висвітлювала стратегічні напрями взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства; В. Степаненко здійснив глибокий аналіз особливостей громадянського суспільства; В. Алексєєв розглядав взаємовідносини держави та суспільства; Н.Липовська вивчала форми взаємодії між владою та суспільством; І. Чаплай, С. Гончарук, Л. Гаєвська досліджували громадянське суспільство загалом та інші.

Разом з тим, бачимо, що більшість праць присвячена опису взаємодії держави та громадянського суспільства, а не узагальненню їхньої співпраці у роботі з молоддю.

Аналіз літературних джерел свідчить, що не існує єдиного визначення поняття «громадянське суспільство». В.П.Степаненко визна-

чає громадянське суспільство тоді, коли люди здатні об'єднуватись для результативного захисту своїх прав і солідарному відстоюванні своїх інтересів, коли громадяни цінують свої свободи та захищають свою справедливість сприймають свою рівність перед законом і є відповідальними за себе, за свої родини і країну, коли медіа вільно критикують уряд, який дослухається до цієї критики, коли громадяни поважають один одного, толерантно сприймають відмінності, протистоять ксенофобії, дискримінації та насильства [8, с. 15].

На думку Л. Мельник, громадянське суспільство – це система, яка складається з кількох частин: по-перше, громадські організації (інститути), які виконують соціальні функції; по-друге, механізми взаємодії між суспільством і державою; по-третє, механізми контролю суспільства владних відносин [4, с. 4]. В. Алексєєв розглядає громадянське суспільство, як систему позадержавних суспільних відносин та інститутів, що дає можливість людині реалізувати її громадянські права, різноманітні потреби, інтереси і цінності членів суспільства [1, с. 51].

Метою статті є дослідження механізмів, методів та напрямів взаємодії державних структур та інститутів громадянського суспільства у роботі з молоддю.

Виклад основного матеріалу. Ключовою ланкою розвитку української держави є формування інституційних засад взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства, яке створює можливості для взаємообумовленого розвитку органів державної влади та інститутів громадянського суспільства.

До державних установ, які активно співпрацюють з молоддю належать: Міністерство молоді та спорту України, ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», обласні або міські Молодіжні центри, місцеві департаменти та інші.

Зазвичай, коли йдеться про поняття «інститут громадянського суспільства» мають на увазі ініціативи, які сприяють і забезпечують формування суспільних відносин. До них належать різних напрямів організації (громадські, благодійні, релігійні), благодійні фонди, профспілки, освітні платформи («Моя кар'єра», «Всеосвіта»), асоціації (Асоціація молодіжних центрів України, Національна молодіжна рада України), молодіжні проекти (проект «U-Report»), некомерційні засоби масової інформації (Internews), онлайн-ресурси неформальної освіти (Learn LifeLong) тощо. Крім того, інститут громадянського суспільства може мати на меті залучення громади до процесу прийняття рішень, співпраця з органами місцевого самоврядування, моніторинг та залучення до просвіти громадян. Усі ці ініціативи налагоджують партнерську взаємодію між громадянином, зокрема, молоддю та державою [4].

Питання формування шляхів роботи держави з молоддю широко відображено в Законах України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» та «Про молодіжні та дитячі громадські організації», у Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, у Стратегії розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року. Зазначимо, що наразі в Україні завершився період реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства, яка розрахована на 2016–2020 роки. Проте маємо новий Указ Президента України «Про Національну стратегію державної молодіжної політики до 2030 року». Тому громадська спільнота активно займається підготовкою нової Стратегії. Особливого значення ця проблема набуває в державній молодіжній роботі та сприянні розвитку активного громадянського суспільства.

Основою формування нормативно-правової бази забезпечення участі молоді в суспільному житті є Конституція України, яка гарантує кожній людині право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, свободу світогляду і віросповідання, об'єднання в громадські організації, участь в управлінні державними справами, захист своїх економічних і соціальних інтересів тощо.

Існує безліч форм участі молоді в процесах вирішення громадянських питань шляхом залучення до діяльності в інститутах громадянського суспільства. Молоді люди можуть приймати участь у багатьох напрямках, починаючи з добровільної роботи до активної участі в організаціях, від участі в неформальній освіті до агітації. Серед поширених форм участі з питань молоді можна виокремити наступні: участь у виборах (щоб голосувати і бути обраним); громадські ради; громадські слухання; місцеві ініціативи; участь у діяльності організацій громадянського суспільства; молодіжні соціальні проекти; клуби за інтересами; створення мереж однолітків — залучення молодих людей до навчання їхніх однолітків за принципом «рівний-рівному»; підпис петицій; створення тематичних груп в соціальних мережах; участь в різних видах неформального навчання тощо [3, с. 13].

У Переглянутій Європейській хартії участі молоді в громадському житті виокремлено принципи формування молодіжної політики у громаді та молодіжні пріоритети:

- будь-яка політика і заходи, покликані активізувати участь молоді, повинні враховувати різні потреби та інтереси молодих людей;

- участь молоді в суспільному житті на місцевому і регіональному рівні повинна стати частиною загальної політики залучення громадян у суспільне життя;

- стратегії роботи з молоддю мають визначатися за погодженням і спільно з молоддю та її представниками;

- проголошені в Переглянутій Європейській хартії принципи та різні форми участі стосуються усіх молодих людей без дискримінації. Слід звертати увагу на тих молодих людей, які належать до малозабезпечених верств суспільства, а також етнічних, національних, соціальних, культурних, релігійних та мовних меншин [7].

Ефективна участь молоді в громадському житті на місцевому та регіональному рівнях має важливе значення для здорового, демократичного суспільства. Молоді люди мають право брати участь у демократичних структурах і процесах нашого суспільства. Вони мають право бути почутими і приймати свої власні рішення з питань, які будуть впливати на них і їхнє життя.

Державна політика сприяє розвитку громадянського суспільства шляхом законодавчого

закріплення різних форм демократичної участі, надання інститутам громадянського суспільства державної фінансової підтримки. У таких напрямках вагоме значення має громадянська освіта і розвиток громадянської культури у молоді шляхом тісної співпраці державних структур та неурядових організацій. До прикладу, Міністерство молоді та спорту України спільно з Програмою розвитку ООН, Державним інститутом сімейної та молодіжної політики впроваджують спеціалізований навчальний курс «Громадянська освіта для молодіжних працівників». Тренерами цієї програми є громадські активісти, які попередньо пройшли навчання у програмі «Молодіжний працівник» та спеціальну підготовку з викладання зазначеного вище курсу. Навчання дає змогу молодіжному працівнику сприяти активізації соціальної та громадянської діяльності молоді, розуміти права людини і власну ідентичність, цікавитися суспільними процесами, критично їх оцінювати.

Метою курсу є підвищення спроможності молодіжних працівників підтримувати та забезпечувати активну участь молоді у процесах прийняття рішень на локальному та регіональному рівні [2, с. 14].

Зазначимо, що громадянська освіта допомагає молоді бути добре проінформованими, активними громадянами, залученими у процеси вироблення політики та демократичного управління. На державному рівні громадянська освіта була визначена національним пріоритетом згідно з Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016–2020 роки.

Таким чином, бачимо, що діяльність інститутів громадянського суспільства з молоддю, незважаючи на певну автономність, тісно пов'язане з державними структурами. Вони перебувають у тісній колаборації і доповнюють одне одного. В демократичних відносинах, держава визнає інститути громадянського суспільства повноправним партнером, яка відображає діяльність через найрізноманітніші форми організації і самоорганізації суспільного життя, молодь прагне реалізувати власні інтереси та реалізувати їх через громадську діяльність і водночас впливати на державну владу.

Дієвим інструментом впливу молодих громадян на розвиток своєї громади є їх участь

у діяльності інститутів громадянського суспільства. Важливими інститутами громадянського суспільства є громадські організації.

Завдяки функціонуванню молодіжних громадських організацій молоді люди засвоюють позитивний соціальний досвід, формують соціально значущі установки, навички та вміння просоціальної поведінки. Завдяки цьому забезпечується успішність соціалізації та формування соціальної компетентності молоді.

Серед напрямів діяльності молодіжних громадських організацій виокремлюють: волонтерство, громадянське виховання, вивчення іноземних мов, сприяння розвитку молодіжного підприємництва, соціальне партнерство, туризм, міжнародний обмін, народна творчість, екологія, національно-патріотичне виховання, культурно-мистецькі напрями тощо.

Існує чимало платформ для роботи з активною молоддю. Громадські організації спільно з державними органами, департаментами, працюючи з молоддю, застосовують різноманітні форми та методи, до прикладу: реалізація спільних проєктів за участю молоді та для молоді; мистецькі фестивалі (фестиваль «Бандерштат», фестиваль-конкурс «Яскрава країна», заснований ГО «Яскрава країна»); тренінги («Молодіжний працівник»); табори (онлайн-табір «Крок до Лідерства», заснований Фондацією регіональних ініціатив); сприяють участі у міжнародних програмах (Програми сприяння громадській активності «Долучайся!» (USAID), Одеська обл.); міжнародне волонтерство (Aiesec); міжнародні програми (програма ERASMUS+); бізнес-інкубатори (бізнес-інкубатор WannaBiz (м. Одеса), програма «COSME»); школи (Всеукраїнська Школа Партнерств, заснована Фондацією регіональних ініціатив; школа Медіапатріотів) тощо. Велика кількість таких заходів, програм організовані спільно з державними структурами (наприклад, обласними державними адміністраціями) та громадськими організаціями.

Яскравим прикладом такої співпраці може бути Нідерландський проєкт «Dance4Life» («Танець заради життя») спрямований на роботу з молоддю для розвитку лідерства і збереження репродуктивного здоров'я, профілактики ВІЛ та інфекцій, що передаються статевим шляхом. Цей проєкт реалізовувався на міжнародному, регіональному та місцевому рівнях. Україна

реалізовуватиме програму разом з партнерами: БФ «Повернення до життя» (м. Кропивницький), ПОбФ «Громадське здоров'я» (м. Полтава), БО «Харківський благодійний фонд «Благо» (м. Харків), ЧБФ «Нова сім'я» (м. Чернівці) [6].

В сучасному онлайн-світі спілкування, навчання участь у проєктах відбувається через формальні та неформальні заклади освіти, користування сервісами зберігання інформації (WizIQ тощо), платформами онлайн-зустрічей (ZOOM, Skype, GoogleMeet тощо), месенджерами, соціальними мережами, ігровими платформами навчання, сервісами миттєвого опитування тощо.

Висновки. Таким чином, недостатній рівень розвитку інститутів громадянського суспільства стримує динаміку демократичних змін. Без розвинутого громадянського суспільства

неможливо удосконалювати державне управління. А процеси взаємодії цих секторів вимагають реальної участі громадськості в обговоренні та прийнятті управлінських рішень. В основі такої колаборації завжди лежить побудова ефективного діалогу між державою та молоддю.

Важливим є те, що ефективний розвиток інститутів громадянського суспільства відбувається за підтримки влади. А для цього потрібні рівноправні партнерські відносини. Громадянське суспільство має на меті стимулювати державу до розвитку, захищаючи демократичні цінності. Відповідно молодь має бути повноправним суб'єктом державної політики. А з боку влади має бути максимум уваги до розвитку інститутів громадянського суспільства, які працюють з молоддю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексєєв В.М., Липовська Н.А. Взаємовідносини держави та суспільства: навч. посіб. Дніпро : ГРАНІ, 2019. 172 с.
2. Боренько Я., Донець А. Демократія, права людини та участь молоді. Громадянська освіта для молодіжних працівників, посібник для тренерів: посіб. Київ, 2017. 120 с. URL: <https://www.ua.undp.org/> (дата звернення: 07.03.2021).
3. Жодних рішень щодо нас без нас: посібник для молоді / упор. Л. Пильгун, А. Колобов, І. Єленева. Київ, 2014. 40 с.
4. Інститут громадянського суспільства. 2020. URL: <https://engage.org.ua/institut-hromadyanskoho-suspilstva/> (дата звернення: 06.03.2021).
5. Мельник Л.А. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: основні поняття, проблеми та стратегічні напрями. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2019. № 2. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.2.28.
6. Нідерландська модель профілактики соціально-небезпечних захворювань у молодіжному середовищі. 2021. URL: <https://dismp.gov.ua/niderlandska-model-profilaktiki-socialno-nebezpechnih-zahvorjuvan-u-molodizhnomu-seredovishhi/> (дата звернення: 08.03.2021).
7. Переглянута Європейська хартія участі молоді в громадському житті на місцевому і регіональному рівні. 2003. URL: http://humanrightsukraine.org.ua/wp-content/uploads/2015/10/eu_charter_ukr.pdf (дата звернення: 07.03.2021).
8. Степаненко В.П. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ: Інститут соціології НАН України, 2015. 419 с.

REFERENCES:

1. Alekseev V. M., Lipovskaya N. A. (2019). *Vzayemovidnosyny derzhavy ta suspilstva* [Relationship between state and society]. Dnipro: HRANI [in Ukrainian].
2. Borenko Y., Donetsk A. (2017). *Demokratiya, prava lyudyny ta uchast molodi. Hromadyanska osvita dlya molodizhnykh pratsivnykiv*. [Democracy, human rights and youth participation. Civic education for youth workers]. Kyiv. Retrieved from <https://www.ua.undp.org/> [in Ukrainian].
3. *Institut hromadyanskoho suspilstva* [Civil Society Institute] (2020). Retrieved from <https://engage.org.ua/institut-hromadyanskoho-suspilstva/> [in Ukrainian].
4. Melnik, L. A. (2019). *Vzayemodiya derzhavy ta institutiv hromadyanskoho suspilstva: osnovni ponyattya, problemy ta stratehichni napryamy* [Interaction of the state and civil society institutions: main concepts, problems and strategic directions], №2. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.2.28 [in Ukrainian].
5. *Niderlandska model profilaktyky sotsialno-nebezpechnykh zakhvoryuvan u molodomu seredovyshchi* [The Dutch model of prevention of socially dangerous diseases in the youth environment] (2021). Retrieved from <https://dismp.gov.ua/niderlandska-model-profilaktiki-socialno-nebezpechnih-zahvorjuvan-u-molodizhnomu-seredovishhi/> [in Ukrainian].

6. *Perehlyanuta Yevropeyska khartiya uchasti molodi v hromadskomu zhytti na mistsevomu i rehionalnomu rivni* [Revised European Charter on the Participation of Young People inn Local and Regional Life] (2003). Retrieved from http://humanrightsinukraine.org.ua/wp-content/uploads/2015/10/eu_charter_ukr.pdf [in Ukrainian].

7. Pilgun L., Kolobov A., Yeleneva I. (Ed.). (2014). *Zhodnykh rishen shchodo nas bez nas* [No solutions for us without us]. Kyiv [in Ukrainian].

8. Stepanenko V.P. (2015). *Hromadyanske suspilstvo: dyskursy i praktyky* [Civil society: discourses and practices]. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 331.1

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.11>

Андрій КОЛОСОК

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-9167-5430

Бібліографічний опис статті: Колосок, А. (2021). Зарубіжний досвід формування національних тристоронніх органів соціального партнерства. *Humanitas*, 1, 66–73, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.11>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРИСТОРОННІХ ОРГАНІВ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду функціонування національних тристоронніх органів соціального партнерства в розвинутих країнах світу заради підвищення ефективності діяльності національної тристоронньої соціально-економічної ради.

У статті досліджено теоретичні та практичні аспекти функціонування національних тристоронніх органів соціального партнерства в розвинутих країнах світу: Німеччині, Франції, Швеції, Польщі, Латвії, Фінляндії, Японії тощо... Розкрито відмінності та переваги діяльності національних тристоронніх органів соціального партнерства зазначених країн. Запропоновано пріоритетні напрями підвищення ефективності діяльності національної (української) тристоронньої соціально-економічної ради.

Сформовано власне розуміння поняття «соціального партнерства» – це система взаємовідносин та співпраці між найманими працівниками (організаціями профспілок), з однієї сторони, роботодавцями та їх організаціями – з іншої, державою та місцевою владою – з третьої, з метою досягнення ними згоди, прийняття спільних рішень, укладання договорів, здійснення погоджених дій, формування соціального компромісу у сферах оплати та умов праці, запобігання страйкам та примирення сторін по вже існуючим конфліктним ситуаціям, дотримуючись при цьому культури партнерських відносин.

Таке визначення відмінне від думки інших авторів і має особливе значення оскільки, по-перше, визначає соціальне партнерство саме у сфері соціально-трудова відносин, конкретизує сторони партнерських відносин та їх цілі; по-друге, визначає його комплексно, беручи до уваги характеристики суб'єктів, принципи їх взаємодії, форми співіснування; по-третє, враховує культуру партнерських відносин; по-четверте вказує сфери у яких повинен досягатись соціальний компроміс.

Проведено аналіз досвіду європейських країн, вказано на необхідність українським соціальним партнерам перейняти у зарубіжних колег прогресивні здобутки: в Німеччині – високу виконавчу дисципліну та ступінь виконання угод на всіх рівнях; у Франції – державну ініціативу в переговорному процесі та чітку регламентацію законодавством прав і обов'язків сторін соціального партнерства, а також мінімальних гарантій, які вони повинні забезпечити; у Швеції – діяльність Трудового суду, який є революційним кроком у напрямку розв'язання трудових конфліктів; в Японії – практику по життєвого найму, ставлення до працівника як до найвигіднішої інвестиції; у Польщі – право роботодавців та профспілок на законодавчу ініціативу, вимогу підтверджувати соціальними партнерами свій представницький статус; у Латвії – обов'язковість виконання прийнятих радою соціального партнерства рішень.

Ключові слова: соціальне партнерство, трипартизму, національний тристоронній орган.

Andriy KOLOSOK

PhD in Economics, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-9167-5430

To cite this article: Kolosok, A. (2021). Zarubizhnyi dosvid formuvannia natsionalnykh trystoronnykh orhaniv sotsialnoho partnerstva [Foreign experience of formation of national trilateral bodies of social partnership]. *Humanitas*, 1, 66–73, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.11>

FOREIGN EXPERIENCE OF FORMATION OF NATIONAL TRILATERAL BODIES OF SOCIAL PARTNERSHIP

The aim of the article. The aim of the article is to study the foreign experience of the functioning of national tripartite social partnership bodies in developed countries in order to increase the efficiency of the national tripartite socio-economic council.

The results of the analysis. The article examines the theoretical and practical aspects of the functioning of national tripartite social partnership bodies in developed countries: Germany, France, Sweden, Poland, Latvia, Finland, Japan, etc.... Differences and advantages of national tripartite social partnership bodies of these countries. The priority directions of increase of efficiency of activity of national (Ukrainian) tripartite social and economic council are offered.

Formed their own understanding of the concept of "social partnership" – a system of relationships and cooperation between employees (trade union organizations), on the one hand, employers and their organizations – on the other, the state and local authorities – on the third, in order to reach agreement, joint decisions, concluding agreements, implementing concerted actions, forming a social compromise in the areas of pay and working conditions, preventing strikes and reconciling the parties to existing conflict situations, while adhering to the culture of partnership.

This definition differs from the opinion of other authors and is of particular importance because, first, it defines social partnership in the field of social and labor relations, specifies the aspects of partnership and their goals; secondly, it determines it comprehensively, taking into account the characteristics of the subjects, the principles of their interaction, the forms of coexistence; third, it takes into account the culture of partnership; fourth, it indicates the areas in which social compromise should be reached.

Conclusions and directions for future research. An analysis of the experience of European countries, the need for Ukrainian social partners to adopt from foreign colleagues progressive achievements: in Germany – high executive discipline and the degree of implementation of agreements at all levels; in France, state initiative in the negotiation process and clear legal regulation of the rights and obligations of the parties to the social partnership, as well as the minimum guarantees that they must provide; in Sweden, the activities of the Labor Court, which is a revolutionary step towards resolving labor disputes; in Japan – the practice of life hiring, the attitude to the employee as the most profitable investment; in Poland, the right of employers and trade unions to take the legislative initiative, the requirement for the social partners to confirm their representative status; in Latvia, it is obligatory to implement the decisions made by the social partnership council.

Key words: social partnership, tripartism, national tripartite service.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

В умовах становлення в Україні ринкової соціально-економічної системи господарювання, надзвичайно важливе значення має узагальнення зарубіжного досвіду та тенденцій розвитку соціального партнерства в розвинутих країнах світу. Особливої уваги потребує дослідження формування національних тристоронніх органів соціального партнерства, зокрема їх складу, функцій, повноважень, важелів впливу на соціально-трудові відносини та їх стейкхолдерів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблем соціального партнерства займалися багато вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: Антюшина Н. [1], Берлінський В. [3], Васюта В. Б., [4], Гайдученко Ю. О. [5], Гелько В. В. [6], Гнибіденко І. [7], Карпова Т. С. [9], Маршавін Ю. М. [10] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць у цій сфері, соціальне партнерство потребує подальшого вивчення. Зокрема, залишаються недостатньо розробленими теоретико-методологічні питання та практичні рекомендації щодо функціонування національної тристоронньої соціально-економічна ради.

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду функціонування національних тристоронніх органів соціального партнерства в розвинутих країнах світу заради підвищення ефективності діяльності національної тристоронньої соціально-економічна ради.

Виклад основного матеріалу. Перш за все розглянемо досвід організації системи соціального партнерства в окремих країнах європейського союзу. Так, у Німеччині у регулюванні соціально-трудових відносин державні органи управління приймають незначну участь. Провідне місце в функціонуванні та організації процесів соціального партнерства займають професійні спілки та спілки підприємців, що є інституційно сформованими впливовими соціальним силами. В Конституції Німеччини законодавчо встановлено принцип тарифної автономії, що надає роботодавцям і найманим працівникам можливість вести вільні переговори з питань соціально-трудових відносин без участі держави.

Головною організацією німецьких працедавців є федеральне об'єднання їхніх спілок, що включає майже вісімдесят процентів усіх роботодавців. Основною метою діяльності федерального об'єднання спілок підприємців є формування політики в сферах зайнятості, оплати праці, соціального страхування, навчання та перепідготовки кадрів, соціального захисту. Проте дана організація не володіє правами юридичної особи щодо можливості заключення тарифних угод. Дане право мають тільки галузеві, територіальні та інші окремі спілки підприємців.

Соціальними партнерами роботодавців при розробці тарифних угод виступають об'єднання профспілок, сформовані за галузевим

принципом. Такий розподіл повноважень щодо переговорного процесу закріплений конституційно. Компромісні рішення щодо регулювання соціально-трудова стосунків, які зазначені у тарифних угодах, виконуються на різноманітних рівнях підприємств, округів, земель. В промисловості переважна кількість тарифних угод заключається на земельному чи окружному рівні. Тарифні угоди укладені на підприємствах складають близько двадцяти п'яти відсотків від усіх діючих колективних договорів. Підписання тарифних угод не на державному, а на місцевому рівні – це апробована часом процедура, що дає змогу повноцінно враховувати особливості місцевості, підтримувати ступінь соціальних гарантій, які були досягнуті на регіональному рівні [1].

Німецький досвід соціального партнерства є значимим проте така децентралізація повноважень для областей України є передчасною, оскільки в нас ще немає такої високої виконавчої дисципліни і рівень виконання угод державного значення бажає кращого, не кажучи вже про регіональний рівень.

У Франції держава приймає значну участь в регулюванні соціально-трудова стосунків. Так, в кодексі про працю, що затверджується вищим законодавчим органом, визначені мінімальні соціальні стандарти та гарантії для працівників: порядок надання допомоги з безробіття, заробітна плата та її мінімальний розмір, величина пенсії та потрібного трудового стажу для її отримання, процедура прийому на роботу, термін гарантованої відпустки, та інші питання пов'язані з соціальним захистом.

У Франції в організаціях та підприємствах корпоративний договір вимагає від адміністрації відшкодувати по підвищеним тарифам не тільки понаднормову працю, роботу у вихідні дні і у нічний час, але й в разі тимчасової зміни постійного особистого графіка роботи, тому що змінюється біоритм робітника і це відбивається на продуктивності його праці.

Необхідно відмітити високий рівень соціальних гарантій для працівників із сім'єю і робітників передпенсійного віку, що зазначені в колективному договорі. Наприклад, сплачуються лікарняні працівнику на період хвороби його дітей, чи пристарілих батьків. Робітники організацій та підприємств мають можливість користуватися неоплачуваний відпуск у випадку

власного одруження чи урочистої події у своїх дітей або родичів терміном до одного тижня, та у випадку їх загибелі. Робітники можуть перейти на скорочений графік роботи із збереженням розміру посадового окладу за чотири роки до досягнення пенсійного віку, а в момент виходу на пенсійне забезпечення протяжність робочої неділі зменшується до трьох с половиною днів. Корпоративний договір забезпечує щомісячну допомогу для дітей до 3 років, та доплати матерям одиночкам. Визначена матеріальна допомога сплачується робітникам організацій та підприємств у зв'язку з весіллям, чи народженням дитини.

Французький досвід для нашої держави є актуальним оскільки на даному етапі розвитку соціального партнерства в Україні потрібні саме держана ініціатива в переговорному процесі та чітка регламентація законодавством прав і обов'язків сторін соціального партнерства, а також мінімальних гарантій, які вони повинні забезпечити. Щодо складу і структури колективного договору, то українським соціальним партнерам є ще над чим попрацювати щоб досягнути такого високого рівня соціального забезпечення яке гарантує французький колективний договір. Це нам вдасться тоді, коли підніметься статок та культурний рівень наших роботодавців і вони зрозуміють що основним їхнім капіталом є працівники і інвестуючи в них вони роблять великий вклад в розвиток своїх компаній, можливо це відбудеться швидше під впливом глобалізації та транснаціональної кооперації [8].

У Швеції соціально-економічні відносини характеризуються розвинутим підприємництвом, значною участю робітників у профспілках, співпрацею роботодавців і об'єднань найманих працівників та досконалою законодавчою базою трудових відносин. Найкрупнішою організацією роботодавців є САФ (об'єднання роботодавців Швеції), на загальнонаціональному рівні діє Центральне об'єднання профспілок Швеції (ЦОПШ). У Швеції об'єднання роботодавців та найманих працівників настільки розвинуті, що самостійно здійснюють переговори та підписують угоди у сфері соціально-трудова відносин без допомоги уряду. Проте, останнім часом роботодавці і профспілки починають звертатися за допомогою у вирішенні спірних питань до уряду.

Коллективні договори в цій країні укладаються між об'єднаннями профспілок і роботодавців на рівні галузі чи компанії. У випадку, якщо сторони не можуть домовитись, уряд формує посередницьку комісію. В Швеції функціонує злагоджена система профілактики трудових конфліктів, якщо соціальні партнери не можуть досягти консенсусу, профспілки мають право провести страйк але не раніш як за сім днів з моменту офіційного попередження. У випадку коли конфлікт підлягає під питання що регулює колективний договір проводити страйк заборонено [2, с. 82].

З метою вирішення спорів, які стосуються питань регламентованих колективними договорами, в Швеції ще на початку двадцятого століття заснований спеціалізований Трудовий суд. Судді призначаються паритетно всіма соціальними партнерами: два – організаціями роботодавців і профспілок та три – урядом. Саме це досягнення шведів повинна перейняти наша держава, оскільки в українських господарських судах трудові справи можуть розглядатися роками, не завжди судді мають відповідну кваліфікацію. Тому створення спеціалізованих трудових суддів в Україні значно покращить ситуацію по розв'язанню трудових конфліктів сприятиме розвитку соціального партнерства.

Соціальне партнерство у *Польщі* є загальним принципом державного устрою, що передбачено в Конституції. З 1994 року функціонує тристороння комісія із соціально-економічних питань. Діяльність Комісії фінансується з державного бюджету з розділу витрат на покриття діяльності міністра, відповідального за питання праці. Урядова сторона в Комісії – це представники Ради Міністрів, призначені прем'єр-міністром як за персональним, так і кількісним складом.

Сторона працівників – це особи, які діють від імені представницьких профспілкових організацій. Польський законодавець визнав такими і зазначив назви двох профспілок, тобто Незалежної профспілки «Солідарність» (НСЗЗ) і Загальнопольського порозуміння професійних спілок (ОПЗЗ). Статус представницької профспілкової організації не дається раз назавжди. Кожна з профспілкових організацій – також і ті, чий назви згадані в Законі, повинні що 4 роки звертатися за підтвердженням свого представницького статусу.

Відповідно до Закону про Тристоронню Комісію із соціально-економічних питань і воєводські комісії соціального партнерства, представницькою профспілковою організацією визнається загальнодержавна профспілка або загальнодержавне об'єднання (федерація) профспілок або загальнодержавна міжпрофспілкова організація (конфедерація) за умов, що чисельність цієї організації перевищує п'ятсот тисяч працівників.

Зі сторони роботодавців у Комісії є особи від представницьких організацій роботодавців, якими в силу Закону є Польська конфедерація приватних роботодавців, Конфедерація польських роботодавців і Союз польських ремесел. Статус представницької організації для роботодавців також не є вічним. Як і сторона працівників, організації роботодавців повинні кожні 4 роки його підтверджувати [11, с. 8–13].

Згідно Закону про Тристоронню комісію, представницькою організацією роботодавців вважається така, яка сукупно відповідає таким вимогам: об'єднує роботодавців, у яких працює понад триста тисяч працівників, має загальнодержавний масштаб і присутня в понад половині галузей народного господарства.

Крім членів Комісії Законом передбачена також участь в її роботі – на правах дорадчого голосу – інших категорій суб'єктів, їхня участь може бути обов'язковою або факультативною. Обов'язковою участь є тих осіб, яких до участі в роботі Тристоронньої Комісії призначив прем'єр-міністр. Це – представники територіального самоврядування (нині в кількості чотирьох осіб), які мають дорадчий голос у справах, пов'язаних з виконанням покладених на ці органи державних завдань, а також по одному представнику від Голови Національного банку і Голови Державного комітету статистики.

При Комісії із соціально-економічних питань та воєводських комісіях соціального партнерства, функціонують тематичні групи з вивчення проблематики: державної економічної політики і ринку праці; з питань трудового законодавства і колективних договорів; з питань розвитку соціального партнерства; з питань соціального страхування; з питань державних послуг; з питань бюджету, оплати праці і соціальних виплат; з питань співпраці з Міжнародною організацією праці; з питань структурних фондів Євросоюзу; з питань Переглянутої Європейської соціальної хартії [11, с. 11–12].

Польський досвід соціального партнерства є вагомим, оскільки держави схожі за устроєм та проблемами, мають спільні інтереси. Суттєвим досягненням польських соціальних партнерів є право профспілок та роботодавців на законодавчу ініціативу, таке нововведення в Україні дало б поштовх для законодавчого закріплення розвитку соціального партнерства та навело би лад в спірних питаннях щодо прав та обов'язків сторін соціального партнерства. Також заслуговує на увагу досвід включення в склад комісії органів місцевого самоврядування, що дозволило б вітчизняним соціально-економічним радам дієво проаналізувати проблемами місцевих громад. Доцільною є вимога до представницьких організацій роботодавців та профспілок що чотири роки підтверджувати свій представницький статус, це спонукає до більшої активності, та не допустить розриву між електоратом та керівною верхівкою.

У Латвії тристоронні угоди про соціально-економічне партнерство спрямовані на сталий розвиток суспільства. Слід відмітити, що Латвія є єдиною країною Євросоюзу де національна рада з питань тристоронньої співпраці приймає не тільки висновки та рекомендації, а й обов'язкові до виконання рішення; ради інших країн приймають рішення які є обов'язковими до розгляду, а не до виконання. Це є революційним кроком уперед, і саме це нововведення дозволило б українським соціальним партнерам підняти вітчизняне соціальне партнерство на вищий щабель розвитку, збільшивши при цьому його авторитет та можливості.

В Італії, Японії, Голландії, Фінляндії на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні функціонує чітка трипартизська модель соціального партнерства, щодо переговорного процесу, укладання регіональних угод і колективних договорів.

Наприклад, в Фінляндії на загальнодержавному рівні підписується договір що регулює політику доходів. В переговорному процесі між об'єднаннями роботодавців та профспілок приймає участь член уряду. Досить часто переговори веде прем'єр-міністр, а в критичні моменти – президент. В Голландії кожен рік підписується загальнодержавний тристоронній договір між центральними об'єднаннями роботодавців, профспілок та представниками влади, яким регулюється рівень доходів, зайнятість,

соціальні пільги працюючим. Після затвердження цього договору розпочинається переговорний процес на галузевому та місцевому рівні [6, с. 31].

Механізм партнерських відносин, що використовується в Італії, передбачає переговорний процес та підписання договорів на 3-ьох рівнях: між загальнодержавними профспілковими центрами та об'єднаннями роботодавців приватної форми власності; між загальнодержавними галузевими об'єднаннями найманих працівників і об'єднаннями роботодавців державної форми власності; між професійними організаціями підприємств і їх власниками чи уповноваженими на це особами [7, с. 5].

В Японії на загальнодержавному рівні кожен рік підписується договір щодо основ соціальної політики. Розробляє та погоджує напрями соціально-економічних відносин об'єднання роботодавців та національна профспілка. Цими організаціями кожного року пропонуються заходи щодо зростання середньої зарплати відносно збільшення обсягів випущеної продукції, наданих послуг. Дані пропозиції проходять процес узгодження між роботодавцями та профспілками у регіонах країни, а згодом використовуються як базові при підписанні колективних договорів на місцевому рівні. Наявне відхилення від даних пропозицій не може перевищувати 1-ого %. Таке виконання домовленостей слугує яскравим прикладом для українських сторін соціального партнерства [10, с. 80].

Крім того, японські колективні договори порівняно з нашими прагнуть будь-що не допустити звільнення працівника, а якщо це сталося забезпечують високі соціальні виплати, додатково оплачується робота не тільки у вихідні а й у понаднормовий час. Таке ставлення до своїх працівників викликає захоплення і показує українським сторонам соціального партнерства що є основною метою соціального партнерства та які результати воно приносить.

У всіх тринадцяти країнах національні тристоронні органи виконують консультаційну та дорадчу роль (десять із тринадцяти), вони також функціонують як форуми для обміну інформацією. В деяких країнах національні тристоронні органи діють як такі, що мають повноваження приймати рішення обов'язкове до виконання без погодження з урядом чи парламентом (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Національні тристоронні органи країн кандидатів на вступ до ЄС та членів ЄС

Країни	Назва головного національного тристороннього органу	Назви інших національних тристоронніх органів	Напрями діяльності тристороннього органу*
Болгарія	Національна рада з тристороннього співробітництва	1 – Національна рада з питань сприяння зайнятості 2 – Національна рада з питань умов праці	7/10
Естонія	Соціально – економічна рада	1 – Естонська рада з питань взаємодії з МОП 2 – Рада з питань виробничого середовища	9/10
Кіпр	Трудовий консультативний комітет	1 – Економічний консультативний комітет 2 – Рада соціального страхування	8/10
Латвія	Національна рада з питань тристоронньої співпраці	Немає	10/10
Литва	Тристороння рада Республіки Литва	1 – Рада з питань зайнятості 2 – Комісія з питань охорони праці 3 – Рада державного фонду соціального страхування 4 – Рада гарантійного фонду 5 – Рада з питань професійного навчання 6 – Тристороння комісія при національній біржі праці 7 – Рада експерта при литовській службі зайнятості та професійне навчання	+ 3 8/10
Мальта	Мальтійська рада із економічно – соціального розвитку	Немає	10/10
Польща	Тристороння комісія із соціально – економічних питань	1 – Національна рада з питань зайнятості 2 – Комісія з питань колективних трудових угод	10/10
Словаччина	Рада з економічної і соціальної домовленості (угода – Соціальний пакт) Словацької Республіки	1 – Колегія національного бюро праці 2 – Адміністративна рада компанії соціального страхування 3 – Адміністративна рада Компанії загального медичного страхування	10/10
Словенія	Соціально – економічна рада	Немає	10/10
Румунія	Економічно – соціальна рада	1 – Національна служба зайнятості 2 – Національна палата з питань пенсійного забезпечення та інших соціальних прав 3 – Національна палата з питань медичного страхування 4 – Національна рада з питань професійного навчання повнолітніх 5 – Національна комісія з питань сприяння зайнятості 6 – Національна рада з питань сертифікації та професійних стандартів	+ 3 10/10
Туреччина	Економічна + Соціальна рада	1 – Комітет інституту соціального страхування 2 – Комітет органу соціального страхування самозайнятих працівників 3 – Комітет з питань мінімальної заробітної плати	3/10
Угорщина	Національна комісія з примирення	1 – Національна рада з питань діяльності МОП 2 – Рада з питань інтеграції 3 – Національний фонд праці	10/10
Чеська Республіка	Рада з питань економічної і соціальної домовленості Чеської Республіки	Немає	10/10
Україна	Національна тристороння соціально – економічна рада	Правління фондів соціального страхування	10/10

*десять напрямів діяльності: соціальна політика, політика зайнятості, економічна політика в цілому, заробітна плата, трудове законодавство, безпека та гігієна праці, соціальний захист, освіта і професійне навчання, тендерні питання, питання взаємодії з ЄС.

Висновки. Соціальне партнерство слід сприймати як систему взаємовідносин та співпраці між найманими працівниками (організаціями профспілок), з однієї сторони, роботодавцями та їх організаціями – з іншої, державою та місцевою владою – з третьої, з метою досягнення ними згоди, прийняття спільних рішень, укладання договорів, здійснення погоджених дій, формування соціального компромісу у сферах оплати та умов праці, запобігання страйкам та примирення сторін по вже існуючим конфліктним ситуаціям, дотримуючись при цьому культури партнерських відносин.

Таке визначення відмінне від думки інших авторів і має особливе значення оскільки, по-перше, визначає соціальне партнерство саме у сфері соціально-трудова відносин, конкретизує сторони партнерських відносин та їх цілі; по-друге, визначає його комплексно, беручи до уваги характеристики суб'єктів, принципи їх взаємодії, форми співіснування; по-третє, враховує культуру партнерських відносин; по – четверте вказує сфери у яких повинен досягатись соціальний компроміс.

Досвід європейських країн свідчить, що українським соціальним партнерам є що перейняти у зарубіжних колег, а саме: в Німеччині – високу виконавчу дисципліну та ступінь виконання угод на всіх рівнях; у Франції – державу ініціативу в переговорному процесі та чітку

регламентацію законодавством прав і обов'язків сторін соціального партнерства, а також мінімальних гарантій, які вони повинні забезпечити; у Швеції – діяльність Трудового суду, який є революційним кроком у напрямку розв'язання трудових конфліктів; в Японії – практику по життєвого найму, ставлення до працівника як до найвигіднішої інвестиції; у Польщі – право роботодавців та профспілок на законодавчу ініціативу, вимогу підтверджувати соціальними партнерами свій представницький статус; у Латвії – обов'язковість виконання прийнятих радою соціального партнерства рішень.

Впровадження передового досвіду європейських країн дасть можливість підняти на новий рівень систему соціального партнерства в Україні, та створити правову, соціальну державу.

Розвиток системи соціального партнерства є одним із пріоритетних напрямків соціальної політики, оскільки саме від нього залежить збалансованість суспільства, розміри мінімальних соціальних гарантій, визнання в європейській спільноті України як соціальної держави. Тому необхідно активізувати наукові розробки в даному напрямку та запроваджувати їх у життя.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в аналізі діяльності національної тристоронньої соціально-економічної ради та пошуку шляхів підвищення ефективності регулювання соціально-трудова відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналіз досвіду країн Європейського Союзу в налагодженні соціального діалогу. URL : <http://www.ntser.gov.ua/news/151> (дата звернення: 14.12.2020).
2. Антюшина Н. Шведская модель социального партнерства в европейском контексте. *Человек и труд*. 2003. № 7. С. 81-83.
3. Берлінський В. Європейському соціальному законодавству – українську прописку. *Людина і праця*. 2004. № 10. С. 13-14.
4. Васюта В.Б., Галайда Т.О., Ігуш Т.С. Зарубіжний досвід регулювання соціально-трудова відносин. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 21. С. 240-245.
5. Гайдученко Ю.О., Рядинська І.А. Соціальне партнерство як інструмент формування соціальної відповідальності. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Економіка»*, 2017, № 17. С. 15-24.
6. Гелько В.В. Розбудова системи соціального партнерства – необхідна передумова стабілізації соціально-трудова відносин. *Бюлетень національної служби посередництва і примирення*. 2002. № 11. С. 30-32.
7. Гнибіденко І. Соціальному діалогу – сучасне наповнення. *Праця і зарплата*. 2007. № 3. С. 4-5.
8. Зарубіжний досвід соціального партнерства. URL : <http://nspp.org.ua/зарубіжний-досвід-соціального-партн/> (дата звернення: 14.12.2020).
9. Карпова Т. С. Соціальне партнерство як основа взаємовигідного співробітництва бізнесу та держави. *Електронне наукове видання з економічних наук «Modern Economics»*, 2017. №3. С. 69-77.
10. Маршавін Ю.М., Бакуменко С.В., Данюк В.М. Соціальне партнерство на ринку праці України. Київ: Центр соціальних досліджень ім. В. Старосольського. 1998. 152 с.
11. Соціальний діалог – польський досвід. Національна тристороння соціально-економічна рада. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2006. 29 с.

REFERENCES:

1. Analiz dosvidu krain Yevropeiskoho Soiuzu v nalahodzhenni sotsialnoho dialohu [Analysis of the experience of the European Union in establishing social dialogue]. (n.d.). *ntser.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ntser.gov.ua/news/151> [in Ukrainian].
2. Antiushyna, N. (2003). Shvedskaia model sotsyalnoho partnerstva v evropeiskom kontekste [The Swedish model of social partnership in the European context]. *Chelovek y trud – Man and labor*, 7, 81-83 [in Ukrainian].
3. Berlinskyi, V. (2004). Yevropeiskomu sotsialnomu zakonodavstvu – ukrainsku propysku [European social legislation – Ukrainian residence permit]. *Liudyna i pratsia. – Man and work*, 10, 13-14. [in Ukrainian].
4. Vasyuta, V.B., Galaida, T.O. & Igush, T.S. (2018). Foreign experience in regulating social and labor relations [Foreign experience of regulation of social and labor relations]. *Global and national economic problems – Global and National Problems of Economy*, 21, 240-245. [in Ukrainian].
5. Haiduchenko, Yu.O. & Riadynska I.A. (2017). Sotsialne partnerstvo yak instrument formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti [Social partnership as a tool for the formation of social responsibility]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody «Ekonomika» – Collection of scientific works «Economy» of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University*, 17, 15-24. [in Ukrainian].
6. Helko, V.V. (2002). Rozbudova systemy sotsialnoho partnerstva – neobkhidna peredumova stabilizatsii sotsialno-trudovykh vidnosyn [Building a system of social partnership is a necessary prerequisite for stabilizing social and labor relations]. *Biuletyn natsionalnoi sluzhby poserednytstva i prymyrennia – Bulletin of the National Mediation and Reconciliation Service*, 11, 30-32. [in Ukrainian].
7. Hnybidenko, I. (2007). Sotsialnomu dialohu – suchasne napovnnennia [Social dialogue – modern content]. *Pratsia i zarplata – Work and salary*, 3, 4-5. [in Ukrainian].
8. Zarubizhnyi dosvid sotsialnoho partnerstva. [Foreign experience of social partnership]. (n.d.). *nspp.org.ua*. Retrieved from <http://nspp.org.ua/зарубіжний-досвід-соціального-партн/> [in Ukrainian].
9. Karpova, T. S. (2017). Sotsialne partnerstvo yak osnova vzaiemovyhidnoho spivrobitnytstva biznesu ta derzhavy [Social partnership as the basis of mutually beneficial cooperation of business and state]. *Elektronne naukove vydannia z ekonomichnykh nauk «Modern Economics»– Modern Economics*, 3, 69-77. [in Ukrainian].
10. Marshavin Yu.M., Bakumenko S.V. & Daniuk V.M. (1998). *Sotsialne partnerstvo na rynku pratsi Ukrainy [Social partnership in the labor market of Ukraine]*. Kiev: Center for Social Research. V. Starosolsky [in Ukrainian].
11. National Tripartite Socio-Economic Council (2006). *Sotsialnyi dialoh – polskyi dosvid [Social dialogue is the Polish experience]*. Lutsk: OJSC «Volyn Regional Printing House» [in Ukrainian].

УДК 616-053.9

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.12>

Олена КОСИНСЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-2712-871X

Бібліографічний опис статті: Косинська, О. (2021). Особливості потреб людей похилого віку в сільській місцевості. *Humanitas*, 1, 74–79, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.12>

ОСОБЛИВОСТІ ПОТРЕБ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

У статті розглядається одна із проблем старіючого суспільства – врахування потреб людей похилого віку сільської місцевості в процесі соціальної роботи з ними. Актуальність теми обумовлена зростанням кількості літніх людей як клієнтів соціальних служб та відмінністю можливостей забезпечення якісної соціальної роботи у міській та сільській місцевості. Адресність соціального обслуговування, соціальних послуг та соціальної роботи даної групи населення, на думку автора, значною мірою залежить від знання особливостей первинних і вторинних потреб людей похилого віку, які проживають у селі. У статті наведені дані проведеного дослідження потреб літніх людей у сільській місцевості Волинської області шляхом анкетування та інтерв'ю протягом 2020 року. Результати дослідження показали, що у жителів села, як і міста, серед людей похилого віку недостатній рівень пенсійного забезпечення, який зумовлює незадоволення матеріальних потреб, особливо витрат на лікування та підтримання фізичного здоров'я, комунальні послуги, а харчування в основному здійснюється продуктами, вирощеними на присадибній ділянці. Незадоволена також потреба в отриманні доступу до якісного медичного обслуговування. Однак респонденти виділяють, як актуальні, також і вторинні потреби – повноцінні комунікації, своєчасне отримання інформації та роз'яснень з приводу прийняття законодавства, яке регулює земельні відносини, пенсійне забезпечення, соціальний захист, надання медичних послуг у зв'язку з медичною реформою, можливості адміністративної реформи, а також організації дозвілля (воно як таке відсутнє на селі), залучення до культурного життя громади. На думку автора, для задоволення цих потреб необхідна координація роботи державних та не державних організацій, саме на це має бути спрямована діяльність керівників громад та державних органів влади. Отримані дослідження можуть сприяти оптимізації соціальної роботи, однак динаміка потреб людей поважного віку потребує постійного моніторингу та досліджень в розрізі вікових груп.

Ключові слова: люди похилого віку, сільська місцевість, потреби, соціальна робота.

Olena KOSYNSKA

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-2712-871X

To cite this article: Kosynska, O. (2021). Osoblyvosti potreb liudei pokhyloho viku v silskii mistsevosti [Peculiarities of the needs of the elderly in rural areas]. *Humanitas*, 1, 74–79, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.12>

PECULIARITIES OF THE NEEDS OF THE ELDERLY IN RURAL AREAS

The article considers one of the problems of an aging society – taking into account the needs of elderly people in rural areas in order to ensure quality of life through social work with them. The urgency of the topic is due to the growing number of elderly people as clients of social services and the difference in opportunities to ensure quality social work in urban and rural areas. The targeting of social services, social services and social work of this group of the population, according to the author, largely depends on knowledge of the primary and secondary needs of the elderly living in the village. The article presents data from a study of the needs of elderly people in rural areas of Volyn region through questionnaires and interviews during 2020. The results of the study showed that the villagers, as well as the city, have an insufficient level of pension provision among the elderly, which causes dissatisfaction with material needs, especially the cost of treatment and maintenance of physical health, utilities, and food is mainly provided by products grown on the plot. The need for access to quality medical care is also unmet. However, respondents also identify secondary needs as full-fledged, there are: full communication, timely receipt of information and clarifications on the adoption of legislation governing land relations, pensions, social protection, provision of medical services in connection with medical reform,

the possibility of administrative reforms, as well as the organization of leisure (it is as such absent in the countryside), involvement in the cultural life of the community. According to the author, to meet these needs it is necessary to coordinate the work of state and non-state organizations, this is what the work of community leaders and state authorities should be aimed at. The obtained research can contribute to the optimization of social work, but the dynamics of the needs of people of respectable age requires constant monitoring and research in terms of age groups.

Key words: elderly people, countryside, needs, social work.

Характерною рисою сучасного суспільства є старіння населення. Це притаманне і Україні, де збільшується соціально-демографічна група людей похилого віку. Як свідчить статистика, до 2025 року 25% населення нашої держави становитимуть люди, старші 60 років [1]. На Волині 13% населення – це люди, старші 65 років. Серед сільського населення цей відсоток значно більший. Це відображається на трудових ресурсах, пенсійному та медичному забезпеченні, суттєво впливає на економічні показники розвитку держави, розподілу бюджетних коштів. Зростає потреба у соціальній допомозі, соціальному забезпеченні та соціальних послугах. Кількість вразливого населення, яке потребує державної допомоги, обумовлено не тільки демографічною ситуацією, а й пандемією, агресією Російської Федерації і захопленням території держави. Все це накладає відбиток на соціальній роботі із різними групами населення і особливо з людьми похилого віку.

Вирішення нагальних соціально-економічних проблем літніх людей знаходиться в економічній, медичній, юридичній, психологічній та інформаційній площині. Вони потребують комплексного підходу. Важливе значення мають методологічні засади організації соціальної роботи, вивчення досвіду зарубіжних країн і його адаптація до умов України, розробка нових технологій в галузі соціальної роботи із врахуванням економічних, психологічних, медичних, національних особливостей та традицій населення.

Аналіз теорії і практики соціальної роботи з людьми похилого віку свідчить, що в Україні за роки незалежності створена і удосконалюється нормативно-правова база, проводяться систематичні наукові дослідження цієї проблеми та розробляються шляхи, форми і методи соціального захисту, соціального забезпечення, надання соціальних послуг, що сприяє підвищенню її якості.

Особливості соціальної роботи з людьми похилого віку відображені у роботах багатьох науковців, які досліджують цю соціально-зна-

чимую проблему. Зокрема, ряд робіт присвячено проблемі старіння населення, аналізу феномену людей похилого віку (І. Займишев, Є. Холостова, В. Шахрай). Основним проблемам людей похилого віку присвячені дослідження Н. Галіяш, особливостям соціальної роботи з людьми похилого віку – О. Балдинюк, І. Звереві, А. Капської, Л. Тюпті. Багато наукових праць розкривають методологічні та методичні засади створення і розвитку державної системи соціальної роботи та соціального забезпечення вразливих категорій населення України, розробці технологій надання соціальних послуг тощо. Заслужують на увагу дослідження С. Садрицької, І. Чайки, присвячені особливостям соціальної роботи з людьми похилого віку у недержавних організаціях. Загалом, в Україні проводяться наукові дослідження різних аспектів соціальної роботи з людьми похилого віку, вони відображають найбільш актуальні проблеми і мають не тільки теоретичний, а й прикладний характер.

Люди похилого віку є однією з найбільш вразливих категорій, особливо це характерно для жителів сільської місцевості. У зв'язку з відсутністю оплачуваної роботи, соціально-побутової інфраструктури молодь мігрує із сіл у міста, тому спостерігається стійка тенденція до старіння населення сіл, а то й їх зникнення з карти держави. Це ще більше погіршує становище літніх людей, оскільки більшість з них стають самотніми і немічними та потребують соціальної підтримки, забезпечення, допомоги. Для проведення якісної соціальної роботи з цією групою населення важливо знати актуальні проблеми людей похилого віку.

Метою статті є вивчення особливостей потреб людей похилого віку у сільській місцевості і визначення шляхів їх задоволення.

Населення України та світу старіє з великою швидкістю, що відображається на трудових ресурсах, економічному розвитку держав та витратах, пов'язаних із гарантуванням достойного рівня життя людей пенсійного віку, що вимагає додаткового фінансування. Одним

із завдань держави є забезпечення достойного рівня життя усіх верств населення і особливо вразливих категорій, до яких належать літні люди. Для покращення якості життя цієї категорії населення важливо не тільки створити державну систему соціального забезпечення та соціальної роботи, а й вести моніторинг потреб і проблем людей похилого віку як у місті, так і у сільській місцевості. Це дуже важливо, оскільки умови та можливості міста і села кардинально відрізняються, що певним чином відображається на житті літніх людей.

І.І. Терещенко та А.М. Наумець проблеми людей похилого віку об'єднують у три великі групи: здоров'я і медична допомога; матеріальне становище; інтеграція в суспільство [2]. Ці проблеми пов'язані із незадоволеними потребами людей похилого віку.

Соціальна група людей літнього віку неоднорідна у віковому аспекті, пенсійному забезпеченні, потребах та інтересах. Так, наприклад, пенсіонери віком 60 – 65 років мають інші інтереси, потреби та можливості їх задоволення у порівнянні із людьми, старшими за 65 і тим більше понад 70 років, коли суттєвіше дається взяти стан здоров'я, можливість отримувати додатковий дохід, звужується коло спілкування тощо. Наші дослідження показали, що ще більша різниця у жителів села і міста.

Так, 26% людей похилого віку у місті і 40% сільських жителів відмічають, що рівень матеріального та пенсійного забезпечення низький, однак сільські жителі зазначають, що у них переважно є продукти власного виробництва, що дозволяє відчувати себе впевненіше, а пенсія йде на комунальні послуги і ліки. Тоді як більшість літніх людей у місті свідчать, що пенсії ледве вистачає на комунальні послуги та ліки і доводиться економити на їжі. Частина респондентів у віці до 70 років не проти працювати, щоб отримувати додатковий дохід, однак у сільській місцевості це майже неможливо, оскільки робочих місць не вистачає для працездатного населення.

Стурбовані пенсіонери постійним ростом тарифів на енергоносії, оскільки пенсійне забезпечення збільшується не суттєво, а субсидії зменшуються. Погіршення фінансових можливостей часто спричиняє зниження самооцінки, появу відчуття залежності, депресивні стани, знижує їх оптимізм і майбутнє має

непривабливий вигляд, що негативно позначається на психо-емоційному стані і невпевненості у завтрашньому дні. По суті економічне становище є чи не найболючішою проблемою, яка зумовлює і інші.

Проблема фізичного здоров'я однаково хвилює літніх людей у місті і в селі. У поважному віці більшість людей відчують негативні зміни у фізичному здоров'ї, тому саме вони переважають серед пацієнтів із захворюваннями серцево-судинної системи та опорно-рухового апарату. Доступність до якісного лікування у місті і селі різна. Так, задоволені отриманням медичної допомоги 66% опитаних людей похилого віку міста і лише 13% села. У малонаселених селах, де майже все населення пенсіонери, цей показник ще гірший, адже там, як правило, немає навіть медичного пункту. Однак, не зважаючи на доступність медичної допомоги, у місті люди похилого віку відчують свій стан здоров'я гіршим. Очевидно це, частково пов'язано з тим, що вони менш зайняті і більше уваги акцентують на самопочутті.

При самооцінці психологічного стану майже 20% літніх людей сільської місцевості оцінюють як хороший, а серед міських жителів таких лише 13%. Багато літніх людей стають вдівцями, або, найчастіше, вдовами, переживаючи самотність і саме це є одним із факторів психологічного стану.

Разом з тим дефіцит спілкування відмітили 52,3% опитаних людей похилого віку як сільської, так і міської місцевості. Незадоволена потреба у спілкуванні впливає на психологічний стан та психічне здоров'я. Проблема спілкування літніх людей є гострою. Збільшується дефіцит спілкування з дорослими дітьми, друзями, молодшим поколінням. Часто діти живуть окремо і спілкування з батьками відбувається телефоном, до того ж найчастіше з ініціативи батьків. У більшості опитаних на першому місці є спілкування із сусідами, а з родичами на другому, особливо це характерно для жителів села.

Часто люди похилого віку обмежують спілкування навіть із близькими сусідами та родичами, пояснюючи, що з ними не цікаво. Особливо це характерно для жителів села, бо вони все життя прожили поряд і все один про одного знають, а також немає новизни у предметі спілкування, адже інформацію отримують з одних і тих же джерел – найчастіше це телевізор.

Менш самотніми почуваються люди, які регулярно відвідують богослужіння, підтримуючи таким чином соціальні контакти.

Комунікації у зрілому віці мають особливе значення. Адже із зміною соціального статусу, форм зайнятості, темпу життя змінюється їх характер, інтенсивність, предмет спілкування. Існує точка зору, що до старості людина частково втрачає здатність контактувати і коло її спілкування звужується. Однак, це не завжди так. Спілкування літніх людей, з одного боку, є продовженням основних тенденцій спілкування в молодості, а з другого – визначається успішною адаптацією до старості, тобто задоволеністю сьогоденням. Помилковою є думка, що люди похилого віку в основному зосереджені на здоров'ї та побутових проблемах, які суттєво залежать від їх матеріального становища. Однак, результати дослідження свідчать, що вони відчують гостру потребу у повноцінному спілкуванні, яке передбачає не тільки отримання інформації, а й її передачу. Проживши життя вони мають що сказати стосовно особистих досягнень і помилок, подій навколишнього світу, а також є провідниками звичаїв, традицій, життєвого та професійного досвіду. Саме повноцінне спілкування може вберегти від відчуття непотрібності, тягаря для близьких.

Загалом проблема спілкування літніх людей пов'язана не тільки із послабленням родинних зав'язків, втратою близьких людей і ровесників, а й із зменшенням соціальних контактів та соціальної активності, збільшенням вільного часу, іноді частковою втратою інтересу до життя.

Як свідчать дослідження, якість життя літньої людини визначається не тільки її матеріальним забезпеченням, доступом до медичних послуг, а й тим, як вона відпочиває і якими видами діяльності заповнює вільний час. Роль дозвілля в житті літньої людини індивідуальна і залежить від психо-фізичних можливостей, суспільного становища й умов. У містах пенсіонери об'єднуються в клуби ветеранів, мають можливість відвідувати університети третього віку, у той час як 80% жителів сіл відмічають, що немає умов для дозвілля і розваг, адже часто у селі відсутня навіть бібліотека, а саме ця категорія звикла читати паперові книги і у більшості випадків не володіє навичками роботи із сучасними носіями інформації, та і технічні можливості, як правило, відсутні.

Організація дозвілля людей похилого віку має важливе значення, оскільки саме дозвілля сприяє активізації особистості, формуванню її життєвого тону. Зниження соціальної активності людей зрілого віку пов'язано не стільки з віком, скільки з іншими факторами (фізичною неміццю, бідністю, душевним розладом). Ступінь активності може залежати від доступності об'єктів культури, соціального середовища і спілкування. Цікаво, що ті літні люди, які соціально-активні, почуваються молодшими і менше жаліються на фізичне самопочуття.

Значна частина людей похилого віку відмічають незадоволеність життям і це пов'язано не тільки із матеріальним становищем, станом здоров'я чи доступністю медичних послуг, а й тим, що їхній життєвий та професійний досвід не затребуваний, їх особистісний потенціал не реалізований. Відносно активні люди мають потребу в комфортному побуті і в соціальних контактах.

Літні люди, які проживають у сільській місцевості, зазначають, що у них виникають проблеми з отриманням адміністративних послуг, оскільки центри їх надання знаходяться віддалено від місця проживання, не завжди є добре транспортне сполучення, а в період карантину робота з клієнтами обмежена. Є надія, що адміністративна реформа зробить цю групу послуг більш доступною.

Також є потреба у людей похилого віку і в інформації та консультаціях з багатьох питань, зокрема пов'язаних із Законом про ринок землі, нововведеннями у пенсійному забезпеченні, змінами в постачанні газу та електроенергії, відкритті ринку енергоносіїв тощо. Вони відмічають, що інформації, яку вони отримують з телебачення недостатньо для розуміння що відбувається, як прийняти вигідне рішення та бути впевненим, що їх знову не обдурять.

Зміна соціального статусу приводить до зниження соціальної активності та мобільності літніх людей. Це зумовлює незадоволеність не тільки первинних, а й, значною мірою, соціальних потреб – потребу у спілкуванні, соціальних контактах, отриманні нової інформації, самореалізації, отримання задоволення від життя. Міра задоволеності їх соціальних потреб суттєво впливає на психологічний стан та психіку, а також на якість життя. Очевидно, що людям похилого віку крім

матеріального забезпечення, якісних медичних послуг потрібна також увага дітей, родичів, колег, працівників державних установ, у тому числі і соціальних працівників.

Виходячи з актуальних потреб людей похилого віку, соціальна робота з ними передбачає використання трьох основних принципів: 1) вивчення індивіда та його соціального середовища; 2) розуміння психосоціального становлення та розвитку особистості як довічного процесу; 3) врахування соціокультурних чинників у формуванні та розвитку особистості [3, с. 27]. Реалізація цих принципів сприятиме задоволенню актуальних потреб особистості літнього віку.

Відповідно до нормативно-правових актів України соціальний захист, соціальне забезпечення та соціальне обслуговування вразливих верств населення, у тому числі і людей похилого віку, має забезпечувати держава. Однак, на сьогодні вона не має достатніх засобів щодо створення умов для якісного життя цієї категорії громадян. Разом з тим, значний соціальний потенціал мають недержавні організації – громадські об'єднання, у тому числі професійні асоціації, благодійні, волонтерські, релігійні організації. Часто вони не тільки надають матеріальну допомогу, здійснюють патронаж та догляд немічних, а й сприяють організації дозвілля та відпочинку, створенню груп взаємодопомоги.

Так, відчутна соціальна допомога літнім людям надається Міжнародним благодійним фондом «Карітас». Спеціалісти фонду надають не лише допомогу на дому, а й здійснюють: психологічне консультування (психолог працює з особами похилого віку, надаючи соціально-психологічну допомогу, проводячи тренінги, спрямовані на вирішення особистісних проблем клієнтів); соціальне консультування (надання соціальної, інформаційної, психологічної підтримки, правової та матеріальної допомоги, консультування по догляді за хворими); надання гуманітарної допомоги [4]. Проявляють турботу про людей похилого віку і общини протестантських церков. Певні соціальні функції реалізують і релігійні громади християнських конфесій.

На наш погляд, не завжди реалізуються можливості соціально відповідального бізнесу.

У сільській місцевості в Україні зараз працюють не тільки фермерські господарства, а й великі, потужні агрофірми, які, як правило, користуються земельними паями тих же пенсіонерів, однак не завжди сплачують за це навіть достойну орендну плату, не кажучи про надання певної соціальної допомоги. На це мають звернути увагу керівники місцевих громад, які можуть спонукати сільськогосподарські підприємства активніше долучатися до вирішення соціальних проблем населення, у тому числі і літніх людей.

Аналіз теорії і практики соціальної роботи з людьми похилого віку, показує, що у цій сфері органи державної влади повинні не тільки реалізувати свої функції, зазначені в нормативних документах, а й більше уваги приділяти координації зусиль державних і недержавних організацій, мотивації господарських організацій до соціальної роботи із вразливими категоріями населення, виступаючи навіть із законодавчими ініціативами, бо управління полягає саме в аналізі ситуації в країні та регіонах, координації зусиль усіх, хто бере участь у вирішенні соціальних проблем.

Таким чином, тенденції демографічних змін в Україні свідчать, що потреба в соціальному захистові, соціальному забезпеченні та соціальній роботі з людьми похилого віку зростатиме загалом та в сільській місцевості зокрема. Дослідження показують, що серед потреб літніх людей, які проживають в селах, особливо актуальними є: отримання якісного медичного обслуговування; належне матеріальне забезпечення; повноцінні комунікації; своєчасне отримання інформації та роз'яснень з приводу прийняття законодавства, яке регулює земельні відносини, пенсійне забезпечення, соціальний захист, надання медичних послуг у зв'язку з медичною реформою, можливості адміністративної реформи тощо; організації дозвілля, залучення до культурного життя громади. Задоволення цих потреб відбувається за умови реалізації можливостей державних та громадських організацій. Органи державної влади і місцевого самоврядування повинні здійснювати також і координаційну функцію. На основі викладеного можна зробити висновок, що ці проблеми потребують подальшого дослідження в розрізі вікових груп із врахуванням нових умов та викликів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Демографічні тенденції в Україні потребують комплексного підходу на державному рівні / Міністерство соціальної політики України. 29 січня 2018. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/14711.htm>.
2. Терещенко І. І. Особливості соціальної роботи з людьми похилого віку в умовах сучасної України *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць*. 2011 № 3 (11). С. 113–117.
3. Мірошніченко В. Інноваційні моделі соціальних послуг – крок до повноцінної інтеграції *Соціальний захист*. 2006, No 11. 29 с.
4. Чайка Ірина Юріївна, Хакімова Мата Русланівна Особливості соціальної роботи з людьми похилого віку в недержавних організаціях соціальної сфери *Науковий вісник Ужгородського університету Серія Педагогіка. Соціальна робота*. 2019. Випуск 1 (44). С. 198–203.

REFERENCES:

1. Demographic trends in Ukraine require a comprehensive approach at the state level. (2018) [Demographic trends in Ukraine require a comprehensive approach at the state level.] [in Ukrainian].
2. Tereshchenko I. I. (2011) Peculiarities of social work with the elderly in the conditions of modern Ukraine. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiologhiia. Pravo : zbirnyk naukovykh prats. № 3 (11). P. 113–117.* [in Ukrainian].
3. Miroshnichenko V. (2006) Innovatsiini modeli sotsialnykh poslulh – krok do povnotsinnoi intehratsii [Innovative models of social services — a step towards full integration.] *Sotsialnyizakhyst*. No 11. P.29. [in Ukrainian].
4. Chaika Iryna Yuriivna, Khakimova Mata Ruslanivna (2019) Osoblyvosti sotsialnoi roboty z liudmy pokhyloho viku v nederzhavnykh orhanizatsiakh sotsialnoi sfery [Features of social work with the elderly in non-governmental organizations in the social sphere.] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedagogika. Sotsialna robota»*. Vypusk 1 (44). P. 198–203. [in Ukrainian].

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Олена БЄЛКІНА-КОВАЛЬЧУК

ПРОФІЛАКТИКА ТА ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....3

Степан ГУНЬКО

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTI В МАЙБУТНІХ
СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗДАТНОСТІ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.....9

Євгенія ДУРМАНЕНКО

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА.....15

Тарас ЗАБОЛОЦЬКИЙ

КІБЕРПРОСТІР ЯК ІНСТРУМЕНТ
СОЦІАЛЬНОГО ВПЛИВУ НА СУЧАСНУ МОЛОДЬ.....22

Надія КОРПАЧ

АРТ-ТЕРАПІЇ У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОГО ГУВЕРНЕРА В УМОВАХ СІМ'Ї.....28

Тетяна МАРТИНЮК

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФІЛАКТИКИ ВЖИВАННЯ
ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН ПІДЛІТКАМИ: МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ.....35

Ірина СИДОРУК, Анна ЛЯКІШЕВА

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ.....41

Світлана ЧЕРНЕТА

ЗМІСТОВИЙ КОМПОНЕНТ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ.....47

РОЗДІЛ 2

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Ірина БИЧУК

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....54

Вікторія КАРПУК

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНИХ СТРУКТУР ТА ІНСТИТУТІВ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У РОБОТІ З МОЛОДДЮ60

Андрій КОЛОСОК

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ
ТРИСТОРОННІХ ОРГАНІВ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА.....66

Олена КОСИНСЬКА

ОСОБЛИВОСТІ ПОТРЕБ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ.....74

CONTENTS

SECTION 1

ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL WORK

Olena BIELKINA-KOVALCHUK

BULLYING PREVENTION AND OVERCOMING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....3

Stepan GUNKO

RESEARCH ON THE STATE OF FORMATION
OF FUTURE SOCIAL WORKERS' ABILITY TO COMMUNICATIVE INTERACTION.....9

Yevheniia DURMANENKO

SOCIAL WORK WITH CHILDREN WITH AUTISTIC SPECTRUM DISORDERS.....15

Taras ZABOLOTSKYI

CYBERSPACE AS A TOOL OF SOCIAL INFLUENCE ON YOUNG PEOPLE.....22

Nadiia KORPACH

ART THERAPY IN THE PRACTICE OF A SOCIAL TUTOR WITHIN
THE CONDITIONS OF FAMILY.....28

Tatiana MARTYNIUK

ORGANIZATION THE PREVENTION OF SUBSTANCE USE BY ADOLESCENTS:
METHODOLOGICAL ASPECT.....35

Iryna SYDORUK, Anna LIAKISHEVA

CONCEPTUAL BASES OF THE SOCIAL COMPETENCE FORMATION
OF FUTURE SOCIAL WORKERS.....41

Svitlana CHERNETA

MEANINGFUL COMPONENT OF FORMING LEGAL COMPETENCE AMONG FUTURE SPECIALISTS
OF THE SOCIAL WORK.....47

SECTION 2

ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL SECURITY

Iryna BYCHUK

PROBLEM OF SOCIAL ORPHANHOOD IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY.....54

Viktoriia KARPUK

INTERACTION OF THE STATE AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN WORKING WITH YOUTH.....60

Andriy KOLOSOK

FOREIGN EXPERIENCE OF FORMATION
OF NATIONAL TRILATERAL BODIES OF SOCIAL PARTNERSHIP.....66

Olena KOSYNSKA

PECULIARITIES OF THE NEEDS OF THE ELDERLY IN RURAL AREAS.....74

HUMANITAS

Випуск 1

Коректура • Ирина Николаївна Чудеснова

Комп'ютерна верстка • Наталія Сергіївна Кузнецова

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 9,53. **Замов. № 0121/12.** Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.